

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİN DEVLET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ALMANYA'DA İSLAM
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MESUT ARSLAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİN DEVLET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ALMANYA'DA İSLAM
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MESUT ARSLAN

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ HAFİZE ŞULE ALBAYRAK

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MESUT ARSLAN'ın DİN DEVLET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ALMANYADA İSLAM İLAHİYAT FAKÜLTELERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 29.08.2019 tarih ve 2019-28/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 02.12.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi H.ŞULE ALBAYRAK	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
3. Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi ESRA TÜRK	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı:	Mesut Arslan
Ana Bilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Din Sosyolojisi
Tez Danışmanı:	Dr. Öğr. Üyesi Hafize Şule Albayrak
Tez Türü ve Tarihi:	Yüksek Lisans – Eylül 2019
Anahtar Kelimeler:	Din-Devlet İlişkileri, Almanya İslam din dersleri, Almanya İslam İlahiyat Fakülteleri

ÖZET

DİN DEVLET İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ALMANYA'DA İSLAM İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

Din-devlet ilişkileri bağlamında Almanya'da İslam İlahiyat Fakülteleri başlığını taşıyan çalışmamızda Almanya'da yaşayan Müslümanların din eğitimi problemi ele alınmış olup, özellikle son yıllarda açılan İlahiyat Fakülteleri bağlamında yüksek İslam eğitimi ele alınmıştır. Çalışmamızda araştırma konumuz nitel araştırma yöntemine uygun olarak doküman analizi tekniğiyle incelenmiştir.

Her devlet kendi benimsediği din-devlet ilişkisi modeline dayalı olarak din eğitimi ile ilgili farklı uygulamalar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Almanya'yı değerlendirirken çalışmamızda özellikle İslam eğitimine odaklanılmıştır. Araştırmamızı üç İslam İlahiyat Fakültesi (Tübingen, Osnabrück, Münster) ile sınırlı tutup en bilinen 3 fakülte üzerinden çalışmamızı sürdürdük. Almanya'da ilk İslam İlahiyat Fakültesi 2011'de açılmıştır ve yeni fakülteler açılmaya devam etmektedir. Çalışmamızda bu fakültelerdeki artışın bir talebe binaen olup olmadığı, Alman devletinin hayata geçirmeye çalıştığı Avrupa İslamı fikriyle bağlantısı değerlendirilmiş ve üç ilahiyat fakültesinde İslam eğitimi içerik bakımından incelenmiştir.

GENEREL KNOWLEDGES

Name and Surname: Mesut Arslan

Field: Theology

Programme: Religion sociology

Supervisor: Asts. Prof. Hafize Şule Albayrak

Degree Awarded and Date: Master – September 2019

Keywords: religion-state relations, islamic theology faculties of Germany, islamic religion education

ABSTRACT

ISLAMIC THEOLOGY FACULTIES IN THE CONTEXT OF STATE RELIGION RELATIONS IN GERMANY

In our work which is titled “*Islamic theology faculties in the context of state religion relations in Germany*”, the problem of religious education of Muslims in Germany is discussed. Higher Islamic education in the context of theology faculties which were opened in recent years are spesifically considered. In this qualitative study, our research topic is examined with document analysis technique.

Each state reveals different practices related to religious education based on the religion-state relationship model which it has adopted. Studying Germany in this context, we focused on Islamic education in particular. We confined our study to three most known Islamic theology faculties (Osnabrück, Frankfurt, Münster) and worked on them. The first Islamic theology faculty in Germany opened in 2011 and new faculties continue to be opened. In our study, we worked on whether the increase in these faculties are due to a demand, whether it serves the European Islam that the German state is trying to implement. Moreover, we analyzed the content of three Islamic theology faculties.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM: GİRİŞ	8
1.1. Araştırmanın Konusu	8
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	10
1.3. Araştırmanın Problemi ve Yöntemi	11
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	13
II. BÖLÜM: Din-Devlet İlişkileri ve Almanya	15
2.1. Din-Devlet İlişkisi Modelleri	15
2.2. Almanya'da Din-Devlet İlişkileri	17
2.2.1. Anayasa ve Yasalarda Din	17
2.2.2. Din Hizmetleri ve Finansmanı	27
2.2.3. Din Eğitimi	29
2.2.3.1. Weimar Cumhuriyeti Döneminde (1918-1933) Din Eğitimi	29
2.2.3.2. Hitler Rejimi Döneminde (1933-1945) Din Eğitimi	30
2.2.3.3. Federal Almanya Cumhuriyeti Döneminde (1945-1990) Din Eğitimi	30
2.2.3.4. Doğu-Batı Almanya'nın Birleşmesinden Sonraki Dönemde (1990-...) Din Eğitimi	31
2.2.4. Dinî Azınlıklar	35
2.3. Almanya'da İslam	36
2.3.1. Almanya'nın İslam ile Tanışması	36
2.3.2. Almanya'da Müslüman Organizasyonlar ve Devletle İlişkileri	37
2.3.2.1. Alman İslam Konferansı-AİK (Deutsche Islam Konferenz)	38
2.3.2.1.1. Alman İslam Konferansı Birinci Dönem (2006-2009)	39
2.3.2.1.2. Alman İslam Konferansı İkinci Dönem (2010-2013)	40
2.3.2.1.3. Alman İslam Konferansı Üçüncü Dönem (2014-2017)	41
2.3.2.1.4. Alman İslam Konferansı Dördüncü Dönem (2018-...)	42
2.3.2.2. Alman İslam Konferansı'na Yönelik Eleştiriler	43
2.3.3. Almanya'da İslam Dini Eğitimi	57
2.3.3.1. İslam Din Eğitimine Yönelik Eleştiri ve Öneriler	59
2.3.3.2. Almanya'da Eyaletlere Göre İslam Din Dersi	61
III. BÖLÜM: Almanya'da Yüksek Din Eğitimi ve İslam	70
3.1. Almanya'da Yüksek Din Eğitimi	70
3.2. Almanya'da Yüksek İslam Dini Eğitimi	73
3.2.1. Almanya'da Oryantalizm Eğitimi	73
3.2.2. İslam Eğitiminde Yeni Bir Kurum: İlahiyat Fakülteleri	74
3.2.2.1. Avrupa İslam (Euro-Islam) Projesi Bağlamında İlahiyat Fakültelerinin Yeri	79
3.2.2.2. İmam, Müslüman Pedagog ve Araştırma Görevlilerinin Eğitimi	82
3.2.2.3. Bilim Konseyi'nin Önerileri ile Müslüman Bir Bilim Topluluğunun Oluşumu (Scientific Community)	84
3.2.2.4. İslam İlahiyat Fakültelerine Yönelik Eleştiriler	87
3.2.3. Almanya'da İslam İlahiyat Fakülteleri	87
3.2.3.1. Tübingen İslam Teoloji Merkezi	89
3.2.3.2. Münster İslam Teoloji Merkezi	92
3.2.3.3. Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü	94
IV. SONUÇ	106
KAYNAKÇA	110

I. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Almanya, II. Dünya Savaşı sonrası *Almanya Federal Cumhuriyeti* (Batı Almanya) ve *Almanya Demokratik Cumhuriyeti* (Doğu Almanya) olarak ikiye bölünmüştür; 3 Ekim 1990 tarihinde Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle beraber resmî adı Federal Almanya Cumhuriyeti olmuştur. Avrupa'nın ortasında yer alan ve en fazla nüfusa sahip ülkesi olan Almanya; Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsviçre, Lüksemburg ve Polonya ülkelerine komşudur.

Başkenti Berlin olan ve 16 eyaletten oluşan Almanya'nın nüfusu 2019 yılı verilerine göre 82,79 milyondur.¹ Eyaletlerin kendilerine özgü anayasası ve hükümeti bulunmaktadır. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Almanya'da farklı milletlerden, etnik kökenlerden insanlar bulunmaktadır. Özellikle 1955'li yıllarda yapılan işgücü anlaşmaları ile gerçekleşen göçlerin bunda etkisi büyüktür. Almanya'da dinî gruplara mensup olanların oranı; %23,58 Katolik, %21,92 Protestan, %4,55 Müslüman, %1,6 Ortodoks, %0,1 Yahudi ve %2,4 diğer dinî inançlara şeklinde olup ülke nüfusunun yaklaşık %33'ü ise herhangi bir dine mensup değildir. Müslümanların bugünkü nüfusu Avrupa genelinde yaklaşık olarak 15 milyondur. Almanya'da ise Federal Göçmenler ve Mülteciler Bürosu (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge) verilerine göre yaklaşık 5 milyon Müslüman yaşamaktadır.²

II. Dünya Savaşı'ndan büyük bir yenilgi ile ayrılan ve savaşın açmış olduğu ekonomik krizin üstesinden gelmek için hızlı bir kalkınma sürecine giren Almanya, yabancı işgücü ihtiyacına gerek duymuş ve Almanya ilk işçi alım sözleşmesini 20 Aralık 1955 yılında İtalya ile imzalamıştır. Sonrasında bu sözleşmeyi sırasıyla 1960

¹ Fowid, Religionszugehörigkeiten in Deutschland 2017, 2018, <https://fowid.de/meldung/religionszugehoerigkeiten-deutschland-2017> (20.05.2019).

² Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Islam in Deutschland, 2016, <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/heimat-integration/staat-und-religion/islam-in-deutschland/islam-in-deutschland-node.html> (10.10.2019).

yılında İspanya ve Yunanistan, 1961 yılında Türkiye, 1963'te Fas, 1964'te Portekiz, 1965'te Tunus ve 1968'de Yugoslavya ile de imzalamıştır.³

Federal Almanya Cumhuriyeti bahsi geçen sözleşmelerde her ne kadar “misafir işçiler”in geçici bir süre çalışmasını öngörmüş olsa da, sonraki süreç aksi istikamette seyretmiş ve misafir işçiler kalıcı olmaya başlamışlardır. *Gastarbeiter* sözcüğü “Misafir işçi, konuk işçi” anlamına gelmektedir ve 1950'li yıllarda yurtdışından talep edilen işgücü alımı dolayısıyla ortaya çıkmış Almanca bir tanımlamadır. Alman hükümetinin 1974 yılında aile birleşimi hakkında bir kanun düzenlemesinden sonra misafir işçilerin çoğu Türkiye'ye dönmekten vazgeçmiş ve misafir işçilerin aileleri bu tarihten itibaren Almanya'ya yerleşmeye başlamışlardır. Belirli bir süre çalışarak ekonomik anlamda belli bir gelir elde ettikten sonra tekrar Türkiye'ye dönmeyi amaçlayan ilk kuşak Türkler, bu kanun ile ailelerini Almanya'ya getirdikten sonra burada kalıcı olarak yerleşmişlerdir. Almanya'nın ekonomik açıdan Türkiye'den daha iyi konumda olması bu tercihin en önemli sebeplerinden olmuştur.⁴

Bugün, Müslümanların Almanya'ya göçünün üzerinden yarım asırdan fazla bir zaman geçmiştir. Birinci kuşaktan Türkiye'ye geri dönenler olmasına ve kalanların yaşamlarını Almanya'da tamamlamasına rağmen ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak ile Almanya'daki Müslüman nüfusu artmıştır. Almanya'ya göç eden Müslümanların göç ettikleri tarihten itibaren günlük ve dinî hayatları ile ilgili birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede bazı problemler çözüme kavuşmamış olup günümüzde eklenenlerle birlikte sorunlar halen devam etmektedir. Bu sorunların başında ekonomik, politik, akademik, kültürel ve dinî (ibadet alanları, Müslüman mezarlığı, dinî bayramlar vs.) gibi sorunlar yer almaktadır. Bu problemlerle ilgili çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bilgi verilecektir.

Almanya'da artan Müslüman nüfusla birlikte biraz önce sayılan sorunların giderilmesi için çözüm talepleri gittikçe artmıştır. Buna ek olarak Avrupa'da son

³ Gabriele Trost ve Malte Linde, “Geschichte der Gastarbeiter”, *Planet wissen*, 2016, https://www.planet-wissen.de/geschichte/deutsche_geschichte/geschichte_der_gastarbeiter/index.html (20.05.2019).

⁴ Gabriele Trost, Malte Linde, “Geschichte der Gastarbeiter”, *Planet wissen*, 2016, https://www.planet-wissen.de/geschichte/deutsche_geschichte/geschichte_der_gastarbeiter/index.html (20.05.2019).

yıllarda dikkat çekici şekilde artan göçmen karşıtlığı ve İslamofobi diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Alman hükümetinin İslam'a ve Müslümanlara dair politikalarını etkilemiş, bu çerçevede Avrupa'yla uyumlu bir İslam anlayışının üretimi bağlamında *Avrupa İslamı-Alman İslamı* tartışmaları gündeme gelmiştir. Alman hükümeti bu tartışmaların gölgesinde Müslümanların ihtiyaçlarına cevaben bazı uygulamalar ortaya koymuştur. Bu uygulamaların bugünkü yansımalarından biri olan din adamı ve din eğitimcisi yetiştirmeyi hedefleyen İslam İlahiyat Fakülteleri, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda Almanya'da açılan İslam İlahiyat Fakülteleri din-devlet ilişkileri bağlamında ele alınacak ve konunun Almanya'da süregelen *Alman İslamı* veya *Euro İslam* tartışmalarıyla ilişkisi irdelenecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamızda Almanya'nın birçok farklı eyaletinde açılmış olan ve günümüzde de açılmaya devam eden İslam İlahiyat Fakültelerini din-devlet ilişkileri bağlamında ele almak amaçlanmaktadır. Nitekim Almanya'da 2011 yılı itibariyle açılan İslam İlahiyat Fakülteleri bünyesinde İmam yetiştirilmesi konusu yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan bu yöndeki tartışmalar 2006 yılı itibariyle başlayan Alman İslam Konferansı (AİK) başta olmak üzere pek çok çalıştayda işlenmiş ve genel olarak kamuoyu gündeminde yer almıştır. Dolayısıyla bu konu, Almanya'daki Müslüman nüfusun din ve toplum bağlamındaki statü ve konumları kadar toplumsal bütünleşme, kültür ve kimlik gibi temel göstergeler açısından muhatap oldukları yapısal durum ve süreçleri doğrudan ilgilendirmektedir. Batılı bir toplumdaki Müslüman toplulukların problemlerinin anlaşılması, doğru biçimde tespiti aynı zamanda doğru çözüm ve önerilerin de yapılmasını sağlayacaktır. Biz de bu çalışmada bahsi geçen Müslüman topluluğun Almanya'ya adaptasyon sürecini eğitim, din ve devlet bileşkesinde ele almayı tercih ettik. Bu noktada belirtmeliyiz ki, Almanya'da bulunan İslam İlahiyat Fakülteleri ile ilgili ülkemizde ortaya konulan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu açıdan Almanya'da açılan İslam İlahiyat Fakültelerine dair bu çalışmamız önemli bir boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Problemi ve Yöntemi

Din-Devlet İlişkileri Bağlamında Almanya İslam İlahiyat Fakülteleri başlıklı bu çalışmamızda evvela Alman devletinin seküler yapısı ele alınacak ve bu bağlamda öncelikle din eğitimi ve İslam dini eğitimi değerlendirilecektir. Ardından çalışmamızın ana konusunu oluşturan Yüksek İslam Eğitimi; Osnabrück, Frankfurt, Tübingen’de açılan İslam İlahiyat Fakülteleri çerçevesinde incelenecektir. Bu fakültelerin işleyişleri, müfredatları, mezunlarının statüleri gibi bazı konuların yanı sıra hem kurumsal olarak hem de yetiştirdikleri insan gücü (mezunlar, imamlar) itibariyle Almanya’daki İslam’ın gelişimine ve Müslüman kimliğin şekillenmesine ilişkin rollerinin kavranması için bu fakültelerin sosyo-politik konumlanışları kadar temel perspektifleri ve gelecek projeksiyonlarının da aydınlatılması gerekmektedir.

Bu çerçevede konunun daha iyi anlaşılması bakımından öncelikle Almanya’nın yakın geçmişteki din-devlet ilişkilerine dair tecrübesinin tahlili yapılarak bu tecrübenin özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra aldığı biçim incelenecektir. Din-devlet ilişkilerindeki temel model ve tasnifler ele alınarak Almanya’nın seküler devlet yapılanmasında dinin anayasal konumu, devletin din hizmetlerinin verilmişindeki rolü ve dinî kurumlar ile olan ilişkisi gibi temel meseleler ele alınacaktır. Aynı şekilde, ana hatlarıyla Alman devletinin diğer dinler ile olan ilişkisi incelendikten sonra daha özelde Almanya’da İslam’ın yakın dönemdeki tarihi de ele alınacaktır. Bunun bir uzantısı olarak birinci bölümde Alman devletinin Müslüman topluluklarla 2006 yılı itibariyle başlatmış olduğu Alman İslam Konferansı, hangi dinleri yasal olarak tanıdığı ve dinleri hangi şartlara göre yasallaştırdığı gibi konular Federal Anayasa’nın 140. maddesi, Weimar İmparatorluk Anayasası’nın ilgili maddeleri kapsamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda ikinci bölümde din eğitimi ve özellikle Yüksek Din Eğitimi incelenerek; Almanya’da Yüksek İslam Eğitimi ve bu gayeyle açılan İslam İlahiyat Fakülteleri çalışmamızın merkezine yerleştirilecektir. Bu çerçevede son yıllarda hararetle tartışılan ve daha uzun süre tartışılmaya devam edeceğini ön gördüğümüz “din görevlisi meselesi ve Almanya’nın kendi imamlarını yetiştirmesi” konusu çalışmamızın en kritik boyutunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda Almanya özelinde

Yüksek İslam Eğitimi veren fakültelerin din-devlet ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi ve bu kurumların işlevlerinin buradaki Müslüman topluluk ve Alman devleti açısından yarattıkları tesirlere yer verilmesi icab etmiştir. O nedenle bu bölümde ilgili üç fakülte ele alınacak fakat bir tanesi daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi Almanya'da da son dönemlerde yükselen İslamofobi ve radikalizm sonucu Alman devletinin derin bir endişeye girdiği ve buradan hareketle kendi din adamlarını, imamlarını yetiştirme düşüncesi ile bir "Alman İslam'ı" ortaya çıkarmaya yönelik geliştirdiği devlet politikası irdelenecektir. Böylece, mezkûr endişe ve politikanın bir neticesi olarak da Almanya'da İslam İlahiyat Fakültelerinin açılmasının ele alınması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla *Avrupa İslamı* (Euro İslam) kavramının içeriğini gerçekleştirmek için mi İslam İlahiyat Fakültelerini hayata geçirdikleri ve *Avrupa İslamı* ile esasen ne kastedildiğinin açıklığa kavuşturulması yönünde çaba sarf edilecektir. Bu minvalde İslam İlahiyat Fakültelerinin ne zaman açıldığı, nasıl açıldığı, nasıl yönetildiği, öğretim üyelerinin genel profili, kimler tarafından yönetildiği gibi bazı sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

Tez konumuz ile ilişkisi açısından önemli olan tüm bu sorular, Alman devletinin din ile olan ilişkisinin ne boyutta olduğunu göstermesi açısından bize yol gösterecektir.

Araştırmamızın genel çerçevesini ve hedefini tayin etmek üzere aşağıdaki soruların tespiti önem arz etmektedir:

- Almanya'da din devlet ilişkileri nasıl şekillenmiştir?
- Almanya'da din-devlet ilişkileri bağlamında Müslüman azınlığın durumu nasıldır?
- Müslümanların 1960'lı yıllardan itibaren Almanya'da yaşamlarını sürdürürken karşılaştıkları dinî ve kültürel problemler genel olarak nelerdir?
- Almanya'da din eğitimi nasıl verilmektedir?
- Almanya'da Müslümanların din eğitimi talepleri nasıl karşılık bulmaktadır?

- Almanya’da Yüksek din eğitimi nasıl verilmektedir?
- Almanya’da Yüksek İslam eğitimi nasıl verilmektedir?
- Almanya’da İslam İlahiyat Fakültelerinin kuruluş amacı ve Avrupa-Alman İslamı çerçevesindeki yeri nedir?
- Almanya’da İlahiyat fakültelerinin işleyişi, müfredatı, eğitim kadrosu ve mezunların ataması nasıl yapılmaktadır?

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemi uygulanmış veriler ilgili dökümanlar incelenerek elde edilmiştir. Nitel araştırma algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür. Biz de bu çalışmamızda Almanya’daki Müslümanların geçmişten bu yana dinî hayatlarına dair serüvenlerini ilgili dokümanları incelemek suretiyle ele aldık. Bu çerçevede döküman incelemelerimiz şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

Çalışmamızda literatür incelemesi olarak Türkçe ve Almanca kaynaklardan yararlanılmıştır. Kullanılan kaynaklara erişim için İSAM ve Marmara Üniversitesi Kütüphane veritabanları taranmış; Almanya’da bulunan çeşitli üniversitelerin kütüphanelerinden ve internet verilerinden istifade yoluna gidilmiştir. Literatür konusundaki çalışmalarda ana kaynak olarak Almanya’da yayınlanan konuyla ilgili makale ve kitaplar dikkate alınmıştır. Bu konudaki literatürün tespitinde genel olarak Tübingen, Osnabrück ve Frankfurt yüksek okullarının kütüphanelerinden faydalanılmıştır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, ilgili konunun teorik boyutu ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada iki dilde (Türkçe, Almanca) kitaplar, makaleler, dergi ve gazete yazıları, istatistiksel araştırmalar, raporlar, internet site verileri sistemli bir şekilde toplanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızın yüksek lisans tezi olması hasebiyle zaman kısıtlılığından dolayı daha ayrıntılı bir değerlendirme yapabilmek açısından İslam İlahiyat Fakültelerinden sadece üç tanesi (Osnabrück, Tübingen, Münster) değerlendirmeye alınmış olup bunlardan bir tanesi (Osnabrück Üniversitesi) detaylı bir

şekilde incelenmiştir. Çalışma sonucunda İslam İlahiyat Fakültelerinin gelişimi ve halihazırdaki durumu net bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

II. BÖLÜM: Din-Devlet İlişkileri ve Almanya

Çalışmanın bu bölümüne zemin teşkil etmesi bakımından öncelikle din-devlet ilişkileri modellerinden bahsedeceğiz. İkinci olarak ise Federal Almanya Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu Din-Devlet İlişkisi modelini ve bunun anayasal çerçevesini belirteceğiz. Genel hatlarıyla yasalarda din, din hizmetleri ve din eğitimi ile ilgili tartışmaları ele alacağız. Üçüncü alt başlığımızda ise Almanya'da İslamın tarihi, Müslümanlarla ilgili devlet politikaları, Müslümanların Almanya'ya gelişi ve karşılaştıkları sorunlardan bahsedeceğiz. Son olarak da Almanya'da Müslüman organizasyonlar ve devletle diyalog kurulan organizasyon olarak Alman İslam Konferansı'nı inceleyeceğiz.

İlk olarak din-devlet ilişkilerinde laikliği/sekülerizmi benimsemiş olan ülkeleri ele alıp örneklendirecek; böylece Almanya'nın benimsemiş olduğu ve uygulamada olan modeli netleştirecek bir giriş yapacağız.

2.1. Din-Devlet İlişkisi Modelleri

Birbirine yakın olup bir o kadar da farklı alanlarda işlev gören *laiklik* ve *sekülerlik* terimleri çoğu zaman eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak laiklik “din, devlete müdahil olmamalı” derken sekülerlik “din, kişisel hayata müdahil olmamalı” görüşünü savunmaktadır. Bu anlamda laiklik, devletin görevlerini sadece laik-dünyevi alanda görmesi anlamına gelir ve yetkilerini kullanmak için buna başvurur. Aynı zamanda laikliğin bir parçası devletin dinî ve ideolojik tarafsızlığıdır. Yani laiklik, devlet ve dinî toplulukların karşılıklı kimlik oluşturmama ve birbirine müdahale etmemesine indirgenebilir. Diğer taraftan laiklik, devleti tüm dinî-kültürel sorunların dışında tutmaktadır.⁵

Avrupa Birliği ülkelerinin kilise/din-devlet ilişkileri incelendiğinde farklı modeller benimsedikleri görülmektedir. Kilise-devlet ilişkilerinde üç sistem vardır: 1. Din-devlet ayırımına dayalı sistemler (Separation). Fransa, İrlanda, Belçika din-devlet ayırımını benimsemiştir. 2. Anlaşmalı sistemler (Concordatarian). Almanya, İtalya,

⁵ Helmut Ortner, **Religion und Staat: Säkularität und religiöse Neutralität**, Wien: Verlag Österreich, 2000, s.30.

İspanya anlaşmalı sistemi uygulamaktadır. 3. Ulusal kilise (National Church). Norveç, Danimarka ve Birleşik Krallık devlet kilisesi sistemini uygulamaktadır.⁶

Din devlet ilişkileri modellerini daha detaylı ele aldığımızda şöyle bir tasnif ortaya çıkmaktadır; dini otoritenin siyasete hâkim olduğu din devlet modeli, devletin resmi bir din benimsediği devlet dini modeli, dinin devlet tarafından desteklendiği uyum modeli, din devlet ilişkilerinin ayrıştırıldığı seküler devlet modeli veya laik model ve son olarak siyasi otoritenin dini dışladığı model.⁷ Bu beşli tasnif J. Tempermen'e ait olup H. Şule Albayrak *ABD'de Din Devlet İlişkileri: Sosyolojik Bir Analiz* başlıklı çalışmasında bu tasnife yer vermiştir. Biz bu çalışmamızda din devlet ilişkilerinde uyum modelini esas alan Almanya örneğini ele alacağız. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin benimsemiş olduğu model Konkordato (Concordatarian) modelidir. Bu model, din-devlet ilişkilerinde dinî cemaatlerle açık bir işbirliği imkânı sunmaktadır. Almanya'da din ve devlet işleri ayrı olmakla beraber devletin anayasada tanımlanmış resmî bir dini yoktur.⁸ Alman hukukundaki din-devlet ayrımının Fransa ya da Birleşik Krallık'tan farklı olduğunu söylemek gerekir. Bu sistem, devletin dinî grupları hem teşvik etmesini hem de aynı zamanda devlet işlerine karıştırmamasını sağlayan ve düzenli olarak bir koordinasyon veya uyum sistemi olarak, dinin çoğulcu kabulü veya dinî ya da kilise dostu bir ayrılık modeli olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda devlet, dinî cemaat oluşturma özgürlüğünü korumaktadır. Bununla birlikte her dinî cemaat kendi iç işlerini kanunlara bağlı kalarak bağımsız bir şekilde düzenleyip uygulayabilir.

Genel olarak din-devlet ilişkileri tasnifinden bahsettikten sonra şimdi ise özelde Almanya'da din ve devlet ilişkisinin nasıl işlediğini ve bunun yasal zeminini incelemiş olacağız. Almanya'nın benimsemiş olduğu konkordato modeline dair örnekler vereceğiz ki bu, ilgili modelin daha iyi anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

⁶ Silvio Ferrari, **İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli**, Mehmet Salih Kumaş (çev.), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.13, Sayı.1, 2004, s.301-302.

⁷ Hafize Şule Albayrak, **ABD'DE din-devlet ilişkileri**, 1.Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, ss.85-110.

⁸ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, madde 140 (Weimar Anayasası madde 137 (1)), "Devlet kilisesi yoktur".

2.2. Almanya’da Din-Devlet İlişkileri

Almanya’nın I. Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılması sonucu Kasım 1918’de Alman monarşisi yıkılmış ve yerine Millî Meclisin yeni anayasayı oluşturmak için görevlendirdiği Weimar Cumhuriyeti 11 Ağustos 1919 tarihinde kurulmuştur. Bu adın kaynağı ise Weimar kentinde toplanılmasından ileri gelmektedir. Ancak nasyonal Sosyalist Hitler rejiminin tahriplerinden dolayı 1933 yılı Weimar döneminin sonu olarak kabul edilir. Almanya 1945-1949 yılları arasında Sovyetler Birliği, Amerika, Birleşik Krallık ve Fransa tarafından 4 parçaya bölünerek işgal edilmiştir. Birleşik Krallık, Amerika ve Fransa ülkenin batı bölgelerini birleştirerek 23 Mayıs 1949 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Sovyetler Birliği Bölgesi 7 Ekim 1949 yılında Alman Demokratik Cumhuriyeti’ne dönüştürülmüş; 3 Ekim 1990 yılında ise Alman Demokratik Cumhuriyeti, Federal Almanya Cumhuriyeti’ne bağlanmıştır.

Federal Almanya Cumhuriyeti’nin kurulması ile hazırlanan anayasaya bazı eklemeler yapılmış ve yeni Weimar anayasası düzenlenmiştir. Bu eklemelerden bazıları ise din ile ilgili olmuştur. Aşağıda incelemiş olduğumuz anayasanın din ile ilgili maddeleri bize Almanya’daki din-devlet ilişkisine dair fikir vermektedir.

2.2.1. Anayasa ve Yasalarda Din

Dinin, Alman Anayasası’ndaki yerini açıklamak için anayasa maddelerinden bahsetmemiz gerekiyor. Alman Anayasası din ve dinî cemaatlere dair kanunları içeren 1949 Alman Anayasası’nın 140. maddesini, 11 Ağustos 1919 Weimar Anayasası 136, 137, 138, 139 ve 141. maddelerinden oluşturmaktadır ve bu madde geçerliliğini sürdürmektedir. İlgili madde dinî cemaatlerin hakları ve inanç özgürlüğüne ilişkin konulara yer vermektedir. Aşağıda Weimar Anayasası’nın ilgili maddeleri sıralanmıştır:

Din ve İnanç Özgürlüğü Maddesi

Federal Anayasa’nın 4. maddesi ile birlikte insanın temel hakları arasında bulunan din ve inanç özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Bu madde şöyledir:

(1) “Din ve vicdan özgürlüğü ile din ve dünyevi inanç özgürlüğüne dokunulamaz.”

(2) “Dinin rahatsız edilmeden uygulanması güvence altındadır.”

(3) “Hiç kimse harp zamanında vicdanına aykırı olarak silahlı hizmete zorlanamaz”⁹

Bu madde ile dini yaşama hakkı ve vicdan özgürlüğü koruma altına alınmıştır. Başka bir ifade ile din ve vicdan özgürlüğü sadece kişinin kendine bağlı bir hak değil, toplumun diğer bireylerinin saygı duymak zorunda olduğu bir haktır. Hatta yasalar daha da ileri giderek bu zorunlu saygının savaş halinde bile devam ettiğini belirtmektedir.¹⁰

Bu anayasa maddeleri dinin özgürce yaşanmasını temin etmekle birlikte, Federal Devletin bütün dinlere ve dini cemaatlere eşit davranma prensibini esas almıştır. Devlet kendisini hiçbir din ile bağdaştırmamaktadır ve tarafsız bir tutum sergilemektedir.

Yasa Önünde Eşitlik Maddesi

Federal Anayasa'nın 3. ve 33. maddelerinde bütün insanların din konusunda yasa önünde eşit olduğu belirtilmektedir.

3. Madde

(1) “Bütün insanlar yasa önünde eşittirler.”

(2) “Erkek ve kadınlar eşit haklara sahiptirler. Devlet, kadın ve erkeklerin eşitliğinin gerçekten sağlanmasını özendirir ve varılan dezavantajların giderilmesi için çaba gösterir. Dinin rahatsız edilmeden uygulanması güvence altındadır.”

(3) “Cinsiyeti, soyu, ırkı, dili, yurdu ve kökeni, inancı, dinî veya siyasi görüşleri dolayısıyla hiç kimse mağdur edilemez ve hiç kimseye imtiyaz tanınmaz.”¹¹

⁹ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 4, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (18.07.2019).

¹⁰ İrfan Başkurt, **Federal Almanyada Din Eğitimi**, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 28.

¹¹ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3.

33. Madde

“Medeni ve siyasal haklardan yararlanma, kamu hizmetlerine alınma, kamu hizmetlerinde kazanılan haklar, ilgilinin dinî inancına bağlı değildir. Hiç kimse, bir mezhebin üyesi olduğu veya olmadığı için veya felsefi görüşü yüzünden mağdur edilemez.”¹²

Anayasa'nın din ve dinî cemaatler ile ilgili diğer maddeleri ise şu şekilde sıralanmaktadır.

Kişisel Din Özgürlüğü Maddesi

Weimar Anayasası'nın 136. maddesi ana hatlarıyla kişisel din özgürlüğünü kapsamaktadır:

(1) “Medeni ve siyasi hak ve ödevler, ne din özgürlüğünün icrasına bağlıdır ne de bu nedenle kısıtlanabilirler.”

(2) “Medeni ve siyasi haklardan yararlanma ve kamu görevlerine giriş dinî inanca bağlı değildir.”

(3) “Hiç kimse dinî inancını açıklamakla yükümlü değildir. Resmî makamlar ancak, kişi için hak ve ödevlerin icrası veya yasayla öngörülen bir istatistiğin yapılmasının gerektirdiği ölçüde, dinî bir kuruma üyelik konusunda soru sorma hakkına sahiptir.”

(4) “Hiç kimse bir kilise ibadetine veya törenine veya dinî bir ibadete katılmaya veya dinî bir yemin şeklini kullanmaya zorlanamaz.”¹³

Görüldüğü üzere, bu maddeler ile, insanların vatandaşlık görevlerini yerine getirdikleri sürece dinî inançlarını yaşamakta serbest olduğu ve hiç kimsenin dinini açıklamakla yükümlü tutulamayacağı belirtilir.

¹² Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 33 (3).

¹³ Weimar Anayasası, Madde 136.

Dinî Topluluklar Maddesi 137. Madde

Weimar Anayasası'nın 137. maddesi ise dinî toplulukların haklarına ilişkindir:

(1) “Devlet kilisesi yoktur.”

(2) “Dinî topluluklar kurma hakkı güvence altına alınır. Dinî toplulukların İmparatorluk toprakları içinde birleşmeleri, hiçbir sınırlandırmaya tâbi değildir.”

(3) “Her dinî topluluk, kendi işlerini, herkes için geçerli olan yasalar çerçevesinde bağımsız olarak düzenler ve yönetir. Görevlilerini, devlet veya belediye ve köylerin katılımı olmaksızın belirler.”

(4) “Dinî topluluklar, medeni hukukun genel hükümlerine göre hukuki ehliyet kazanırlar.”

(5) “Halen kamu tüzelkişisi niteliğinde olan dinî topluluklar, bu hüviyetlerini muhafaza ederler. Kuruluş ve üye sayılarına göre devamlılık gösteren diğer dinî topluluklara da istekleri üzerine aynı haklar tanınır. Kamu tüzelkişisi niteliğindeki dinî toplulukların bir birlik kurmaları halinde, bu birlik de kamu tüzelkişisi sayılır.”

(6) “Kamu tüzelkişisi niteliğindeki dinî topluluklar, bölgesel vergi listeleri üzerinden, eyalet hukukunun tespit ettiği koşullar çerçevesinde vergi toplamak yetkisine sahiptirler.”

(7) “Belirli bir dünya görüşüne ortaklaşa hizmet etmeyi kendilerine amaç edinmiş birlikler dinî topluluklara eşit sayılırlar.”

(8) “Bu hükümlerin uygulanmasının yeni hükümler konulmasını gerektirmesi halinde, bu yetki eyalet yasama organlarına aittir.”¹⁴

Weimar Anayasası 137. maddesi ve alt fıkraları ile birlikte Alman Anayasası tarafsızlık ve eşitlik ilkesince devletin kilisesi olmayacağını benimsemiştir. Ancak dinler ile olan ilişkisini “dinî cemaat” kavramı üzerinden yürütmektedir. Devlet, dinî

¹⁴ Weimar Anayasası, Madde 137.

cemaat oluşumlarını özgür bırakmaktadır ve her bir cemaate de kendi tüzüğünü, kurallarını belirleme ve kendi içinde denetleme yetkisini vermiştir.

Devletin Dini Cemaatlere Yaptığı Yardımlar: 138. Madde

“Devletin yasaya, sözleşmelere veya diğer hukuki tasarruflara dayanarak dinî topluluklara yaptığı yardımlar konusu, eyalet yasama organlarının yetkisine geçer. İmparatorluk, bu konuda temel hükümler koyar. Dinî cemaat ve derneklerin mülkiyet ve diğer hakları, onların diyanet, öğretim ve hayırsever amaçlara hizmet eden kuruluş ve vakıfları ve diğer varlıkları güvence altına alınır.”¹⁵

Dinî Günler ve Tatiller: 139. Madde

“Pazar ve devletçe kabul edilmiş diğer tatil günleri, bedenî ve ruhî dinlenme günleri olarak, yasayla korunmaya devam edilecektir.”¹⁶

Kamu Alanları İle İlgili 141. Madde

“Orduda, hastanelerde, cezaevlerinde ve diğer kamu kurumlarında ibadet ve maneviyat takviyesine gereksinme olduğu ölçüde, dinî topluluklara, gerekli dinî işlemlerin yapılması hususunda izin verilmelidir. Bu konuda her türlü zorlamadan kaçınılmalıdır.”¹⁷

Yukarıda bahsedilen Anayasa maddelerinde görüldüğü üzere kilise ve devlete ait işlerin sınırları kanunlarla çizilmiş ve bu kanunlar çerçevesinde dinî cemaatlere tam bir serbestlik tanınmıştır. Herhangi bir siyasi veya dinî görüşü sahip olmak, medeni veya kanuni haklardan istifade etmeye engel değildir. Weimar Anayasası’na kadar dinî ayrımcılıktan bahsetmek mümkündür. Weimar Anayasası ile birlikte din-devlet ilişkisi yakın bir işbirliği içerisine girmiştir. 1919 Weimar Anayasası’ndan önce Protestanlık resmî din olarak işlev görmüştür. Günümüzde her ne kadar Almanya’nın tanımlanmış resmî bir dini bulunmasa da Hristiyanlığın Almanya’nın vazgeçilmez bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Hristiyanlık din olarak diğer dinlerle aynı

¹⁵ Weimar Anayasası, Madde 138.

¹⁶ Weimar Anayasası, Madde 139.

¹⁷ Weimar Anayasası, Madde 141.

statüdedir. Almanya dinî hakların kapsamını azınlıkta olan dinleri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Hiçbir dinin üye sayısına ve temsilcisine bakılmaksızın, azınlıkta yer alan dinler için dezavantaj oluşturulmasına yasal olarak izin verilmemektedir.¹⁸

Yukarıda belirttiğimiz Anayasa maddelerini incelediğimizde, devlet kilisesinin yasaklanması (Federal Anayasa 140. maddesi, Weimar Anayasası 137. maddesi) dinî cemaatlerin örgütsel olarak yönetim mekanizmasına entegre olmasını engellemektedir. Devletin, belirli bir dinî cemaat lehine ya da aleyhine taraf tutması egemen din olma ihtimaline karşılık yasaklanmıştır. Farklılaşmaya izin verilebilir olmasının yanı sıra, nesnel olarak örgütlenme hakkı bulunduğu ölçüde, Weimar Anayasası, 137. maddesinin 1. fıkrası ile devletin belirli bir din veya dünya görüşü ile özdeşleşmesini reddeder.¹⁹ Devletin tarafsızlık tutumunun bir diğer sonucu, devlete yönelik olan ve Anayasa'nın 4. maddesinden sonra gelen dinî kurallara göre yargılama yasağıdır. Böylece devletin dinî bir görüşün doğru veya yanlış, zorlayıcı mı yoksa sadece gerekli mi olduğuna karar vermesi engellenir.²⁰

Devletin ve dinî toplulukların bazı ortak meselelerinde, devletin dinî tarafsızlık ilkesi, işbirliği ilkesiyle çelişmektedir. Başka bir ifade ile Anayasa hükümlerinde gördüğümüz ve incelediğimiz maddelerce kişi, dinini yaşamakta özgürdür ve yine bu hükümlere karşı bir tutum sergilemediği takdirde devlet, bireylerin dinî yaşantısına müdahil olamaz. Öte yandan devlet, otoritesini korumak ve dini konularda kontrolü sağlamak için bazı durumlarda “tarafsızlık ilkesi”ne aykırı olarak kendine dinî konularda vazifeler yüklemektedir. Bu, örneğin, din eğitimi sağlama, kilise vergisini artırma desteği, özel okulların tanınması veya dinî referansların müfredatlara dâhil edilmesi gibi konularda söz konusu olmaktadır.²¹ Devletin dinlere karşı eşit ve tarafsız tutumu, devleti dinî cemaatlerin kendilerini ifade edebilme alanları oluşturmak zorunda

¹⁸ Recai Doğan, “Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli”, **AÜİFD**, Sayı.2, (2008), s.5.

¹⁹ *Die rechtlichen Rahmenbedingungen des Verhältnisses von Staat und Religionsgemeinschaften in Deutschland*, 2008, <https://www.bundestag.de/resource/blob/413656/3ed472e170410b94b29a833ec90b7f31/wd-10-074-08-pdf-data.pdf> (20.05.2019).

²⁰ Gartner, s.111.

²¹ Frank Holzke, “Die Neutralität des Staates in Fragen der Religion und Weltanschauung”, **Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht**, 2002, s.908.

bırakır. Örneğin Müslümanlar için cami, Hristiyanlar için kilise, Yahudiler için sinagog vb. dinî kuruluşlar için devlet ibadet alanları tahsis etmek durumundadır.

Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 5. ve 6. fıkrasına göre daha önce de belirttiğimiz gibi bir dinî topluluğun “kamu tüzelkişisi” statüsünü elde edebilmesi için Anayasa'nın tanımına göre “devamlılık gösteren” bir yapıda olması, yani ileriye dönük olarak dinî grupların varlığını sürdürebileceği teminatı vermesi gerekmektedir. Bu da “üye sayısı” ile mümkündür.²² Bu şartları yerine getiren ve kamu tüzelkişisi statüsü elde eden dinî topluluk, bağlı bulunduğu kuruluşu temsil etme yetkisine sahip olur.²³ Devlete karşı dinî cemaatin sadakatı şart değildir. Nitekim devlete karşı nötr bir tutum veya eleştirel bir yaklaşımda olması, dinî cemaatlere bırakılmıştır ve kamu tüzelkişisi hakkı elde edebilmesine engel değildir. Kamu tüzelkişisi hakkını verme yetkisi Federal Anayasa Mahkemesi tarafından 30 Haziran 2015 yılında eyaletlere verilmiştir.²⁴

Dini topluluklar kamu tüzelkişisi statüsünü elde etmesi için birçok alanda devletle uyumlu, koordineli ve işbirliği yapabilecek şekilde yapılandırılmalıdır. Dolayısıyla bu tür bir işbirliği, dış dünyaya açık bir temsil düzenlemesinin bulunmasını gerektirir. Herşeyden önce dinî gruplarda organizasyon ve hiyerarşi şemasının bulunması gerekmektedir. İslam'da Yahudi ve Hristiyan dinî örgütlenmesinde ve kurumsallaşmasında (Kilise, Sinagog) olduğu gibi Haham veya Papaz gibi cemaati temsil eden bir şahsiyet olmamasından dolayı, mevcut yasal sistemlerle karşılaştırıldığında devlet ile iş birliği yapabilecek temsil düzenlemesinin olmadığı açıkça belirginleşmektedir. Almanya'da belli başlı bazı Müslüman cemaatler bulunmakta ancak bütün İslamî cemaatleri temsil eden bir otorite bulunmamaktadır.

Devlet, yukarıda belirttiğimiz şartları yerine getiren ve kamu tüzelkişisi olma hakkını elde etmiş dinlere vergi toplama hakkı tanır. Kamu tüzelkişisi olarak tanıdığı dinler adına üyelerin aylık gelirlerinin % 8-10'unu vergi olarak toplar ve bunları din

²² Josef Isensee ve Paul Kirchhof, **Handbuch des Staatsrechts**, 3. Basım, Heidelberg: C.F. Müller, 2003, §138.

²³ Michael Kloepfer, “Der Islam als Verfassungsfrage”, **Die Öffentliche Verwaltung**, 2006, s.48.

²⁴ Bundesverfassungsgericht, zum Beschluss des Zweiten Senats vom 30. Juni 2015, 2015, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2015/06/rs20150630_2bvr128211.html (20.05.2019).

temsilcilerine aktarır.²⁵ Vergiyi ödemek istemeyen vatandaşlar ise zorlanmaz ancak bu kişiler vaftiz, evlilik ve ölüm merasimlerinde kilisenin ve devlet yardımı alan kilise hastaneleri ve yaşlı bakım evlerinin imkânlarından yararlanamazlar.²⁶ Medya yayınları konusunda da devlet din temsilcileri ile işbirliği yapmaktadır. Dinî cemaatler, Radyo-TV üst kurumu gibi kamu denetleme kurumlarında temsilci bulundurmaktadırlar. Bu temsilciler sinemalarda yaş sınırı ve gayr-i ahlaki içeriklerin belirlenmesi üzerinde söz hakkına sahiptirler.²⁷ Günümüzde bu imkânlardan faydalanan dinî topluluklar çoğunluğu teşkil eden Katolik ve Protestan topluluklardır. Bunların haricinde Yehova Şahitleri, Yahudi Merkezi, Müslüman topluluklardan ise sadece Ahmediye Cemaati ve Alevi Cemaati tüzel kişi statüsüne sahip olmalarına rağmen verilen bu hakkı kullanmamaktadır. Ahmediye Cemaati ve Alevi Cemaati ile ilgili daha detaylı bilgi **Almanya’da İslam** başlığı altında incelenecektir.

Dinî toplulukların kendi tüzüğünü belirleme hakları bulunmaktadır. Devlet ve dinî topluluklar arasındaki ilişkinin önemli bir unsuru, dinî toplulukların iç işlerinde özerkliğe sahip olmalarıdır. Bütün dinî topluluklar yasal statülerinden bağımsız olarak Weimar Anayasası’nın 137. maddesinin 4. fıkrası ile buna hak kazanırlar.²⁸ Bu prensibe/ilkeye göre, devlet dinî toplulukları örgütsel olarak bütünleştirebilir; fakat anayasal olarak korunan dinî özgürlüklerine saygı duyması gerektiğinden iç işleyişlerine müdahalede bulunamaz. Devlet, dinî toplulukların üye verilerini/istatistiki bilgi edinme dışında araştırma hakkına sahip değildir. Lakin Federal Anayasa Mahkemesi’nin almış olduğu karar ile “geleneksel olmayan” dinî gruplar hakkında devlete ve topluma doğru bilgi sağlama amacı adı altında gerekli yetki verilmiştir. Bu anlamda İslami gruplar/dernekler ile ilgili bilgi toplama suç teşkil etmemektedir.²⁹

Weimar Anayasası’nın 137. maddesi 5. fıkrası uyarınca dinî topluluk kurumsal sürekliliği sağlamak zorundadır. Başka bir ifade ile dini grubun uzun yıllar varlığını sürdürebileceğine dair belirtiler gerekmektedir. Herhangi bir dini gruba kamu tüzelkişisi

²⁵ Hafize Şule Albayrak, “Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkilerindeki Alternatif Modeller ve Türkiye Örneği”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı.48, (Haziran 2015), s.192.

²⁶ Albayrak, s.192.

²⁷ Gerhard Robbers, “Almanya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkileri içinde** (59-91), Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2016, s.70.

²⁸ Gartner, s.106.

²⁹ Doğan, s.5.

statüsü verilmesi cemaatin birçok alanda devletle iş birliği yapabilecek şekilde yapılanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tür bir iş birliği, dış dünyaya açık bir temsil düzenlemesinin bulunmasını gerektirir. Her şeyden önce, öğretim ve organizasyon hakkında özgün ve bağlayıcı kararları olan ve bu konuda bilgi sağlayabilecek bir kurumsal temsiliyeti ve örnekliği gerektirir. Bununla birlikte, Alman hukukçu Gabriela Sierck'e göre bu tür kalıcı otorite İslam'a yabancıdır. Bu, Yahudi Merkezleri ve Hıristiyan Kiliseleri'nin mevcut sistemleriyle karşılaştırıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır. İslami topluluklarda hiyerarşik ve örgütsel bir yapı bulunmaması, kamu tüzelkişiliği haklarına sahip olabilmelerini engellemektedir.³⁰

Kamu tüzelkişiliği bağlamında dinî cemaat olarak tanınmak için belirlenmiş kriterler şöyledir:

- Dinî cemaatin sağlam ve devamlılığı olan bir yapısı olmalıdır.
- Temel hak ve özgürlüklere karşı olmamalıdır.
- Üyelik kuralları açık ve belirgin olmalıdır.
- Anayasanın 7. maddesinin 3. fıkrasına göre dinî cemaatin meşru bir aktivitesi olmalıdır.
- Büyük bir dinî grubu temsil etmelidir.
- Belli bir süre için devamlılığı garanti olmalı, üyeler geçici olarak bir araya gelmemiş olmalıdır.
- Cemaat mensupları, inançlarının gereği olan pratikleri kısmi olarak değil kapsamlı bir şekilde yapabilmelidir.
- Düşünce ve tutum olarak özgürlükçü olmalı, demokratik düzene pozitif yaklaşmalıdır.
- Yönetim mekanizmasında/kadrosunda yurtdışından kimselerin olmamalı, politik veya ekonomik açılardan yurtdışından destek görmemelidir.³¹

³⁰ Gartner, s.113.

³¹ Heinrich de Wall, "Mitwirkung von Muslimen in den Ländern: Religionsverfassungsrecht und muslimische Ansprechpartner", **Islamischer Religionsunterricht in Deutschland Perspektiven und Herausforderungen**, Nürnberg: Deutsche Islam Konferenz, 2011, s.90-101.

Bu şartları yerine getirmiş olan dinî cemaatlere kamu tüzelkişisi statüsü verilmektedir. Bununla birlikte yararlandıkları bazı haklar; vergi toplama, kamusal nitelikte toplu sözleşmeler yapabilme, sosyal yardım organizasyonları düzenleyebilme, belli vergi istisnaları ve kolaylıklarından yararlanabilme, kamu kurum ve kuruluşlarında -cezaevi, ordu, hastane, huzurevi ve bakımevleri vb.- dinî hizmet sunabilme ve din görevlisi atamadır.³² Sonuç olarak denilebilir ki, Almanya’da devlet nezdinde dinî bir cemaat olarak tanınmış olmak tüm dinî cemaatler için dinle ilgili birçok sorunlarının daha kolay ve hızlı çözümlenmesine imkân tanımaktadır.

Almanyanın dinî topluluklarla açık bir iş birliği modeli uyguladığından bahsetmiştik. Bu maksatla Eyaletler ve Kilise arasında konkordatolar ve kilise antlaşmaları imzalanmış bulunmaktadır. Bu anlaşmalarda Katolik Kilisesi mensuplarını Vatikan Devleti temsil etmektedir. I. Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılan Almanya (Hitler Rejimi) ile Vatikan arasında 20 Temmuz 1933 tarihinde “Reichskonkordat” adı altında anlaşma imzalanmıştır. Vatikan ile yapılan konkordato anlaşmasıyla Nasyonalistlerin amaçladıkları şey, iç ve dış politikada diktatör algısını azaltıp uluslararası zafer kazanmaktı. Dış politikada bu Hitler için prestij, tanınma ve ilk büyük kazanım olarak lanse edilecekti. İç politikada ise Almanya’daki Katoliklerin 1/3’lük kesiminin desteğini almak hedeflenmiştir. Günümüzde bu anlaşma ile ilgili ciddi tartışmalar devam etmekte ise de, kimse bu anlaşmanın masaya yatırılıp revize edilmesine yeltenmemektedir.³³

Katolikler ile yapılan anlaşmadan yaklaşık 15 yıl sonra ise Protestanlar ile de kilise antlaşmaları (Kirchenvertrag) yapılmıştır. Almanya’daki Protestan Kilisesi (Evangelische Kirche in Deutschland-EKD) 1948 yılında kurulmuş olup 1949 yılında hukuki statüsü belirlenmiştir. Protestan Kilisesi’nin eyaletlerle yapmış olduğu sonraki anlaşmalar 1948 tarihli kilise antlaşmaları ekseninde yapılmıştır.³⁴

³² Weimar Anayasası 137. Maddesi 6. Fıkrası, 138. Maddesi 2. Fıkrası.

³³ Hans Müller, 4 Haziran 1965, Die katholische Kirche unter Hitler, <https://www.zeit.de/1965/23/die-katholische-kirche-unter-hitler/> (19.09.2019).

³⁴ Süleyman Hayri Bolay ve Mümtazer Türköne, **Din Eğitimi Raporu**, Ankara: Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı, 1995, s.70, Aktaran: Recai Doğan, **Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.48, Sayı.2, 2008, s.10.

Konkordato ve Kilise antlaşmalarında düzenlenen bazı ortak maddeler şunlardır:

- Pazar ve tatil günlerinin korunması,
- Piskoposlukların, katedrallerin, kilise cemaatlerinin tanınması,
- Kiliseler, İlahiyat profesörlerinin atanmasında, din öğretmenlerinin eğitiminde ve kamu hizmetinde istihdam edilecek olan öğretmenlerin atamalarında söz sahibidir.
- Kilise vergilerinin idaresinin devlet vergi dairelerine devredilmesi ve işverenlerin kilise vergileri tahsilatına dahil edilmesi,
- Kilise vergisi tahsilatı için vergi oranını belirleme hakkı,
- Kilise sponsorluğunda ücretsiz okulların kurulması ve finansmanı.

2.2.2. Din Hizmetleri ve Finansmanı

Bu başlığımız altında dinî cemaatlerin finansmanlarını nasıl sağladıklarını, doğrudan veya dolaylı olarak devlet desteği alıp almadıkları hususunu ele alacağız. Din işlerinin yürütülmesi, dinî ihtiyaçların karşılanması 2006 yılı itibariyle Federal İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Eyaletler bazında ise Federal Entegrasyon Büroları bulunmaktadır. Din hizmetinin türüne göre diğer Federal Bakanlıklarla da çalışmalar yürütülmektedir. Kamu kurumlarından ordudaki din hizmetiyle Savunma Bakanlığı, hastanelerdeki manevi bakım (sosyal yardımlar) ile Belediye, cezaevlerindeki din hizmetiyle Adalet Bakanlığı, okullardaki din eğitimiyle Kültür Bakanlığı ilgilenmektedir. Tüm bu kurumlar her hâlükârda dinî cemaatlerle iş birliği içerisindeyler. Bütün toplumlar ve dernekler kanunlara uymakla mükelleftir. Devlet dinî cemaatlerin yapılanmalarına, iç düzenlemelerine, görevlendirdikleri personellere herhangi bir müdahalede bulunmaz. Belirtilmesi gereken önemli husus şudur ki, devlet okullara, cezaevlerine, askeriye vb. atanacak personele müdahalede bulunabilmektedir. Ancak bu müdahale içeriğe yönelik olmayıp sadece idari konulara ilişkin konulara ilişkindir. Din hizmetlerinin içeriğinin oluşturulması yetkisi tümüyle dinî cemaatlere aittir.³⁵ Bununla birlikte dinî ve dünyevi toplumlar birçok farklı kaynaklardan finansmanlarını sağlamaktadırlar. Devlet, kamu tüzelkişiliği

³⁵ Köse ve Küçükcan, s.72.73.

(Körperschaftsstatus) hakkı elde eden kamu kurumlarına kilise vergisi (Kirchensteuer) toplayabilmelerinde kolaylık sağlanmaktadır. Başlıca kamu tüzelkişiliği statüsüne sahip dinî cemaatler şunlardır; Katolik Kiliseleri, Protestan Kilisesi, Yehova Şahitleri, Yahudi cemaati, Ahmediyye cemaatidir.

Kilise vergisi 19. yüzyılın ortalarında uygulamaya konulmuştur. 19. yüzyılda Fransız askerlerinin Sol-rhen bölgesini ilhak etmesi sonucu imzalanan 9 Şubat 1801 Luneville Barış Antlaşması ile birlikte Alman prensler bu bölgeleri Fransaya bırakmak zorunda kalmışlardır. Buna karşılık Prensler, Roma-Katolik kiliselerine ait olan mülklere el koymuşlardır. Reform sürecinden çıkan Protestan Kiliseleri devlet desteğine ihtiyaç duymaktaydı ve bir nevi devlet egemenliğinin bir parçasıydılar. 25 Şubat 1803 yılında Almanya'nın Regensburg şehrinde gerçekleşen İmparatorluk reformunun (Reichsdeputationshauptschluss) ardından Kilise mülklerinin kaybedilen devlet bölgelerinin tazminatı olarak kamulaştırılmasına karar verilmiştir.³⁶

Eyaletlerin vergi daireleri, *kilise vergisini* (Kirchensteuer) toplayıp dinî topluluklara/cemaatlere dağıtmaktadır. Kamu tüzelkişisi statüsü hakkı bulunmayan dinî cemaatler bu imkândan yararlanamamaktadır. Kamu tüzelkişisi statüsü elde etmelerine rağmen “kilise vergisi” toplama hakkını kullanmayan cemaatler; Ahmediyye Cemaati, Alevi Cemaati, Ortodoks Kilisesi, Yahudi Cemati ve Yehova şahitleridir. Bu dinî cemaatler din hizmetlerinin finansmanını gönüllü üyelik aidatlarından ve bağışlardan sağlamayı tercih etmektedirler. Kilise vergilerinin yanı sıra Katolik ve Protestan gruplar finansmanlarını bünyelerinde barındırdıkları hastane ve okullardan da temin edebilmektedirler. Kilise vergisinin oranı Bayern ve Baden-Württemberg eyaletlerinde %8, diğer 14 eyalette ise maaş gelirlerinin %9'u kadardır. Katolik ve Protestan kiliseleri gelirlerinin büyük oranını kilise vergilerinden elde etmektedir. Katolik Kilisesi 2015 yılında 6,09 milyon Euro, Protestan kilisesi ise 5,36 milyon Euro vergi toplamıştır. Üye sayılarında azalma olsa da, toplanan vergi miktarı yükselmiştir. Dinî cemaate üye olan fertler, kilise vergisini ödemek zorundadır. Kilise vergisi ödemeyenler o cemaatin

³⁶ Axel von Campenhausen ve Heinrich de Wall, *Staatskirchenrecht*, 4. Basım, München: Verlag C.H. Beck, 2006, s.226, Aktaran: Jens Petersen, *Kirchensteuer kompakt*, Wiesbaden: Springer Gabler, 2017, s.5.

üyelikinden ayrılmak durumundadır. Yıllık gelir toplamı 15.000€ altında bulunanlar ile öğrenci olanlar bu vergiyi ödemekten muaf tutulmaktadır.

2.2.3. Din Eğitimi

Federal Almanya’da eğitim işlerinin yürütülmesinde sorumlu kurum Eğitim ve Araştırma Bakanlığı’dır (Bundesministerium für Bildung und Forschung). Ancak federal yapı gereği eyaletler eğitim ve öğretimi düzenler.³⁷ Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, eğitimden eyaletler kendileri sorumludur ve din dersleri resmî okullarda mecburi derslerdendir. Federal Anayasa’nın 7. maddesi devlet okullarında din dersine yöneliktir:

(1) “Bütün okul rejimi devletin denetimi altındadır.”

(2) “Çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır.”

(3) “Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz.”³⁸

Yukarıda zikredilen Anayasa’nın 7. maddesi Almanya’da genel eğitim ve din eğitiminin temel dayanağını teşkil etmektedir. Din eğitimi ilkökul birinci sınıftan itibaren okutulmaktadır. Din dersleri, Alman Anayasası’nın 7. maddesinin 3. fıkrası ile devlet okullarında okutulan diğer derslerle eşdeğerdedir. Kanunlarda da belirtildiği üzere hiçbir öğretmen kendi isteği dışında din dersi verme noktasında zorlanamaz. Din Eğitiminin tarih içerisindeki gelişimi ise aşağıda ortaya konacaktır.

2.2.3.1. Weimar Cumhuriyeti Döneminde (1918-1933) Din Eğitimi

Almanya’nın din dersine dair tarihî sürecine baktığımızda; 1918-1933 yılları arasında Weimar Cumhuriyeti döneminde devlet okullarında din dersinin okutulup

³⁷ Bundesministerium für Bildung und Forschung, Bildung im Schulalter, <https://www.bmbf.de/de/bildung-im-schulalter-68.html> (10.10.2019).

³⁸ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, Madde 7.

okutulmayacağına dair tartışmaların olduğunu görürüz. O dönemde eğitim reformcuları iki kısma bölünmüştü. Dönemin Hamburg reform pedagogu temsilcisi Wilhem Paulsen din dersinin kaldırılmasını istemiştir. Bu sayede kilisenin okula etkisinin ortadan kaldırılması mümkün olacaktır. Hugo Gaudig gibi pedagoglar ise buna karşı çıkarak dinî vecibelerin, dinî değerlerin gençlerin ufukları için gerektiğini belirtmişlerdir.³⁹ Politik düzeyde de tartışmalar yaşanmış ve din dersinin okullarda yer almasına yönelik bir karara varılamamıştır. Din dersi ile ilgili Friedrich Neumann (DDP ve Prusya kilise yetkilisi) Weimar Anayasası'nın 149. Maddesini öne sürerek bir çözüm önerisi öne sürmüştür. Nitekim Weimar Anayasası'nın 149. maddesi, şu anki Anayasa'nın 7. maddesini oluşturmuştur.⁴⁰ Kısaca, yoğun tartışmaları barındırmakla beraber Weimar dönemi itibariyle din dersi okullarda resmî olarak okutulmaya başlanmıştır.

2.2.3.2. Hitler Rejimi Döneminde (1933-1945) Din Eğitimi

20 Temmuz 1933 yılında Papa XI. Pius ve Alman İmparatorluğu arasında "Reichskonkordat" imzalanarak bu anlaşmanın 21-24. maddelerinde Katolik din dersinin düzenli olarak okutulmasına karar verilmiştir. Eğitimde vatanseverlik, vatandaşlık ve sosyal sorumluluk bilincinin, Hristiyan inancının ve ahlaki hukuk ruhunun yükseltilmesi gibi hususlar özellikle vurgulanmıştır. Üst düzey kilise yetkililerine okul yönetiminin rızası alınarak din dersi müfredatını kontrol etme imkânı sunulmuştur. Ayrıca tüm Katolik ilköğretim okullarında, yalnızca Katolik Kilisesi'ne mensup öğretmenler istihdam edilir. Bununla birlikte Hitler rejimi bu anlaşmaya sadık kalmamıştır. Katolik din dersinin okullarda düzenli dersler arasında yer almaması, din öğretmenlerinin atamasının Kilise tarafından yapılmasının engellenmesi gibi ihlaller defalarca tekrarlanmıştır.⁴¹

2.2.3.3. Federal Almanya Cumhuriyeti Döneminde (1945-1990) Din Eğitimi

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin inşası sırasında Baden eyaletinde 22 Mayıs 1947, Bremen eyaletinde 21 Ekim 1947, Württemberg-Baden eyaletinde 28 Kasım 1946 tarihlerinden itibaren Hristiyan Topluluğu Okulu (Christliche Gemeinschaftsschule) tek

³⁹ Kristian Klaus Kronhagel, **Religionsunterricht und Reformpädagogik**, Münster: Waxmann Verlag, 2004, s.100-109.

⁴⁰ Kronhagel, s.57.

⁴¹ Hans-Georg Herrlitz ve Diğerleri, **Deutsche Schulgeschichte von 1800 bis zur Gegenwart**, 4. Basım, München: Juventa Verlag, 2005, s.140-154.

eğitim kurumu olarak görölmüştür. Hristiyan Toplum Okulu devlet tarafından kurulmuş olup öğrencilerin dini ibadetlerini istedikleri şekilde yapabilmelerini sağlamaktadır.

Batı Almanya’da, 1949’da yürürlüğe giren Anayasa ile mezhebe bađlı⁴² olmayan okullarda da din dersi düzenli ders⁴³ (ordentliches Lehrfach) haline getirilmiştir. Her ne kadar 1960’larda mezhepsel okulların sayısı azalsa da mezhepsel olmayan okullarda Katolik mezhebinin etkinliğinde olan Baden-Württemberg, Rheinland-Pfalz ve Kuzey Ren-Vestfalya’daki din dersi ile ilgili devletin sunmuş olduğu müfredat uygulamanmıştır. Bremen ve Berlin dışındaki tüm illerde din dersi düzenli ders olarak kalmıştır. Bu iki eyalette uygulamada farklılık bulunmaktadır. Aşağıda eyaletler bazında bu duruma değinilecektir.

Alman Demokratik Cumhuriyeti’nde, Hitler rejiminin sona ermesi ile birlikte 1949’un ilk anayasasından sonra dinî topluluklar devlet okullarında dinî eğitim alma hakkına sahip olmuştur. 1968’deki yeni anayasa ile Doğu Almanya’da okullarda din eğitimi mümkün olmamış; bu nedenle Kilise ve diğer dinî cemaatler okul vakitleri dışında kendi kurumlarında dini eğitim vermişlerdir.⁴⁴

2.2.3.4. Doğu-Batı Almanya’nın Birleşmesinden Sonraki Dönemde (1990-...) Din Eğitimi

Almanya’nın birleşmesi ile birlikte tüm Almanya’da Federal Anayasa’nın 7. maddesi geçerli olmuştur. Ancak din dersi konusunda bazı eyaletlerde istisnalar söz konusudur. Anayasa’nın 141. maddesine göre Berlin ve Bremen eyaletlerinde 7. maddenin 1. fıkrası⁴⁵ geçerli değildir. Bu özel hüküm yani “Bremer Klausel (Bremen maddesi)” sebebiyle din dersi Bremen devlet okullarında düzenli⁴⁶ dersler arasında değildir.⁴⁷

⁴² Katolik ve Protestan gibi bir mezhebe bağlı olmayan dini topluluklar.

⁴³ Almanya’da okul programında olan, değerlendirmeye tâbi olup sınıf geçmede belirleyici olan derstir.

⁴⁴ Herrlitz ve Diğerleri, s.197-229.

⁴⁵ Federal Anayasa 7. Maddesi: “Bütün okul rejimi devletin denetimi altındadır”.

⁴⁶ Düzenli dersten kasıt temel müfredatta yer almasıdır.

⁴⁷ Michael Kiefer, **Islammkunde in deutscher Sprache in Nordrhein-Westfalen: Kontext, Geschichte, Verlauf und Akzeptanz eines Schulversuchs (Islam in der Lebenswelt Europa)**, Münster: LIT Verlag, 2005, s.74.

Bununla birlikte devlet okulları; devlet, kilise ve ebeveynlerin öğrencilerin eğitiminde ve yetiştirilmesinde ideolojik üstünlük konusunda çatıştıklarını belirtmek gerekmektedir. Bu çatışmaya kaynaklık eden sorun alanları arasında şu konular yer almaktadır: Öğrenci yetiştirme hedefi, sınıfta haç sembolü, dinî ibadet, dinî elbiseler ile öğrenci ve öğretmenlerin okula gelmeleri, dinî gerekçelerden dolayı derslerden muafiyet, din dersinin içeriği, İslam din dersi problemi.⁴⁸ Bu konuların Almanya’da İslam konusuyla ilgili olanlarına ilgili başlık altında daha detaylı şekilde yer vereceğiz.

Almanya’daki devlet okullarında din eğitimi anayasal olarak güvence altındadır. Eyaletler Anayasa’nın 7. maddesinin⁴⁹ 2. ve 3. fıkraları din eğitiminin kavramsal çerçevesini belirlemiştir ve eyaletler bu doğrultuda gerekli düzenlemelerde bulunmaktadır.⁵⁰ Din eğitimi, devlet okullarında düzenli bir ders olarak belirlenmiştir. Derslerin Devlet denetimine açık ve dinî toplulukların ilkelerine uygun verilmesi gerekmektedir. Anayasa’nın 7. maddesi 3. fıkrasına göre düzenli ders⁵¹ olmasının yanı sıra zorunlu bir derstir. Anayasa maddesinin 2. fıkrası velilere öğrencileri din dersinden çıkarma imkânı sunmuş olsa da, din eğitimi seçmeli ders yapmaz.⁵² Daha ziyade, anayasal olarak alınması zorunlu dersler arasındadır fakat dersten muafiyet imkânı da mümkündür. Din eğitimi, diğer zorunlu derslerle eşittir ve aksi yönde hareket edilemez.⁵³ Ders çizelgesinde kesinlikle yer almak zorundadır ve haftada bazı eyaletlerde iki, bazılarında ise üç saat olarak verilmektedir. Diğer derslerde olduğu gibi

⁴⁸ Klaus Grosse Kracht, “Religionsgeschichte”, *Docupedia-Zeitgeschichte*, 2018, http://docupedia.de/zg/Grosse_Kracht_religionsgeschichte_v1_de_2018?oldid=129447 (20.05.2019).

⁴⁹ Federal Anayasa’nın 7. Maddesi devlet okullarında din dersine yöneliktir. (1) “Bütün okul rejimi devletin denetimi altındadır.” (2) “Çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır.” (3) “Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz.”

⁵⁰ Christian Waldhoff, *Neue Religionskonflikte und staatliche Neutralität*, München: C.H. Beck Verlag, 2010, s.90. Myrian Dietrich, *Islamischer Religionsunterricht. Rechtliche Perspektiven*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2006, s.23.

⁵¹ Federal Anayasa’nın 7. Maddesi 3. Fıkrası: “Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz.”

⁵² Friedrich Müller ve Bodo Pieroth, *Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach*, Berlin: Duncker & Humblot GmbH, 1974, s.38.

⁵³ Reinhard Schmoeckel, *Der Religionsunterricht: die rechtliche Regelung nach Grundgesetz und Landesgesetzgebung Schule und Staat und Gesellschaft*, Berlin/Neuwied: Luchterhand Verlag, 1964, s.62.

din eğitimi dersinde de sınav yapılmakta ve verilen not sınıf geçme veya kalmada belirleyici konumdadır.⁵⁴

Diğer dersler gibi, din eğitimi dersinin verilmesi de devletin görevi ve sorumluluğundadır. Bu, devleti din eğitiminin organizatörü/düzenleyicisi kılmaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla devlet, din eğitiminin gereksinimlerinin sorumluluğunu üstlenir ve masrafları karşılar.⁵⁶ Din eğitimi, devlet okul sisteminin bir parçasıdır.⁵⁷

Anayasa'nın 7. maddesinin 3. Fıkrası din eğitiminin dindar toplulukların ilkelerine uygun olması gerektiğini belirtir. Bu anlamda dinî eğitimin “mezhebe dayalı ders”⁵⁸ verilmesi gerekmektedir.⁵⁹ Din eğitiminin amacı, dini inançların tüm gerçekliğiyle öğretilmesidir. Devlet, din eğitiminin sağlanabilmesi için dinî topluluklar ile iş birliğinde bulunur. Anayasa'nın 7. Maddesi 3. Fıkrası uyarınca din eğitiminin ön şartı olarak dinî bir topluluğun varlığı aranmaktadır. Anayasa'nın 7. Maddesi 3. fıkrası 2. cümlesine göre devletin din eğitimi hakkında tek başına düzenleme yapmasına izin verilmez. Dinlerin ilkelerini ve dinsel öğretimin içeriğini kendisi belirlemeyiz. Din eğitiminin organizatörü/düzenleyicisi olarak seküler çerçevesini belirler, din eğitiminin içeriğinin ise dinî topluluk tarafından doldurulması gerekmektedir.⁶⁰

Daha önce belirttiğimiz gibi dinî topluluk olarak kabul görmek için tüzel kişi statüsü elde edilmesi gerekmektedir. Gerhard Anschütz'in doktrinde kabul görmüş⁶¹ tüzel kişi ile ilgili klasik tanımına göre, “dinî bir topluluk mensuplarınca belirlenen görevlerin evrensel olarak yerine getirilmesi için bir ve aynı inancı veya birkaç ilgili inancı taşıması gerekmektedir.”⁶² Anschütz'e göre devlet tarafından bir topluluk olarak

⁵⁴ Schmoeckel, s.62.

⁵⁵ Axel von Campenhausen, **Erziehungsauftrag und staatliche Schulträgerschaft: Die rechtliche Verantwortung für die Schule**, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967, s.144.

⁵⁶ Jörg Winter, **Staatskirchenrecht der Bundesrepublik Deutschland: Eine Einführung mit kirchenrechtlichen Exkursen**, 2. Basım, München: Hermann Luchterhand Verlag, 2008, s.128.

⁵⁷ Von Campenhausen, s.143.

⁵⁸ İlgili dinin benimsetilmesi amacını taşıyan, doktriner nitelikli derstir. Almanya'da din dersinin içeriği, ilgili dinî cemaat tarafından yürütülmektedir.

⁵⁹ Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919, Art. 149, 1919-1933, https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf, (23.07.2019), s.23.

⁶⁰ Schmoeckel, s.118.

⁶¹ Janke, s.48.

⁶² Gerhard Anschütz, **Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919**, Art. 137, 14.Vol, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Berlin, 1933.

kabul görülmenin genel anlamda üç göstergesi vardır: Birincisi, dinî bir fikir birliğinin olması, ikincisi bu fikir birliğine dayanan kişisel bir topluluğun olması ve üçüncü olarak fikir birliğinin belli kişilerle sınırlı kalmayarak dinî grubun tamamını kapsamasıdır.⁶³

Terminolojik olarak Ralf Poscher, dinî topluluk kavramını dört ana özellik ile tanımlar: “bütünlük – homojenlik – merkeziyet – tutarlılık.”⁶⁴ Poscher’in kullandığı “bütünlük” kavramı, Anschütz’ün belirttiği “kapsamlı bir inancın gerekliliği”ne tekabül eder.⁶⁵ “Homojen olmak” bir dinî topluluğun temel dinî inançlarla ilgili “fikir birliği”ni ifade etmektedir.⁶⁶ “Tutarlılık ve merkeziyetçilik” ise dinin “merkezde” olması gerektiği anlamına gelir.⁶⁷ Ayrıca, bir topluluğun dinî topluluk olarak kabul edilebilmesi için örgütsel yapıya sahip olması gereklidir.⁶⁸ Bununla birlikte, topluluğun ilkelerini devlete ifade edebilecek merci çok önemlidir. Dinî topluluk için bu görevleri üstlenen mecranın aynı zamanda söz sahibi olması önemlidir.⁶⁹

Kamu tüzelkişisi statüsü elde etmek isteyen dinî topluluklar üyelik konusunda açık kurallara sahip olmalıdır.⁷⁰ Bu belirtilen kriterleri karşılayan herhangi bir topluluk kamu tüzelkişiliği statüsü elde eder ve din dersinin içeriğinin hazırlanmasıyla öğretmen atamasında söz sahibi olur. Din eğitiminin okullarda düzenli ders olarak okutulması devlet için önemli bir planlama ve mali yük getirdiğinden, dinî toplulukların tüzüklerindeki ve bağlı üye sayısından hareketle oluşturulan organizasyon şemasına göre “devamlılık garantisi”⁷¹ vermelidir. Sonuç olarak Almanya’da din eğitiminin yürütülebilmesi ancak dinî topluluklarla iş birliği ile mümkündür.

⁶³ Katrin Janke, **Institutionalisierter Islam an staatlichen Hochschulen**, Frankfurt: Peter Lang, 2005, s.48.

⁶⁴ Ralf Poscher, **Totalität/Homogenität/Zentralität/Konsistenz. Zum verfassungsrechtlichen Begriff der Religionsgemeinschaft Der Staat 39**, Berlin: Duncker & Humblot GmbH, 2000, s.49.

⁶⁵ Simone Spriewald, **Rechtsfragen im Zusammenhang mit der Einführung von islamischem Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach an deutschen Schulen**, 1. Basım, Berlin: Tenea Verlag, 2003, s.113.

⁶⁶ Spriewald, s.110.

⁶⁷ Cornelius Böllhoff, **Die Partnerschaft zwischen Staat und Religionsgemeinschaften im Religionsunterricht**, 1. Basım, Halle-Wittenberg: Martin-Luther Universität, 2008, s.26.

⁶⁸ Waldhoff, s.91.

⁶⁹ Spriewald, s.134.

⁷⁰ Spriewald, s.137.

⁷¹ Isensee ve Kirchhof, §138.

2.2.4. Dinî Azınlıklar

Almanya 82,5 milyon nüfusa sahiptir. Federal Anayasa'nın 140. maddesi gereğince nüfus sayımında dinî aidiyet sorusuna yer verilebilir. Ancak hiç kimse dinî düşüncelerini açıklamaya zorlanamaz. Devlet, vatandaşın dinî aidiyetini sadece istatistiksel bilgi toplamak ve din hizmetlerini paylaşma amacıyla, yine yasalar çerçevesinde sorabilir. Son nüfus sayımı verilerine göre Almanya'da bulunan dini gruplar şunlardır:⁷²

a) Hıristiyanlık

Katolik Kiliseleri: Verband der Diözesen Deutschland.

Almanya Protestan Kiliseleri (EKD): Protestan Eyalet Kiliseleri, Reformist Protestanlar Kiliseleri.

Ortodoks Kiliseleri: Yunan-Ortodoks Metropolitan Kilisesi, Romanya-Ortodoks Kilisesi, Sırbistan-Ortodoks Kilisesi, Rusya-Ortodoks Kilisesi, Bulgar-Ortodoks Kilisesi, Ermeni-Ortodoks Kilisesi.

Diğer Hıristiyan Kiliseleri: New Apostolic Church, Yehova Şahitleri, Baptistler, Mennonitler, Bağımsız Protestan-Lutherian Kilisesi, Yedinci Gün Adventistleri, Mormonlar, Eski Katolik Kilisesi, Üniteryenler.

b) İslam

Sünniler, Aleviler, Şiiler, Ahmediler.

c) Yahudilik

Yahudi Merkez Konseyi, Yahudi Eyalet Dernekleri.

d) Budizm

e) Hinduizm

⁷² Statista, Statistiken zum Thema Religion, 2019, <https://de.statista.com/themen/125/religion/> (10.10.2019).

Yukarıda zikrettiğimiz dinî topluluklar için Alman Anayasası'nda belirlenmiş bir dinî azınlık statüsü bulunmamaktadır. Dinî toplulukların tanınması konusunda herhangi bir standart prosedür yoktur. Dinî cemaatler dernek vb. sivil kurumlar oluşturarak yasal kimlik kazanırlar. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, tüzel kişilik statüsü kazanmak için bazı özel yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bütün dinî topluluklar kamu fonlarından yararlanma noktasında aynı haklara sahiptir. Dinî toplulukların fon kullanma şekillerine dair özel bir kanun bulunmamakta ve bu konuda düzenlemeler genel kanunlar çerçevesinde yapılmaktadır.⁷³

2.3. Almanya'da İslam

Almanya'da Hristiyanlık'tan sonra gelen en büyük din İslam'dır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarında işgücü anlaşmasıyla birlikte Asya, Balkanlar ve Kuzey Afrika'dan gelen göçle Müslümanların sayısı artmıştır. Müslümanların sayısı 2017 verilerine göre yaklaşık olarak 4,4-4,7 milyon arasında tahmin edilmektedir. Bu da ülke nüfusunun %5,4-5,7'sine tekabül etmektedir.⁷⁴ Bunların yaklaşık 1 milyonu Alman vatandaşlığını almıştır. Müslüman nüfusun yarısından fazlasını Türkiye'den Almanya'ya göç edenler oluşturmaktadır. Türkiye'nin ardından en kalabalık Müslüman gruplar arasında Bosna-Hersek, Fas, Afganistan, İran kökenliler gelmektedir. Müslümanların yaklaşık 3.000.000'u Sünnî, 500.000'i Alevî, 250.000 civarında Şii ve kalanı da diğer mezheplerden oluşmaktadır. Çalışmamızı daha anlaşılır kılması açısından bu bölümde İslam'ın Almanya'daki tarihçesine kısaca bakmamız gerekmektedir.⁷⁵

2.3.1 Almanya'nın İslam ile Tanışması

Alman devletinin Müslümanlar ile ilk karşılaşması Teolog Abraham Hinckelmann'ın 1694 yılında Hamburg kentinde Kur'an'ı Kerim'i Arapça bastırması ile olmuştur. 1731 yılında ise Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm, Potsdam şehrinde bulunan Langen Stall'da Müslümanların ibadet edebilmeleri için yer tahsis etmiştir. 1739 yılında da ilk İslâmî topluluk kurulmuştur. Osmanlı'nın Almanya topraklarındaki ilk

⁷³ Köse, Küçükcan, s.82-85.

⁷⁴ Christian Röther, "Zahl der Muslime in Deutschland", **Deutschlandfunk**, 26 Ocak 2018.

⁷⁵ Bundesministerium des Innern, Zusammenfassung "Muslimisches Leben in Deutschland", https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Sonstige/muslimisches-leben-kurzfassung-tuerkisch.pdf?__blob=publicationFile (10.10.2019).

gayrimenkul mülkü bir mezarlıktı. Bu mezar yeri, 29 Ekim 1798 tarihinde vefat eden Türk elçisi Ali Aziz Efendi'nin defni için III. Karl Friedrich Wilhelm tarafından tahsis edilmişti.⁷⁶ 1866 yılında Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm Müslümanlar için bir mezarlık tahsis etmiştir. Bu mezarlık günümüzde Berlin-Neukölln'de yer almakta ve hala kullanılmaktadır. Almanya'da 1792 ve 1841 yılları arasında minaresi ve kubbesi olan camiye andıran yapılar inşa edilmiştir. Fakat bu yapılar ibadet için inşa edilmediğinden ibadet için kullanılamamıştır.

Alman topraklarında inşa edilen ilk cami I. Dünya Savaşı esnasında, 9 Temmuz 1915 tarihinde Berlin-Wünsdorf şehrinde 16.000 civarındaki tutsak Müslüman esir için yaptırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören cami 1924 yılında yıkılmıştır.⁷⁷ Berlin'de 41 farklı ülkeye mensup Müslüman grup bir araya gelerek Almanya'nın ilk İslâm cemaatini "Berlin İslam Cemaati" adıyla kurmuşlardır. 1924 yılında Berlin Wilmersdorf şehrinde inşasına başlanan ve 23 Mart 1928 yılında ibadete açılan cami Ahmediyye Cemaati önderliğinde yapılmıştır. Günümüz Almanyasında ayakta kalan en eski camidir. Ayrıca 1927 yılında "Merkez İslam Arşiv Enstitüsü" kurulmuştur. 1960 yıllarında işçi alımı anlaşmalarıyla birlikte Müslümanlar Almanya'da kalıcı olmaya başladı. Bu da beraberinde dernekleşme çalışmalarının hızla yayılmasına sebep olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Müslüman dernekleri ile ilgili daha detaylı bilgilere yer vereceğiz.

2.3.2. Almanya'da Müslüman Organizasyonlar ve Devlele İlişkileri

Almanya'da Müslümanların yaklaşık olarak 3000 dinî kurum ve kuruluşu bulunmaktadır. Bu kuruluşların gittikçe çoğalması Müslümanların bu ülkeye yerleşmeye karar verdiklerinin bir göstergesidir. 2006 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından "Alman İslam Konferansı" teşkilatı kurulmuştur. Bu kuruluş ile Müslüman

⁷⁶ Deutsche Islam Konferenz, Geschichte der Muslime in Deutschland, 2008, <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/Magazin/Lebenswelten/GeschichteIslam/geschichteislam-node.html> (20.05.2019).

⁷⁷ Rene Schlott, "Halbmondlager: Die erste deutsche Moschee in Wünsdorf", *Spiegel Online*, 2015, <https://www.spiegel.de/einestages/halbmondlager-die-erste-deutsche-moschee-in-wuensdorf-a-1043358.html> (20.05.2019).

dinî toplulukların devlet ile ve ayrıca kendi aralarında iletişime geçmeleri hedeflenmiştir.⁷⁸

2.3.2.1. Alman İslam Konferansı-AİK (Deutsche Islam Konferenz)

1960'lı yıllarda Müslümanlar, iş imkanları sebebiyle daha iyi bir yaşam için Türkiye'den ve diğer ülkelerden Almanya'ya göç etmişlerdir. Maddi açıdan aradıklarını bulsalar bile günümüze kadar devam eden birçok sorun ile de karşılaşmışlardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Manevi danışmanlık, başörtüsü, okulda din eğitimi vs. 27 Eylül 2006 yılında Berlin Sarayı Charlottenburg'ta dönemin İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble tarafından ilk defa toplanan Alman İslam Konferansı platformu olarak bu sorunlarla ilgili değerlendirilmelerde bulunulmuş; tecrübelerin ve önerilerin konuşulması ve Müslümanların problemlerinin giderilmesine yönelik çalışmalar hedeflenmiştir.⁷⁹ Burada, devlet ile Müslümanlar arasında problemlerin giderilmesine yönelik konular ele alınmaktadır. Her ne kadar İslam dini kamu tüzelkişisi statüsünü elde etmemiş olsa da Müslüman dinî toplulukların AİK'in düzenlemiş olduğu toplantılarda varlığı ve ağırlığı tartışılmazdır. O nedenle Müslüman dinî grupların bu toplantıların dışında tutulamayacağı devlet tarafından net bir şekilde anlaşılmıştır.⁸⁰

Alman İslam Konferansı'nın amacı ilk etapta, toplumsal birliktelik ve Müslümanların topluma entegrasyonunu desteklemek ve teşvik etmektir. Alman İslam Konferansı 2006 yılından günümüze kadar üç dönemi tamamlamış ve dördüncü dönem 2018 yılı itibariyle başlamıştır. Alman İslam Konferansı'nın güncel durumunu, üyelerini, gelişimini ve Müslümanlar için ne derecede önemli olduğunu dönemsel olarak açıklayacağız.

⁷⁸ Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, "Islam in Deutschland", http://www.bmi.bund.de/DE/Themen/Gesellschaft-Verfassung/Deutsche-Islam-Konferenz/deutsche-islam-konferenz_node.html (24.10.2019).

⁷⁹ Deutsche Islam Konferenz, Von einer Initiative zu einem gemeinsamen Weg, 2010, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/Rueckschau/rueckschau-node.html (20.05.2019).

⁸⁰ Masoumeh Bayat, **Die politische und mediale Repräsentation in Deutschland lebender Muslime – Eine Studie am Beispiel der Deutschen Islam Konferenz**, Wiesbaden: Springer VS, 2016, s.110.

2.3.2.1.1. Alman İslam Konferansı Birinci Dönem (2006-2009)

Alman İslam Konferansı o dönemin İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble ile başlatılmıştır. AİK, Wolfgang Schäuble için “Almanya’da yaşayan Müslümanlar ile birarada yaşamanın ve problemlerini çözmenin aracı olacak bir diyalog platformudur.⁸¹ AİK’nın en önemli gündemini “Almanyadaki İslâmî yaşam” olarak ifadelendirebiliriz.

Bu çerçevede üç çalışma grubu ve bir yuvarlak masa kurularak bunlar aracılığıyla çeşitli alanlarda öneriler ve konular ele alınıp Yönetim Kuruluna raporlanmıştır. İlk çalışma grubu “Alman sosyal düzeni ve değer birliği” başlığını konu edinmiştir. İkinci çalışma grubu “Alman Anayasal anlayışında dinî sorular”ı konu edinmiştir. Üçüncü ve son çalışma grubu ise “Ekonomi ve Medya” başlığı altında Müslümanların da haber bültenlerinde yer alması meselesine odaklanmıştır.⁸² AİK’da Yönetim Kurulu en üst kuruldur ve 30 üyesi bulunmaktadır. Bunlardan 15’i devleti temsil ederken diğer 15 üye İslâmî temsilcilerdir. 15 müslüman temsilciden 5’i Müslüman topluluklardan (dernekler)⁸³ seçilmektedir. Bu temsilcileri detaylı bir şekilde aşağıda açıklayacağız. Bireysel temsilciler arasında yer alanlar Seyran Ateş, Mohammed Badr, Dr. Ezhar Cezairli, Nassir Djafari, Dr. Necla Kelek, Dr. Navid Kermani, Kenan Kolat, Walid Nakschbandi, Havva Yakar ve Feridun Zaimoğlu’dur.⁸⁴

İlk dönemde birçok tartışmalar vuku bulmuştur. Özellikle İslam dininin kamu tüzelkişisi statüsü elde edememesi tartışma konusunun başında gelmiştir. Ayrıca katılımcılar arasında oldukça marjinal bir sekülerist İslam yorumu yapan Seyran Ateş⁸⁵ gibi isimlerin yer alması bir başka tartışma konusu olmuştur. Tüm bu tartışmalara rağmen AİK’nın bir başarı olarak kabul edildiğini belirtmemiz gerekir. Zira Konferans sayesinde devletin İslam’a bakışı değişmiş; Müslümanların ve İslam’ın Almanya’nın bir

⁸¹ Bayat, s.111.

⁸² Bayat, s.109.

⁸³ Bayat, s.110.

⁸⁴ Bayat, s.111.

⁸⁵ Seyran Ateş “Liberal İslam” adı altında Almanya’nın Berlin şehrinde bulunan İbn Rüşd Goethe Camisi’nin kurucusudur. Kadın ve erkekleri aynı safta toplayarak onlara imamlık yapmıştır.

parçası olduğu ve Almanya’da birlikte yaşam için diyalog kurulacak önemli bir muhatap ve partner olduğu kabul edilmiştir.⁸⁶

Yukarıda bahsettiğimiz hususlara ek olarak AİK’nın aşağıdaki sıralanan hedeflerinden de bahsedilebilir:

- Ortak bir entegrasyon anlayışı üzerinde birlikte hareket edilmesi,
- Alman hukuk sisteminin bağlayıcı niteliğine ve Anayasa değerlerine bağlı kalınması,
- İslam din eğitiminin başlatılması için anayasal çerçeve koşullarının somutlaştırılması,
- Alman üniversitelerinde İslam ilahiyat öğretimi ve araştırmalarının kurulması ve İslam din görevlilerinin eğitim ve öğretiminin sağlanması,
- Hoşgörü ve entegrasyonun teşvik edilmesi,
- Almanya’da cami inşaatı ve İslâmî üsullere göre cenaze işlerinin uygulanabilirliğine ilişkin düzenlemelerin yapılması,
- Aşırı ve radikal gruplara karşı önleyici iş birliğinde bulunulması,
- AİK internet sitesinin kurulması.⁸⁷

2.3.2.1.2. Alman İslam Konferansı İkinci Dönem (2010-2013)

AİK’nın ikinci dönemi, birinci döneme kıyasla daha pratik ağırlıklı olmuştur.⁸⁸ Toplumsal, dinî ve hukuki entegrasyonu sağlamak için Müslümanlar ile Alman devleti arasında din ve anayasa hukuku çerçevesinde iş birliği üzerine çalışılmıştır. Bu yüzden Genel Kurul’da öncelikli kabul edilen konular; okullarda İslam dini dersi, imam yetiştirme, Alman üniversitelerinde İslam-teoloji fakülteleri olmuştur. Bu konuların yanı sıra Müslümanlar baskı altına alınıp günden güne daha çok zan altında kalıp şüpheli hale geldiği için, Alman İçişleri Bakanı Hans-Peter Friedrich (2011-2013) güvenlik konferansına yönelik yapıyı da kabul etmiştir.⁸⁹ Yeni kurulan çalışma

⁸⁶ Deutsche Islam Konferenz, Vierte Plenarsitzung der DIK in 2009, 2009, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/ViertesPlenum/viertes-plenum-node.html (20.05.2019).

⁸⁷ Bayat, s.112-113.

⁸⁸ Bayat, s.108.

⁸⁹ Ali Mete, “Muslime als Bürger auf Bewährung”, *Islamiq*, 2016, <http://www.islamiq.de/2016/10/02/muslime-als-buerger-auf-bewahrung/> (20.05.2019).

gruplarının ağırlıklı konuları “dinî personel eğitimi”, “Müslüman millette rol modeller”, “gençlerin suç işlemelerini önleme”, “Müslüman kadınların işgücü piyasasına daha iyi entegrasyonu” olmuştur⁹⁰ Ayrıca, birinci döneme ilaveten yapıya yeni bireysel temsilciler dahil edilmiştir. Bunlar arasında Prof. Dr. Bülent Uçar, Turgut Yüksel, Tuba Işık, Armina Omerika, Bernd Ridwan Bauknecht, Sineb El Masrar, Gönül Halat-Mec, Abdelmalik Hibaoui, Hamideh Mohagheghi, Hamed Abdel-Samad, Ahmad Mansour bulunmaktadır.⁹¹

İkinci dönemin sonuçlarını şöyle sırayabiliriz: “Gençlerin suç işlemesini önleme” çalışma grubu, okul içindeki ve dışındaki gençlerle yapılan önleyici çalışmalar bağlamında sosyal önyargıları kaldırmak için destekleyici programlar geliştirmiştir. Bu çerçevede 2013 yılında AİK katılımcıları aile içi şiddeti ve zorla evliliği reddeden “Müslüman Millette Rol Modeller” çalışma grubu tarafından formüle edilmiş bir bildiriye imzalamış; çalışma grubu çalışma sonuçlarını “Gelenek ve Modernite Arasında Cinsiyet İmgeleri” kılavuzunda yayınlamış; “dinî personel eğitimi” çalışma grubu, din görevlileri ve İslâmî cemaatlerde eğitim için “Diyalog, Açılış, Network” rehberini geliştirmiştir. “Müslümanların işgücü piyasasına daha iyi entegrasyonu” çalışma grubu çalışma sonuçlarını aynı bildiriyle yayınlamış ve 2012 yılının Nisan ayında “Müslümanlar ve İşgücü Piyasası” başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Özellikle 2012 yılındaki “Almanya’da İslami toplum hayatı” araştırma raporu Almanya’daki Müslümanların örgütlenmesiyle ilgili bilgi açığını kapatmaktadır. İkinci aşama, birincisi gibi, bir sonraki yasama döneminde Alman İslam Konferansı’nın sürdürülmesine yönelik kararı ile sona ermiştir. AİK ile federal düzeyde İslam en üst siyasi gündeme taşınmıştır.⁹²

2.3.2.1.3. Alman İslam Konferansı Üçüncü Dönem (2014-2017)

AİK’in üçüncü dönemi, Thomas de Maiziere tarafından devam ettirildi. Bu dönem, ilk iki dönemden tematik ve yapısal olarak ayrılmaktadır.⁹³ Konferans gündemindeki konuların bundan böyle paralel değil, konu bazlı çalışılacağı

⁹⁰ Bayat, s.115.

⁹¹ Bayat, s.116.

⁹² Bayat, s.117-118.

⁹³ Bayat, s.107.

belirtilmiştir. AİK'in ilk iki dönemine katılan bireysel temsilcilerin yerine bundan böyle bilimsel alandan çeşitli uzmanların, kiliseden ve hayır kurumlarından temsilcilerin katılmaları kararlaştırılmıştır. Alman İslam Konferansına sadece Bakanlığın davet ettiği kurum ve kişiler katılabilirken, katılımcıların hangi kriterlere göre seçildikleri konusunda bir açıklama yapılmamıştır.

AİK'in sürece dahil ettiği yeni konular arasında toplumda ihtiyaç duyulan yaşlı yardımı-bakımı ve manevi danışmanlık yer almaktadır. AİK ilk olarak İslâmî hayır kurumları ile temaslarda bulunmuş ve 2016 yılı itibariyle kamu kurumlarında federal düzeyde, eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde İslâmî manevi danışmanlığın kurulması için çalışma başlatmıştır.⁹⁴ Federal düzeyde bu, ordu, hapishaneler ve hastaneler için geçerlidir. Şubat 2016'da "İslâmî manevi danışmanlık" konusu işlenmiştir. Burada artan ihtiyaca binaen Müslüman manevi danışmanların devlet kurumlarında istihdamı vurgulanmış olup bunun nasıl ve ne tür bir konsept ile kurulması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁵

2.3.2.1.4. Alman İslam Konferansı Dördüncü Dönem (2018-...)

Alman İslam Konferansı'nın dördüncü dönemi 28 Kasım 2018 yılında İçişleri Bakanı Horst Seehofer'nin açılış konuşması ile başlamıştır. İki gün süren programa 240 katılım gerçekleşmiştir. Konu olarak "Almanya'da yaşanan, Almanya kökenli ve Almanya için bir İslamiyet" belirlenmiştir. AİK'in yeni dönemi ile beraber formatta da değişikliğe gidilmiştir. Buna göre daha esnek, pratik olunacak ve konulara daha açık bir anlayışla yaklaşılacaktır. Geçmişte, Alman İslam Konferansı sabit formatlarda ve forumlarda bir araya gelmiştir. Belirli konuların ve çalışma görevlerinin atandığı belli çalışma ve yönlendirme gruplarındaki kişi veya kuruluşlarla bağlantılı üyeler bulunuyordu. Yeni format ile Müslümanlarla birlikte Almanya'da İslam'ın nasıl oluşturulabileceğine dair fikir alışverişinde bulunulması hedeflenmiştir. AİK

⁹⁴ Deutsche Islam Konferenz, Wohlfahrtspflege als Thema der Deutschen Islam Konferenz, 2015, <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20151110-la-ergebnisse-dik.html?nn=3334656> (20.05.2019), s.1-2.

⁹⁵ Deutsche Islam Konferenz, Seelsorge in öffentlichen Einrichtungen als Thema der Deutschen Islam Konferenz, 2017, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20170314-la-3-abschlussdokument-seelsorge.pdf?__blob=publicationFile (20.05.2019), s.1-2.

kamuoyuna açık ve her konunun tartışılabildiği bir forum hedeflemektedir. Yeni AİK kapsamında, Müslüman toplulukları ve diğer Müslüman sivil örgütleri başarılı bir şekilde bir araya getirme yollarının yanı sıra bir arada bulunma örneklerinin de pratik olarak örneklenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla daha fazla pratik odaklı olarak topluluklarda, derneklerde ve mahallelerde Müslümanların ve Müslüman olmayanların günlük yaşamlarının incelenip geri bildirimde bulunulması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım ile sabit çalışma grubu bulunmayacak; komite ya da forumda bulunan kişilerin daimî üyeliği olmayacaktır.⁹⁶

2.3.2.2. Alman İslam Konferansı'na Yönelik Eleştiriler

SETA İstanbul Avrupa Araştırmaları Direktörlüğü'nde Araştırmacı olarak görev yapan Zeliha Eliaçık'ın Alman İslam Konferansı'na yönelik eleştirileri şöyledir:⁹⁷

- İslam konferansı kuruluşundan bu yana Müslümanların Alman ve Avrupa değerleriyle uyumunu vurgulamaktadır. Nitekim İçişleri Bakanı Horst Seehofer, konferans öncesinde Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesinde kaleme aldığı yazıda Alman hayat tarzını ve değerlerini paylaşan bir İslam geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu Seehofer'in daha önce "İslam Almanya'ya ait değildir" cümlesini de destekler niteliktedir. Buna göre İslam bu haliyle Almanya'ya ait değildir ve reforme edilmelidir. Müslümanlar radikal ve tehlikeli bir grup olarak görülmekte ve bu organizasyonla "medenileştirilmeye" çalışılmaktadır.
- Almanya, Türkiye Cumhuriyeti tarafından görevlendirilen imamlardan rahatsızlık duymaktadır ve bundan dolayı radikal İslam'ın yaygınlık kazandığını iddia etmekte; din görevlilerinin Almanya'ya gönderilmemesinin bunu önleyeceğini savunmaktadır. Burada İslam inancına yeni bir şekil verilmek istenmekte; radikal İslam'la mücadelede sekülerleşme bir çözüm olarak sunulmaktadır. 2002 yılında ise dönemin İçişleri Bakanı Sosyal Demokrat Parti'li Otto Schily de Müslümanların

⁹⁶ Deutsche Islam Konferenz, Das war der Auftakt zur Deutschen Islam Konferenz, 2018, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/01_Aktuelles/10dik2018-auftaktsitzung-resuemee/auftakt-resuemee-dik-inhalt.html?nn=5812596 (20.07.2019).

⁹⁷ Zeliha Eliaçık, "Bir Siyasi Proje Olarak "Alman İslam'ı"", **Anadolu Ajansı**, 11 Ekim 2018.

asimile edilerek entegre edilmesinin bir Avrupa İslam'ı oluşturulmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir

- Alman İslam Konferansı'na büyük İslam derneklerinin yanı sıra küçük grupların yanında 200'ün üzerinde bireysel katılım da olmuştur. DİTİB, Almanya Müslüman Merkez Konseyi, İslam Konseyi gibi grupların yanı sıra yeni kurulmuş genç Müslüman inisiyatifler; Ali Ertan Toprak, Cem Özdemir gibi Müslüman cemaatlere karşıt görüşleriyle bilinen isimler de yer almaktadır. Yine Hamd Abdel Samed, Necla Kelek ve Seyran Ateş gibi İslam karşıtılarıyla tanınmış ve İslam'ın kamusal alanda görünür olmasından rahatsız olan isimlerin kurduğu "Seküler İslam İnisiyatifi" de Alman İslam Konferansında hazır bulunmuştur.
- Alman İslam Konferansında açık büfede domuz servis edilmesi büyük tepkilere neden olmuş ve Müslümanlara karşı bu yaklaşım konferansın ciddiyetini de gözler önüne sermiştir.
- Sol tandanslı yazar ve entelektüel Feridun Zaimoğlu, I. Alman İslam Konferansı toplantısında hiçbir başörtülünün konferansa davet edilmediğini görmüştür. Bunun üzerine inançlı başörtülü bir kadının toplantıya davet edilmesi ve kendisine ayrılan sandalyenin ona verilmesi isteğiyle konferansı terk etmiştir. Bu tür inisiyatiflerin inandırıcı olabilmesi için Alman devletinin ve katılımcıların en azından Feridun Zaimoğlu'nun gösterdiği duruşu ve samimiyeti gösterebilmeleri gerekmektedir.

Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdürmekte olan Prof. Muhterem Dilbirliği'nin Alman İslam Konferansına yönelik yaptığı eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:⁹⁸

- 2006 yılında Alman İslam Konferansı ilk toplantısında genel olarak Müslümanların problemleri -Müslüman cemaatlerin hukuki statüleri, İslam din derslerinin anayasal dayanakları, devlet okullarında din eğitimi gibi- ele alınmasına karşın 2011 yılında yapılan ikinci oturumda bu problemlerin göz ardı edilmesi yetmezmiş gibi üzerine "Müslümanların güvenirliliği" de

⁹⁸ Muhterem Dilbirliği, "Almanya İslam Konferansı: Diyalog değil siyasi baskı", **Anadolu Ajansı**, 05 Aralık 2018.

bir problem olarak ilave edilmiştir. Başka bir ifade ile bu proje ‘radikal Müslümanlar’ söylemi ile Müslümanları olağan şüpheli ve radikal olmaları hasebiyle de potansiyel terörist olarak damgalamayı planlamaktadır

- Alman İslam Konferansı bir önceki maddede kısaca bahsettiğimiz sorunlara ek ekonomik, sosyolojik, kültürel problemlerin yanı sıra farklı problemler üretmeye başlayan bir kuruluş haline gelmiştir. Buna ilaveten haksız bir şekilde radikal organizasyonlara ev sahipliği yaptığı gerekçesi ile Almanya İslam Konseyi gibi Müslümanlar için yıllardır çalışan bir kurum kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırılmıştır.
- Dikkat çeken başka bir husus ise Konferans’a davet edilen katılımcıların - devlet yöneticileri, eyalet temsilcileri, “seküler ve organize olmayan Müslümanlar”- Müslüman teşkilatlarının menfaatine çalışmaktan ziyade Müslümanlar üzerinde baskı oluşturduğudur.
- Alman Anayasası 3. ve 4.maddelerinde “din ve vicdan özgürlüğü, bireylerin inançları doğrultusunda dini cemaat olabilecekleri” hususu ele alınırken Hristiyan ve Yahudi dinî cemaatlerinden beklenmeyen “Batı ile uyum içinde olma” olgusu nedense Müslümanlardan beklenmektedir. Bu bağlamda konferansın çözüm üretmeyi değil çözümsüzlüğü hedeflediği anlaşılmaktadır.
- Konferansın adında “İslam” olmasına bakılmaksızın ilk toplantılardan bu yana kilise temsilcilerinin konferansta yer alması da ayrıca dikkat çeken bir husustur. Nitekim yıllardır kilisenin sahip olduğu statüyü Müslümanların edinmesini başaramayan bu kuruluşun bugüne değin ne yaptığı sorusu zihinleri meşgul etmektedir.
- Federal Alman hükümetince “güvenilir ve işbirliği yapılabilecek” bir organizasyon olduğu kabul edilen ve çeşitli engelleri aşan DİTİB, geldiğimiz noktada Türkiye ile sıkı bir işbirliği içerisinde bulunduğu iddiaları gerekçe gösterilerek kamu tüzelkişisi statüsü elde etmek bir yana Alman İslam Konferansına dahil bile edilmemiştir.
- Müslümanların organize olmadığı gerekçesi ile Müslüman Koordinasyon Kurulu adı altında Müslümanları ortak bir organizasyonda toplamayı

hedeflediği iddiasıyla bir organizasyon kurulmuş fakat günümüzde hala konu ile ilgili en ufak bir ilerleme kaydedilmemiştir.

- İslam konferansının dördüncüsünün “İslam Almanya’ya ait değildir, ancak Müslümanlar Alman toplumunun bir parçasıdır” diyen bir içişleri bakanı tarafından toplanmış olması dikkat çekicidir. Müslümanların bir temsilcisinin bulunmadığı dördüncü konferansın önceden belirlenmiş konular hakkında değil de güncel siyaset üzerine toplanmış olması meseleyi İslami organizasyonlar açısından daha da güçleştirmiştir.
- Federal Almanya Hükümeti’ne göre Türkiye’de bir aşırı dindarlaşma sürecine girilmiştir ve Almanya’da yaşayan Müslüman Türkler de bu süreçten etkilenmiştir. Bu etkileşimin önüne geçip Almanya’daki Müslüman Türklerin de böyle bir sürece girmemesi için Alman devleti tarafından DİTİB’e verilen mali destek durdurulmuştur.
- Dördüncü İslam Konferansı döneminde dini cemaatlerin yabancı kaynaklardan -daha doğrusu dış ülkelerden- finansmanı ve camilerdeki imamların eğitimi gündem olmuş ve İmamların Alman Devleti’nin belirlediği esaslar çerçevesinde yetiştirilmesi konusu tartışılmıştır. Bu politika Avusturya ve Fransa’daki benzer uygulamalarda olduğu gibi imam eksikliğine sebebiyet verecek olup Müslümanların dinlerini yaşayabilmelerine engel olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından desteklenmesi ve Türkiye’den imam gönderilmesi DİTİB’in faaliyetlerini tehlikeye atabilir. Çünkü Almanya DİTİB’in artık Türkiye tarafından finanse edilmemesini ve gelecekte Türkiye’den imam gönderilmemesini talep etmektedir. Bu bağlamda Almanya, Türkiye ile Almanya’daki Türkler arasındaki her türlü duygusal ve kültürel bağın kesilmesini de talep etmektedir.

Alman İslam Konferansı Üyeleri

Federal Almanya döneminde çeşitli ülkeler ve özellikle Türkiye üzerinden ilk Müslüman işçiler Almanya’ya göç etmişlerdir. 70’li yıllardan itibaren burada kalıcı olarak ikamet etmeye başlayan işçiler, küçük gruplar/topluluklar oluşturarak kendi

mescitlerini inşa etmişlerdir. Bu topluluklar kısa sürede çeşitli organizasyonlar ve İslâmî dinî topluluklara dönüşmüş olup Almanya’da 40 yıldan uzun bir süredir birlikte yaşamanın önemli bir örneğini teşkil etmektedirler.

AİK Yönetim Kurulunda hâlihazırda 8 İslâmî organizasyon ve bireysel temsilci yer almaktadır. En büyük dinî topluluklar: *Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)*, *Almanya Federal Cumhuriyeti için İslam Konseyi (IRD)*, *İslami Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ)*, *Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD)*. Diğer dinî gruplar ise şunlardır: *Ahmadiyya Müslüman Cemaati (AMJ)*, *Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF⁹⁹)*, *Almanya’daki Boşnakların İslami Birliği Merkez Konseyi (IGBD)*, *Almanya’daki Şii Cemaatlerin İslami Birliği (IGS)* ve *Almanya Türk Toplumunu (TGD)*.¹⁰⁰

Aşağıda büyük kuruluşların tarihsel gelişimini ve yapılarını ele alacağız.

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) 1984 yılında Alman Anayasası’na uygun olarak Köln’de kurulmuştur. Kuruluş aşamasında 1982 yılında Berlin’de 15 cami derneğinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. 900’den fazla derneği ve yaklaşık 800.000 üyesiyle Almanya’daki İslami dinî toplulukların en büyüğü sayılmaktadır.¹⁰¹ DİTİB Köln tüm derneklerin çatı kuruluşudur ve “DİTİB İçinde örgütlenen derneklerin dinî, sosyal ve kültürel faaliyetlerinin koordinasyonu için çatı kuruluşu”dur.¹⁰² 2009 yılında 15 eyalette Kadın ve Gençlik kolları kurulmuştur. Camiler ibadetlerin yanı sıra kültürel,

⁹⁹ 1980’li yıllarında kurulmaya başlanan Alevi dernekleri 1990 yılında Alevitische Gemeinde in Deutschland e.V. (AABF) çatısı altına girmiştir. Günümüzde yaklaşık olarak 100 dernek ve 12.000 üyesi bulunmaktadır. Amaçlarının ise Alevi değerlerinin (kültür, din ve felsefe) korunması ve kimliklerini kaybetmeden Alevilerin topluma entegrasyonuna katkıda bulunmak olduğunu belirtmişlerdir. Bayat, s.74.

¹⁰⁰ Deutsche Islam Konferenz, Die Verbände in der DIK, 2018, http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/07_DIK_2014-2017/03%20Verbaende/dik2014teilnehmer-node.html (20.05.2019).

¹⁰¹ Mathias Rohe, *Der Islam in Deutschland – Eine Bestandsaufnahme*, München: C.H. Beck, 2016, s.131.

¹⁰² DİTİB, DİTİB 2017: Klare Vision für Deutschland, 2017, www.ditib.de/detail1.php?id=562&lang=de (20.05.2019).

sportif ve sosyal imkânları Müslümanlara sunmaktadır. Mülteci çalışmalarından, kadın ve gençlerin güçlendirilmesine kadar çeşitli alanlarda da katkıda bulunmaktadır.¹⁰³

İslam araştırmacısı Prof. Dr. Mathias Rohe, DİTİB'in Türk devletinin dinî otoritesi olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ile yakın bir bağlantısı olduğu görüşündedir.¹⁰⁴ DİTİB tarafından ise Diyanet ile iş birliğinden kaçınılmasının şuan için mümkün olmadığını, şayet organizasyonlarda iş birliği yürütülmediği takdirde kalifiye çalışan sıkıntısı oluşacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁵

DİTİB'in hizmet ve faaliyetlerinde riayet ettiği ilke ve prensipler şunlardır:

1. "Birlik; Almanya'nın hür demokratik düzenine bağlıdır. Anayasa ve bütün yasalara titizlikle riayet eder. Bütün faaliyetlerini hukuk çerçevesinde yürütür."
2. "Birlik; partilerüstü bir kuruluştur. Bütün siyasî partilere eşit uzaklıktadır ve kesinlikle politik faaliyetlerde bulunmaz. Herhangi bir siyasi partiye angaje olmaz."
3. "Birliğin Dernekler Yasasına göre çalışma alanı, görev ve sorumlulukları, ilgili makamlarca tescil edilen tüzüğünde açıkça ifade edilmiştir."
4. "Birlik; çalışmalarında diğer din mensuplarına karşı İslâmiyet'in de temel ilkelerinden olan sevgi, saygı, hoşgörü, tolerans ve dayanışma prensiplerine uygun olarak davranır. Her türlü şiddeti ve şiddete çağrışı kesinlikle reddeder."
5. "Birlik; çalışmalarında üyelerine eşit muamelede bulunur. Hem üyelerine, hem de dışarıya karşı şeffaftır."
6. "Birlik; sadece ve doğrudan doğruya toplum yararına dinî, hayrî, kültürel ve sportif gayeler güder."

¹⁰³ Rohe, s.131.

¹⁰⁴ Rohe, s.131.

¹⁰⁵ DİTİB, DİTİB 2017: Klare Vision für Deutschland, 2017, <http://www.ditib.de/detail1.php?id=562&lang=de> (20.05.2019).

7. “Birlik; Tüzüğündeki amaçları gerçekleştirmek için faaliyetlerini fahrî olarak yürütür.”¹⁰⁶

DİTİB internet sitesinde, kuruluşundan itibaren Diyanet ile dinî hizmetler, Hac ve Umre organizasyonları, Zekât gibi hizmetlerde iş birliği içerisinde olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷ Birliğin amaç ve hedefleri ise şunlardır:

- “Dini Faaliyetleri gerçekleştirmek, desteklemek ve bizzat icra etmek,
- Diğer din mensupları ile diyalog ve iyi ilişkiler kurmak,
- Cemaatlerinin öz kültürüne hâkim olarak ve bunu unutmadan yaşanmasını desteklemek,
- Aynı din ve kültürden olan insanların birarada, karşılıklı hoşgörü içerisinde yaşamalarını desteklemek,
- Burada yaşayan cemaat mensuplarına sosyal danışmanlık hizmetleri sunmak,
- Almanya genelinde bağlı cemiyetlerinin dini, kültürel ve sosyal faaliyetlerini koordine etmek,
- Bağlı cemiyetlerin uyum ile ilgili faaliyetlerini organize etmek,
- Göçmen durumunda olan ve lisan eksikliği bulunanların lisan öğrenmelerini desteklemek,
- Almanya genelinde müslümanların ibadet edebilmeleri için cami ve ibadethaneler temin etmek,
- Gençlik ve spor hizmetlerini desteklemek,
- Yaşlı ve muhtaçları desteklemek,
- Eğitim ve ilmi çalışmaları desteklemek,
- Doğal afet mağdurlarını yardım kampanyaları yapmak suretiyle desteklemek,
- Hacca gitmek isteyenlere yardımcı olmak,
- Bağlı derneklerinin hizmet içi eğitimini sağlamak,

¹⁰⁶ DİTİB, DİTİB’in İlke ve Prensipleri, <http://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=9&lang=en> (10.10.2019).

¹⁰⁷ DİTİB, DİTİB 2017: Klare Vision für Deutschland, 2017, <http://www.ditib.de/detail1.php?id=562&lang=de> (20.05.2019).

- Kadın kollarını ve kadınlarının çalışmalarını desteklemek,
- Cenazelerin dini vecibelerini yerine getirmek,
- Telefon ile dini sorulara cevap vermek,
- Dini konularda bilirkişi sıfatıyla fetva vermek.”¹⁰⁸

2006 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslararası İlahiyat Programını başlatmıştır. Uluslararası İlahiyat Programıyla yurtdışında yaşayan ve yaşadıkları ülkenin vatandaşı olan Türk gençlerine Türkiye’de dinî yükseköğrenim imkânı sunulmaktadır. Eğitim masraflarının yanı sıra konaklama ve aylık burs verilmektedir. Bu programa, ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, İsviçre, Kanada, Japonya, İsveç, Hollanda, Finlandiya, Belçika ülkelerinde lise eğitimini tamamlamış öğrenciler başvurabilmektedir.¹⁰⁹ Uluslararası İlahiyat Programından mezun olan öğrenciler Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılan yurtdışı sözleşmeli din görevlisi sınavında başarılı olmaları halinde buldukları ülkelerde istihdam edilmektedirler. Uluslararası İlahiyat Programının amaçları;

1. “Avrupa ülkelerinde yaşayan insanların dinî, kültürel, toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlarını yakından bilen, her türlü çevre şartlarını ve faktörlerini tanıyan, İslam İlahiyatı alanındaki bilimsel donanımlarıyla beklentilere cevap verebilecek şekilde din hizmeti veren,
2. Avrupa ülkelerinde yetişen yeni nesillerin ihtiyaç duydukları örgün ve yaygın din eğitimini doğru bilgi ve pedagojik yöntemlere göre sunabilen,
3. Yurt dışında yaşayan vatandaşlara, içinde yaşadıkları topluma uyum sürecinde kendilerine rehberlik edecek, İslam’ın ahlak eksenli dindarlık anlayışını ve farklı din ve kültürleri birlikte yaşatma tecrübesini aktarabilen,
4. Avrupa gündeminde sıkça karşılaşılan İslam ve Müslüman kimliğiyle ilgili tartışmalarda ön yargıları giderici, toplumu teskin edici doğru bilgi ve tutumu sergileyen,

¹⁰⁸ DİTİB, Amaç ve Hedefler, <http://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=10&lang=en>(10.11.2019).

¹⁰⁹ T.C Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Uluslararası İlahiyat Programı Tanıtım ve Başvuru Kılavuzu”, 2019, https://www.ditib.de/media/Image/duyuru/UIP_Program_2019.pdf, s.6-7, (10.10.2019).

5. İslam ilahiyatı başta olmak üzere, din bilimleri ve sosyal alanlarda yüksek standartta çalışma yapabilen; yetenekli, liyakatli ve temsil gücü yüksek insan kaynağı yetiştirmektedir.”¹¹⁰

Diyanet İşleri başkanlığının yayınladığı 2019 Uluslararası İlahiyat Programı tanıtım broşünde yer alan verilere göre program kapsamında 15 ülkeden 555 öğrenciye burs desteği sağlanmıştır. Bugüne kadar ise programdan toplam 591 öğrenci mezun olmuştur. Programa katılımda en yüksek ülke olan Almanya’dan şu anda 292 öğrenci eğitimlerine devam ederken, 317 öğrenci mezun olmuştur. Uluslararası İlahiyat Programının devam ettiği İlahiyat Fakülteleri ise 2006 yılı itibariyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007 itibariyle Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2011 yılı itibariyle İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012 yılları itibariyle 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Konya N. Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olmuştur.¹¹¹

Almanya Federal Cumhuriyeti İçin İslam Konseyi

Almanya Federal Cumhuriyeti İslam Konseyi (Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland) 1986’de çeşitli İslam toplulukları tarafından kurulmuştur.¹¹² Konseyin hedefleri arasında İslam’ın Almanya’da resmi bir din olarak tanınması yer aldığı gibi, iki büyük Hıristiyan kilisesi ve Rum Ortodoks kilisesi ile eşit konuma gelmesi ve ayrıca İslam din dersinin kabul edilmesi yer almaktadır.¹¹³ Almanya Federal Cumhuriyeti için İslam Konseyi bünyesinde bulunan en büyük organizasyon, merkezi Köln’de bulunan İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG)’tür.¹¹⁴ İslam Toplumu Milli Görüş 1969 yılında ilk derneğini Braunschweig şehrinde “Avrupa Birliği” adı altında kurmuş, Türkiye

¹¹⁰ T.C Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Uluslararası İlahiyat Programı Tanıtım ve Başvuru Kılavuzu”, 2019, s.6.

¹¹¹ T.C Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, “Uluslararası İlahiyat Programı Tanıtım ve Başvuru Kılavuzu”, 2019, s.3-12.

¹¹² Rohe, s.137.

¹¹³ *Islamische Organisation in Deutschland. Organisationsstruktur, Vernetzungen und Position zur Stellung der Frau sowie zur Religionsfreiheit*, 2015, <https://www.bundestag.de/resource/blob/405162/80a4e1e0a231dc5555afba8f0cab9b90/wd-1-004-15-pdf-data.pdf> (20.05.2019).

¹¹⁴ Rohe, s.137.

Cumhuriyeti'ne bağı olmayan Avrupa'daki en büyük İslami kuruluş olmuştur. Kendi verilerine göre IGMG'nin Almanya'da 323 camisi bulunmaktadır. Alt-organizasyonlarında 15 eyalette sistematik bir Üniversiteler birimi, kadın komisyonu, gençlik kolları, fetva komisyonu ve irşat hizmetleri ile faaliyetleri yer almaktadır. IGMG toplamda 2330 şubesinde 127.000 üyesine hizmet vermektedir. Cuma namazlarına katılımlarla birlikte haftada 350.000 kişiye hizmet verilmektedir.¹¹⁵ IGMG diğer İslami kuruluşlar gibi Müslümanlara dinî, sosyal ve kültürel hizmetler veren İslami bir cemaattir. IGMG, üyelerinin toplumsal, sosyal, siyasi ilişkilerinin düzenlenmesi ve kişilerin temel haklarının güvence altına alınmasını misyon edinmiştir.¹¹⁶

IGMG'nin faaliyetleri, şubeler, bölgesel birlikler veya merkez birliğin gerektirdiği şekilde bir iş paylaşımı ve iş birliği şeklinde yürütülmektedir. Merkez Birliği, IGMG'nin planlama ve kontrol etme konusundaki faaliyetlerini yerine getirmektedir. Böylece tüm branşlarda yönetim kuruluna sunulabilir ve tek tip bir standart garanti edilebilir.¹¹⁷ IGMG Anayasal düzene uyumsuz olduğu gerekçesiyle Alman devleti tarafından hedef alınmış, istihbari gözlem altında tutulmuştur. 2014 yılında bazı eyaletlerce gözetimden çıkarılsa da Federal İç istihbarat Dairesi tarafından gözlem altında tutulmaya devam edilmektedir.¹¹⁸

İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ)

İslam Kültür Merkezleri Birliği (Verein der islamischen Kulturzentren) 1973 yılında Köln'de kurulmuştur. İlk örgütlenmesi 1967 yılında "Türk Birliği" adı altında olmuştur. Türkiye'de Süleymancılar olarak bilinen Süleyman Hilmi Tunahan'ın takipçilerinin faaliyet gösterdiği kuruluş olarak tanımlanabilir. Bu oluşumda Süleyman Hilmi Tunahan'ın tasavvufi anlayışı etkilidir. Grup içinde nakşibendiliğin uzantısı hafi zikri, ihlas hatmi ve sohbet gibi tasavvufi esaslar sürdürülmektedir. Yaklaşık olarak 300

¹¹⁵ IGMG, Selbstdarstellung, <https://www.igmg.org/selbstdarstellung/2/> (20.05.2019).

¹¹⁶ IGMG, Selbstdarstellung, <https://www.igmg.org/selbstdarstellung/> (20.05.2019).

¹¹⁷ IGMG, Selbstdarstellung, <https://www.igmg.org/selbstdarstellung/2/> (20.05.2019).

¹¹⁸ İslamiq, Beobachtung der IGMG wird zunehmend eingestellt, 2014, <http://www.islamiq.de/2014/06/18/verfassungsschutz-beobachtung-der-igmg-wird-zunehmend-eingestellt/> (20.07.2019).

Cami ve 160 kadar kendine ait mülke sahiptir. Birliğin hedefi “Almanya’da yaşayan Müslümanların dinî ihtiyaçlarının karşılanmasına katkıda bulunmak ve gündelik sorularına yanıt bulmalarına yardımcı olmaktır”.¹¹⁹ Bu yüzden birlik sadece dinî ibadete değil, aynı zamanda aktif olarak sosyal ve kültürel hayata dahil olur. Örneğin birlik, öğrenci evi ve eğitim kurumları inşa etmektedir.¹²⁰

Kuruluşa göre Müslümanların karşılaştığı temel problemler işsizlik, Türkçe dilinin yeterince iyi konuşulamaması, gençlerin dinî bilgilerinin zayıf olması, alkol ve uyuşturucu kullanımı olarak sıralanmaktadır. Bu sorunlara karşı hafta sonları ve tatil günlerinde birliğin oluşturduğu derneklerde din dersleri yapılır. Ayrıca öğrencilerin okul derslerine de destek verilir. Ağırlıklı olarak Kur’an-ı Kerim ve fıkıh derslerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca kuruluş, kendi birliği ve dernekleri için imam ve vaiz/vaize yetiştirmektedir.

Birlik, Federal Almanya Cumhuriyeti anayasasına bağlı olduğunu ve anayasaya uyumlu olarak amaçlarını gerçekleştireceğini belirtmiştir. Ayrıca ilgili birlik hiçbir siyasi bağı bulunmadığını ve tarafsızlık ilkesi ile hareket ettiğini açıklamıştır. Finansmanını ise üye aidatlarından ve bağışlardan karşılamaktadır.¹²¹ Birlik Federal Anayasa’nın 140. maddesi gereği kâr amacı gütmeyen dernek ve dinî topluluk olarak sosyal ve kültürel alanda etkin çalışma yürüttüğünü ifade eder.¹²² Birlik altı üyeli bir kurul tarafından yürütülmektedir. Cami topluluklarıyla olan ilişkisi, belediyeleri derneğin çalışma ilkelerine ve Almanya’nın liberal, demokratik temel düzenine uymaya mecbur kılan destek sözleşmesiyle yönetim kurulunca düzenlenmektedir.¹²³

Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD)

Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (Zentralrat der Muslime) 1987 yılında Köln’de kurulmuştur. Almanya’daki Müslüman toplulukların birçoğu bu kuruluşta temsil edilmektedir. Şu anda yaklaşık olarak 300 cami derneği ve 35 sivil

¹¹⁹ VIKZ, Tätigkeitsbereiche, <http://www.vikz.de/index.php/taetigkeitsbereiche.html> (20.05.2019).

¹²⁰ Rohe, s.136.

¹²¹ VIKZ, Grundsätze und Prinzipien, <http://vikz.de/index.php/grundsätze.html> (11.11.2019).

¹²² VIKZ, Organisation, <http://www.vikz.de/index.php/ueber-uns.html> (20.05.2019).

¹²³ VIKZ, Grundsätze und Prinzipien, <http://vikz.de/index.php/grundsätze.html> (20.05.2019).

toplum örgütünü bünyesinde barındırmaktadır. Almanya Müslümanları Merkez Konseyinde Türk, Arap, Alman, Arnavut, İranlı, Afrikalı ve Boşnak gibi farklı topluluklar yer almaktadır.¹²⁴

Konsey, toplumun bir parçası olarak tüm Müslümanları ilgilendiren sorunlarda ve konularda devlete yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Almanya Müslümanları Merkez Konseyi'nin en önemli amacı Almanya'da yaşayan Müslümanların dinlerini özgürce icra etmelerini sağlamak ve kolaylaştırmak olarak belirtilmektedir. Kendi ifadeleri ile en önemli görevleri "Almanya'da Müslüman yaşamını ve İslam maneviyatını teşvik etmek, Müslümanların dinî uygulamalarını sağlamak ve kolaylaştırmak. Bayram günü takvimi de dahil olmak üzere, namaz vakitlerinin ve İslami takvimin hesaplanması, İslam usullerine göre hayvan kesimi için kuralların oluşturulması, İslami mezarlıklar ve mezarlıkların inşası gibi birçok farklı faaliyeti yerine getirmektedirler."¹²⁵ Bunun yanı sıra Din dersi müfredatının hazırlanmasında, eğitim merkezlerinin kurulmasında ve donanımlı Müslüman gençlerin yetiştirilmesinde yetersiz kalan derneklere gereken yardımlarda bulunmak da kuruluşun amaçları arasındadır.¹²⁶

Konsey, 2002 yılında devlet ve toplumla olan ilişkilerini tüzüğünde açıklamıştır. Konsey, yasal olmayan faaliyetlerde bulunmayacağını açıkça deklare etmiş ve devlet yasalarına bağlı kalacağını açıklamıştır. Ayrıca bünyesinde bulunan dini topluluklar için siyasi mercilerle iletişim kurmaktadır.¹²⁷

Ahmediye Müslüman Cemaati (AJM)

Ahmediye Müslüman Cemaati (Ahmadiyya Muslim Jamaat) 1889 yılında Hindistan'da kurulmuştur. 204 ülkede temsilcilikleri bulunan AMC dünyanın en büyük cemaat toplulukları arasında gösterilmektedir. Almanya'da AMC'nin kendi verilerine

¹²⁴ Rohe, s.13.

¹²⁵ ZMD, Selbstdarstellung, <http://zentralrat.de/2594> (20.05.2019).

¹²⁶ ZMD, Selbstdarstellung, <http://zentralrat.de/2594> (20.05.2019).

¹²⁷ ZMD, Selbstdarstellung, <http://zentralrat.de/2594> (20.05.2019).

göre yaklaşık olarak 40.000 temsilcisinin bulunduğu belirtilmektedir. Almanya genelinde ise 50 cami, 225 dernek ve bir de televizyon kanalı bulunmaktadır.¹²⁸

Ahmediye Müslüman Cemaati 2013 yılı itibariyle kamu tüzelkişisi statüsü hakkına erişerek kiliselerle eşit haklara sahip bir Müslüman dinî cemaati olmuştur. Devlet tarafından kamu tüzelkişiliği hakkı bulunan topluluklara dağıtılan vergiden yararlanmamaktadır. 2013 yılı ile birlikte Hessen eyaletindeki din dersi müfredatının belirlenmesinde ortak sayılmaktadır. 2014 yılında Alman İslam Konferansına dahil edilmiştir.¹²⁹

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF)

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (Die Alevitische Gemeinde Deutschland) 17 Ocak 1991 tarihinde Mainz şehrinde kurulmuştur. Almanya genelinde yaklaşık 700 bin üyeye sahip olmakla beraber Alevilerin tek çatı örgütüdür.¹³⁰ Ayrıca “Alevi Cenaze Kolektifi” adında bir cenaze şirketi, “Yol TV” adında bir televizyon kanalı ve aylık olarak yayımlanan “Alevilerin Sesi” isimli güncel haberlerin yer aldığı bir dergiye sahiptir.¹³¹ AABF kendi tanımına göre insanı merkeze koyan, onu anlamaya çalışan, insanın maddi ve manevi olgunlaşmasını hedef edinen bir topluluktur. Federasyon, Alevi inancının temellerini dört ana başlıkta toplamaktadır: 1. Alevi birleşmesi (Hak-Muhammed-Ali), 2. İnsandaki kutsal güce inanış, 3. İnsan-i kâmil olmak ve 4. Canların ölmezliği.¹³²

Alevi derneklerinin temel hedef kitesini gençler oluşturmaktadır. Bu sebeple ağırlıklı olarak gençlere yönelik seminerler verilmektedir. Alevi gençlerin laik ve demokratik yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Alevilik inancının Alman devleti tarafından tanınarak kamu tüzelkişisi statüsü elde etmesi ile birlikte altı eyalette Alevilik din dersleri ilk ve orta öğretim düzeyinde okul müfredatına girmiştir. Bu derslere

¹²⁸ AJM, Was ist “Ahmediyyat”? Einführung, <https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung/> (20.05.2019).

¹²⁹ AJM, Was ist “Ahmediyyat”? Einführung, <https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung/> (20.05.2019).

¹³⁰ Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF), “Alevitische Gemeinde Deutschland-Gemeinsam für Vielfalt”, <https://alevi.com/ueber-uns/> (10.10.2019).

¹³¹ Fatih Yaman, “Sivil Toplum Bağlamında Avrupa’da İslam ve Müslüman Kimliği: Almanya Örneği”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015), s.121.

¹³² Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF), Unser Glaube, <https://alevi.com/unser-glaube/> (10.10.2019).

girebilecek uzman öğretmen ihtiyacını gidermeye yönelik 2012 yılında Hamburg Üniversitesi'nde Dünya Dinler Akademisi Alevilik Anabilim Dalı açılmıştır.¹³³ Alman Devleti'nin Aleviliği tanınmasındaki en büyük etken -kendi sitelerinde ifade edildiği şekliyle- Türkiye Cumhuriyeti'yle hiçbir bağlarının bulunmaması gösterilmiştir.¹³⁴

Avrupa Türk İslam Birliği (ATİB)

Almanya'nın Nieder-Olm/Mainz şehrinde 17 Ekim 1987 yılında ATİB (Union der Türkisch-Islamischen Kulturvereine in Europa e.V) kurulmuştur. ATİB Genel amacını "Türklerin milli ve manevi değerlerinde yozlaşma meydana getirmeden, milli ve dinî kimliğin korunması" olarak belirtmiştir. Kadınlara camilerde sohbet ve aile içi eğitimler verilerek ailenin korunmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Gençlerin teşkilatlara gelmelerini sağlayarak çeşitli organizasyonlarla çocukların toplumda kaybolmamaları amaçlanmaktadır. Gençlere yönelik Türkçe kursları, din dersleri, tarih dersleri ve spor faaliyetleri düzenlenmektedir.¹³⁵

ATİB hiçbir siyasi görüşe bağlı olmadığını ve tarafsız bir tutum sergilediğini belirtmektedir. Almanya'daki Müslüman-Türk azınlık olarak Müslümanları, Alman toplumunun bir parçası olarak görmektedir. ATİB Federal Almanya Cumhuriyeti'nin serbest demokratik düzenine bağlıdır.¹³⁶

Dinî toplulukların kurulmasında 3 Şubat 1965 yılında Köln şehrinde Ramazan Bayramı Namazını Köln Dom kilisesinde kılan Müslümanların payı büyüktür. Köln'de bulunan Ford fabrikasında çalışan yüzlerce Müslüman çalıştıkları fabrikaya takım elbiseli, kravatlı olarak ve seccadeleriyle gelmiştir. Bu hadisenin yaşanması üzerine dinî toplulukların oluşumları hız kazanmıştır. 1970'lerde Katolik ve diğer Hıristiyan mezheplerine mensup olanlar Müslümanların kiliselerde namaz kılamayacaklarını ve Müslümanlara ibadetlerini yapabilmeleri için yer tahsis edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹³³ Yaman, s.122

¹³⁴ Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF), Über Uns, <https://alevi.com/ueber-uns/> (10.10.2019).

¹³⁵ Yusuf Adıgüzel, **Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü Almanya/Köln Örneği**, Sakarya, 2004, s.127.

¹³⁶ Avrupa Türk İslam Dernekler Birliği, Über uns, <https://www.atib.org/ueber-uns?lang=de> (11.11.2019).

Ayrıca resmin, haç sembolünün ve heykellerinin İslam dinine aykırı olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁷

2.3.3. Almanya’da İslam Dini Eğitimi

Almanya’da yaklaşık olarak 900.000 civarında Müslüman çocuğu okula gitmektedir. Bunların yaklaşık 600.000’i Türk ailelerinin çocuklarıdır. Bununla birlikte son yıllarda Almanya’da kimlik sorunu tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Türk çocuklarının kimliklerini kaybetmemesi donanımlı ve sistemli bir din eğitimi ile mümkündür. Almanya’da doğup yetişen Müslüman çocuk ve gençlerin kendi din ve kültürlerine uygun şekilde yetişmeleri, Müslüman aileler için büyük önem taşımaktadır. Bu ülkede hayatlarını sürdüren Müslüman çocukların din eğitimi ihtiyacının karşılanmasına yönelik farklı cami dernekleri çatısı altında din eğitimi verilmektedir. Bu anlamda Müslüman aileler kendi değerlerini, dinlerini öğrenmeleri için okullarda düzenli ders olarak din eğitimi verilmesini talep etmektedir.¹³⁸ Her eyalette din dersi ile ilgili farklı bir model uygulanmaktadır. Yukarıda Federal Anayasa’nın 3, 4 ve 7. maddelerinde din dersi ile ilgili hükümlerine yer vermiş ve din dersinin yasal olarak okullarda düzenli dersler arasında okutulduğunu ifade etmiştik. Almanya’da yaşayan Müslümanların Din eğitimi problemine bakıldığında ise başlıca sorunlar; Muhatap Dinî Topluluk, Din dersi öğretmeni meselesi, Din dersi Müfredatı ve Din dersi dili. Almanya’da dinî toplulukların çeşitliliği zenginlik arz etmekte ve bu beraberinde birtakım sorunlar meydana getirmektedir. Dinî toplulukların dinî konularda mutabık kalamamaları ve ayrı düşmeleri din ile ilgili kararlar alınması noktasında problem yaşatmaktadır. Her dinî topluluk dinî konularda kendisinin söz sahibi olduğunu ve en doğru kararları verdiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda en büyük problem Alman devletinin kendisine muhatap bir İslami kuruluşun olmamasını gerekçe göstererek İslam dini dersinin müfredat içeriği ile ilgili tartışmalara sebebiyet verilmektedir.¹³⁹

¹³⁷ İslamiq, Gebetsteppiche im Kölner Dom, <http://www.islamiq.de/2015/01/28/gebetsteppiche-im-koelner-dom/> (10.10.2019).

¹³⁸ Yusuf Adıgüzel, “Almanya’daki Devlet Okullarında İslam Din Dersi Sorunu ve Çözüm Arayışları”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt.5, Sayı.2, (2010), s.60-62.

¹³⁹ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, **Almanya’da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.27.

Hessen eyaletinin uygulaması ile Almanya genelinde tüzel kişi statüsüne sahip olan Ahmediye Müslüman Cemaati ve adı geçen eyaletin özel uygulaması ile DİTİB din dersi düzenlemeleri noktasında söz sahibidirler. Günümüzde halen Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Alman okullarında Türk çocuklarına Türkçe ve Din bilgisi dersleri vermek üzere öğretmenler gönderilmektedir. Ancak bu öğretmenler Almanya'daki sosyal şartları ve ülkenin dilini yeterli düzeyde bilmedikleri için sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca Alman hükümetinin entegrasyon gerekçesiyle baskı yapması sonucu din dersinin Almanca verilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ancak buna Türk aileler tarafından tepki gösterilmiş, ailelerin kullanılacak dinî terimlerin Almanca karşılığının uygun şekilde olmayacağına yönelik itirazları dile getirilmiştir.¹⁴⁰ Son yıllarda ise Türk öğrencilerin Alman diline daha hakim olmalarından dolayı bu eleştirilerde ciddi oranda azalma meydana gelmiştir.¹⁴¹ Burada Türkçe ve Almanca olarak iki dilli ders kitaplarının hazırlanması gerek kimlik sorunu yaşamadan İslam dinini öğrenme gerekse de Almanya'da yaşama noktasındaki sıkıntıları gidermede önemlidir.

2006 yılında başlatılan Uluslararası İlahiyat Programının mezunları Türkiye'de bulunan üniversitelerden aldıkları "pedagojik formasyon" belgelerinin Alman makamları tarafından kabul görmemesi nedeniyle Almanya'da din dersi öğretmeni olamamaktadırlar. Öte yandan, 2010 yılı itibariyle açılan Almanya'daki İslam İlahiyat fakültelerinden mezun olanların bu dersleri vermelerinde bir engel bulunmamaktadır. Ancak bu defa da tartışılan konu bu öğretmenlerin ne düzeyde yetiştirildikleri ve yeterli olup olmamalarıdır.¹⁴² Din dersi ile ilgili bir diğer mesele, din dersi müfredatının içeriğinde hangi konuların yer alıp almayacağı konusudur. Alman devletinin endişeleri burada kendini belli etmekte; ders müfredatlarında şeriat, cihat gibi kavramların işlenişinden, kadın hakları, dinî özgürlük, Alman toplumuna karşı nefret gibi konuların

¹⁴⁰ Kiefer, s.217.

¹⁴¹ Ulrich Pfaff, *Islamische Unterweisung an Schulen in Nordrhein-Westfalen*, Berlin, 1999, s.67.

¹⁴² Rauf Ceylan, *Islamische Religionspädagogik in Moscheen und Schulen: Ein sozialwissenschaftlicher Vergleich der Ausgangslage, Lehre und Ziele unter besonderer Berücksichtigung der Auswirkungen auf den Integrationsprozess der muslimischen Kinder und Jugendlichen in Deutschland*, 2. Basım, Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008, s.132-134.

bulunup bulunmadığı¹⁴³ ve Anayasa ile uyumlu olup olmadığı tartışmalarına da kapı açılmaktadır.

Almanya’da ayrımcı politikaların yanı sıra Müslümanlar eğitim alanında ve sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı da sorunlar yaşamaktadır. Sosyo-ekonomik sorunun yanı sıra Müslümanların yaşadıkları muhit ve kötü arkadaş çevresi okula olumsuz olarak yansımaktadır. Bu durum eğitimde Alman öğrencilerin gerisinde kalmalarına yol açmaktadır.¹⁴⁴ Almanya’da Müslüman gençlerin ilkökul, ortaokul ve liseyi bitirme ve üniversiteye girme oranları Alman gençlerinden daha düşüktür. Sosyo-ekonomik sebeplerin yanı sıra Müslüman çocuklar dinlerinden dolayı dışlanabilmektedirler.¹⁴⁵ Din ve kültür farklılıklarından ötürü ırkçı ve etnik ön yargılara sahip öğretmenler tarafından ayrımcı muamelelere maruz kalabilmektedirler.¹⁴⁶ Müslüman gençlerin karşılaştığı ayrımcılık ve aşağılamalar eğitim hayatlarının bitmesine yol açabilmektedir. Son yıllarda ise Türk ailelerin bilinçlenmesi ve eğitime daha çok önem vermesi sebebiyle daha iyi okullarda okuyan Müslüman çocuk sayısındaki artışı da gözardı etmemek gerekir.¹⁴⁷ Kısaca Müslümanlar dördüncü kuşak ile beraber eğitime daha fazla önem vermeye başlamışlardır.

2.3.3.1. İslam Din Eğitimine Yönelik Eleştiri ve Öneriler

Müslümanların temsil konusu tartışılmaya devam ederken, İslam dini eğitiminin düzenli ders olarak okutulabilmesi açısından Müslüman derneklerle müzakere için yuvarlak masa gibi iletişim mekanizmaları kurulmuştur. Birçok federal eyalette İslam dinî eğitiminin yerine geçen farklı modeller uygulanmıştır. 1999-2000 eğitim-öğretim yılından itibaren Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde Müslüman dernekler ile iş birliği yapılmaksızın başlatılmış İslam eğitimidir ve derslerin verilmesinde sadece Müslüman öğretmenler yetkili olmadığı için hakiki anlamda mezhebe bağlı bir din dersi değildir. Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde olduğu gibi düzenli bir ders olarak kabul edilen diğer önemli çalışma modelleri Bavyera ve Schleswig-Holstein eyaletlerinde

¹⁴³ Spriewald, s.165.

¹⁴⁴ Ramazan Altınay, “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”, **Dini Araştırmalar**, Cilt 7, Sayı 19, (2004), s.343-344.

¹⁴⁵ Muslims in Europe, **Open Society Institue**, Macaristan: Open Society Foundations, 2010, s.101.

¹⁴⁶ Muslims in Europe, s.113.

¹⁴⁷ Ramazan Altınay, s.343-344.

yürürlüğe konmuş; Sünniler, Şiiler ve Aleviler için “Genel İslami bir eğitim” modeli tasarlanmıştır.¹⁴⁸

Alman İslam araştırmacısı ve politika yazarı olan Michael Kiefer göç, ırkçılık ve özellikle devlet okullarındaki İslam Din dersine dair eleştirilerde bulunmuştur. Kiefer’e göre, yasal soruna ek olarak “müfredatın temelleri” ve “terminoljik uygulama” ile ilgili bazı sorunlar vardır.

- İslam dini öğretiminin hedef kitlesi sorunu: Hukuki anlamda bir Müslüman dinî cemaat bulunmamaktadır. Aynı zamanda İslami cemaatlerde üyeliğin zorunlu olmaması nedeniyle zorunlu katılım veya Müslüman öğrencilerin derslere katılım sağlamamasına yönelik kayıt altına alınmasına ilişkin düzenlemeler gerekmektedir.
- Din eğitiminin hangi mezhebe göre verileceği sorunu: Federal eyaletlerin birçoğunda İslami din eğitiminin Sünniler, Şiiler, Aleviler için mi verileceği veya mezhepsel ayrımın yapılıp yapılmayacağı konusu netleştirilememiştir.
- Din eğitiminin içeriği ve amaçları: Federal eyaletlerin müfredat analizleri, ana konu (Tanrı, Tanrı’nın Yaratması, Kur’an, Hz. Muhammed, vb.) Fikir birliği olmasına rağmen, içeriğin somutluğunun (ders içerikleri, kaynakların seçimi) gibi hala birçok sorunun var olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹
- Öğretim personeli sorunu: İslam dini öğretimi öğretmenlerine ilişkin olarak ilgili İslam İlahiyat fakültelerinde dinî eğitim konusunda mezhepsel eğitim sorusunun yanı sıra, hangi dinî örgütlenme organına öğretim için izin verileceği de büyük önem taşımıştır.
- Öğretim materyalleri ve yöntem: Kiefer’e göre, başka bir sorun alanı da İslami dini öğretimin yönteminin nasıl olacağı konusudur. Burada yazar, okullarda uygulanan doğru veya yanlış modellerden bahsetmektedir.

¹⁴⁸ Michael Kiefer, “Der lange Weg zum islamischen Religionsunterricht – Zum Stand der Realisierungsbemühungen”, Marianne Krüger-Portratz ve Werner Schiffauer, **Migrationsreport 2010: Fakten – Analysen – Perspektiven** içinde (140-153), Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011, s.142.

¹⁴⁹ Kiefer, *Migrationsreport*, s.146.

Örneğin, çocukların daha iyi anlayabilmeleri için kullanılan resimle anlatım yönteminin İslam geleneğinde hoş karşılanmaması.¹⁵⁰

- Neden ve Niçin: Burada Kiefer Müslüman ailelerin ve cami derneklerinin din eğitiminin farklılaşması sorunu ile her şeyden önce “müfredatın amaçları” nedeniyle temel dinî eğitim hedefleriyle ilgilenmektedir.
- Üniversite’de din eğitimi öğretmenlerinin eğitimi sorunu: Kiefer’e göre, şu ana kadar kurulmuş olan İslam ilahiyatı ve din eğitimi enstitüleri oldukça “deneysel bir statü”ye sahiptirler. Bu zamana kadar atanmış olan din eğitimi profesörleri yeterli donanıma ve niteliğe sahip değildir. “Öncü çalışmalar ve geliştirme çalışmaları” nedeniyle Kiefer, gelecekteki zorluklara dikkat çekmektedir.¹⁵¹

İslam din eğitiminin başarısı üniversitelerde ne kadar başarılı bir şekilde kurulduğuna ve dinî kaynaklarının yeterince incelenmesine bağlıdır. Şu anda İslam İlahiyat fakültelerinde profesörlük ve araştırma görevlilerine yönelik büyük bir eksik bulunmaktadır. Burada din eğitimcilerin sayısının yetersizliği açıkça ortadadır.

2.3.3.2. Almanya’da Eyaletlere Göre İslam Din Dersi

Avrupa’da İslam ve Müslümanların tarihi uzun bir geçmişe sahiptir. 1961’de Türkiye ile başlayan, Müslüman ülkelerden misafir işçilerin işe alınması kuşkusuz tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu yıllarda misafir işçi çocuklarının okula entegrasyonu için “yabancı pedagoji” adı altında önceliği Alman dilini edindirmek olan bir çalışma yapılmıştır. Çocukların kültürel veya dinî bağları ile ilgili sorular dikkate alınmamıştır. 1977 yılından itibaren Avrupa Komisyonu’nun “Göçmen işçilerin çocuklarının eğitimi hakkında Rehber”in bir sonucu olarak, çeşitli federal eyaletlerde “anadil ve kültürel destekleyici ders” başlatılmıştır. Bu dersler günlük ders çizelgesi dışında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma uygulayıcı öğretmenler tarafından ülkelerin konsolosluklarının sorumluluğu altında gerçekleştirilmiştir. Böylelikle derslere katılan Müslüman öğrencilere inançlarını öğrenme imkânı sunulmuştur. On yıllar boyunca birçok eyalette birçok öğrenci için tek alternatif olarak bu imkân mevcut olmuştur.

¹⁵⁰ Kiefer, *Migrationsreport*, s.148.

¹⁵¹ Kiefer, *Migrationsreport*, s.152.

Çünkü resmi makamlar tarafından Müslümanlar için İslam din dersi verilmemiştir. Yalnızca Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti farklı bir yaklaşım benimsemiş ve 1999 yılında tüzel kişilik hakkı edinemeyen Müslüman dinî topluluğunun eksikliği nedeniyle bu eyalette Anayasa'nın 7. Maddesi 3. fıkrasına göre tasarlanan "İslamkunde in deutscher Sprache" başlatılmıştır. Eğitim planları ise yalnızca Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinin sorumluluğunda hazırlanmış ve dersin Almanca verilmesi kararlaştırılmıştır. Mezhebe bağlı olmayan her milletten Müslüman çocuklar bu derse katılabilmektedir.¹⁵² Zaman içerisinde birçok eyalette de İslam dini ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Din dersi verilen eyaletleri aşağıda kapsamlı bir şekilde ele alacağız.

Baden-Württemberg

Baden-Württemberg eyaletinin pilot uygulaması İslam'ın kurumsal entegrasyonu için "İslam din dersi" projesi başlatılmıştır. Bu pilot uygulama Baden-Württemberg eyaletinde 2006-2007 eğitim-öğretim yılında "İslam din dersi" olarak Alman dilinde, sünni içerik ile Müslüman öğrencilere verilmiş olup 12 ilköğretim okulunda başlatılmıştır. Aynı ders 2010-2011 tarihinden itibaren ortaöğretim öğrencilerine de verilmeye başlanmıştır. Yine 2013-2014 eğitim-öğretim yılında 24 ilkokul ve 7 ortaokulda bu ders verilmiştir. "İslam Din dersi" pilot uygulamasına gelen yoğun talep üzerine 40 okulda daha uygulanmıştır. Ayrıca, 2017-2018 yıllarında Tübingen İslam İlahiyat Fakültesi (ZITH)¹⁵³ "İslam Dini Araştırmaları" bölümünden mezun olanlar da din öğretmeni olarak atanabilmektedir. 11 Kasım 2015'te, İslam din dersi için bir proje danışma konseyi kurulmuştur. Bu kurul İslam derneklerinin temsilcileri (DİTİB, LVIKZ-BW¹⁵⁴, IGBW¹⁵⁵, IGBD¹⁵⁶), ZITH temsilcileri, Karlsruhe ve Ludwigsburg Eğitim Üniversite temsilcilerinden oluşmuştur.¹⁵⁷

¹⁵² Havva Engin, "Die Institutionalisierung des Islams an staatlichen und nichtstaatlichen Bildungseinrichtungen", Mathias Rohe, Havva Engin, Mouhanad Khorchide, Ömer Özsoy, Hansjörg Schmid (Ed.), **Handbuch Christentum und Islam in Deutschland** içinde (729-761), Freiburg im Breisgau: Verlag Herder GmbH, 2014, s.729-730.

¹⁵³ Zentrum für Islamische Theologie Eberhard Karls Universität Tübingen

¹⁵⁴ Landesverband der Islamischen Kulturzentren-Baden-Württemberg e.V. (LVIKZ-BW), VIKZ bünyesinde yer almaktadır. LVIKZ-BW, über uns, <http://www.lvikz-bw.de/?q=node/1> (20.07.2019).

¹⁵⁵ Islamische Glaubensgemeinschaft Baden Württemberg e.V. (IGBW), Baden-Württemberg eyaletinde 100 cami derneğinin bağlı bulunduğu çatı kuruluştur. Uyruktan bağımsız olarak her müslümanı temsil etme gayesindedir. IG-BW, Über uns, <https://www.ig-bw.de/ueber-uns.html> (20.07.2019).

Bavyera

Bavyera eyaletinde “İslam eğitimi” pilot projesi uygulanmıştır. Bununla birlikte bu pilot proje için Erlangen-Nürnberg’deki Friedrich Alexander Üniversitesi’nin İslami Dini Araştırmalar Bölümünde öğretmenler yetiştirilmektedir. İslam din eğitiminin verilmesi 2003-2004 eğitim-öğretim yılında Erlangen’deki bir ilkokulda pilot proje olarak başlatıldı. Pilot uygulama Bavyera’da 2009 yılından itibaren 250’den fazla okulda uygulamaya geçmiştir. Artan yoğun talep nedeniyle pilot uygulama 400 okulda daha yürürlüğe konmuştur. Eğitim planının hazırlanması Erlangen-Nürnberg Üniversitesi, Eğitim ve Din Eğitimi Bakanlığı ve Islamische Religionsgemeinschaft Erlangen e.V. (IRE¹⁵⁸) arasında gerçekleşmektedir. 2019 yılında pilot proje uygulaması Devlet Okul Kalitesi ve Eğitim Araştırmaları Enstitüsü (ISB¹⁵⁹) tarafından değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonuçları eyalet parlamentosundaki Eğitim Komitesine sunulacak ve sürecin nasıl devam ettirileceğine dair karar verilecektir.¹⁶⁰

Berlin

Berlin Senatosu 2005 yılında bir İslam Forumu oluşturmuştur. Berlin’de diğer eyaletlerdeki gibi İslam dini dersi için bir pilot uygulama yapılmamıştır. Çünkü, Berlin eyaletinde Anayasa’nın 7. maddesinin 1. fıkrası geçerli değildir. Anayasa’nın 141. Maddesine (Bremer Klausel) göre dersin üstlenicisi dinî cemaattir. Din dersi kamu okullarında düzenli bir ders değildir. Berlin’de din eğitimi gönüllülere yönelik olarak yer almaktadır. Okul yetkilileri sadece ders planında haftanın iki saatini boşaltmak ve ders için yer göstermekle görevlidir. Ders karnede not verilmemektedir. Daha önce Berlin eyaleti tarafından kabul edilen ilgili dini cemaatin sorumluluğundadır. Her dinî ve ideolojik topluluk kendi öğretim personeli aracılığıyla dersi verebilir. Öğretmen

¹⁵⁶ Islamische Gemeinschaft der Bosniaken in Deutschland (IGDB) 1994 yılında kurulmuştur. Bünyesinde 65 dernek ve yaklaşık 30.000 üyesi bulunmaktadır. Misyonunu derneklerinde islami eğitimi sağlamak olarak belirlemiştir. Kendi imamlarını yetiştirmektedirler. Bayat s.78.

¹⁵⁷ Hanna Fülling, **Religion und Integration in der deutschen Islampolitik**: Entwicklungen, Analysen, Ausblicke, Wiesbaden: Springer VS, 2019, s.89-92.

¹⁵⁸ Erlangen şehrinde yaşayan Müslümanlar tarafından 2000’li yılların başında kurulmuştur. IRE, Über uns, <http://www.ir-erlangen.de/index.php/über-uns> (20.07.2019).

¹⁵⁹ Staatinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München (ISB) öğrenileri geleceğe en iyi hazırlama idealleri bulunmaktadır. Profesyoneller tarafından oryantasyon dersleri verilmektedir. ISB, Unser Selbstverständnis, <https://www.isb.bayern.de/ueber-das-isb/unser-selbstversandnis/> (20.07.2019).

¹⁶⁰ Fülling, s.92-93.

ücretlerinin yaklaşık %90'ını devlet ödemektedir. 1990'lı yılların sonunda dinî cemaat statüsü verilen Berlin İslam Federasyonu (Islamische Föderation Berlin¹⁶¹), 2000 yılından beri kendi öğretmenlerine İslam Dini dersi verdirmektedir. Kendi verilerine göre yaklaşık 30 ilköğretim okulunda 5000 öğrenci bulunmaktadır.

Bremen

Bremen Eyaleti Anayasası, Federal Anayasa'dan önce yürürlükte olduğu için din dersleri Eyalet Anayasası'nın 141. maddesine (Bremer Klausel) göre düzenlenmektedir.

Bremen eyaletinde Ağustos 2009 yılında ilk kez eyalet yetkilileri ile DİTİB, Schura-Islamische Religionsgemeinschaften Bremen e.V. ve VIKZ arasında “yuvarlak masa” toplantısı oluşturuldu. Bu kurumsallaşmış fikir ve bilgi alışverişi konusundaki olumlu deneyimler nedeniyle, Senato 18. yasama döneminde “yuvarlak masa”nın genişlemesine ve siyasi gündeme taşınmasına karar vermiştir. Bununla birlikte, mezhebe bağlı “İslam din dersi”nin verilmesine yönelik talepler bu eyalette giderek artmıştır. 2002-2003 öğretim yılından itibaren din eğitimi dersleri verilmeye başlanmıştır.¹⁶²

Hamburg

Hamburg eyaleti Almanya Federal Cumhuriyeti'nde ilk defa İslam dinî topluluklar (DİTİB-Landesverband Hamburg e.V., SCHURA-Rat der islamischen Gemeinschaften in Hamburg e.V.¹⁶³, VIKZ ve Alevitische Gemeinde in Deutschland e.V. (AABF)) ile sözleşme imzalamıştır. Sözleşme müzakereleri 2007 yılında başlamış ve beş yıl sürmüştür.¹⁶⁴ Antlaşmalar için önemli bir ön koşul, söz konusu derneklerin dinî topluluklar olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunun netleştirilmesiydi. Ancak,

¹⁶¹ Islamische Föderation, hakkında Über die IBF, <http://www.if-berlin.de/ueber-die-ibf.html> (23.07.2019).

¹⁶² Hanna Fülling, s.97-98.

¹⁶³ SCHURA-Rat der Islamischen Gemeinschaften in Hamburg e.V. 1999 yılında Hamburg şehrinde çeşitli dini toplulukların biraraya gelmesiyle kurulmuştur. Schura Hamburg, Über uns, <https://schurahamburg.de/uber-uns/> 20.07.2019).

¹⁶⁴ Senatskanzlei Freie Hansestadt Hamburg, “Seit 2007 laufende Verhandlungen über Verträge mit islamischen Verbänden und Alevitischer Gemeinde erfolgreich abgeschlossen”, Hamburg, 14.08.2012, <http://www.hamburg.de/pressearchiv-fhh/3551764/2012-08-14-sk-vertrag/> (20.07.2019).

bu soruyu Almanya’da açıklığa kavuşturmak pek mümkün olmadığından hem yasal hem de dinî bir bilimsel uzman raporu alınmıştır.¹⁶⁵ Hamburg’ta önceden Protestan Kilisesi öncülüğünde verilen din dersi, 2014-2015 öğretim yılından itibaren “birden fazla dinî cemaatin temel inanç esaslarıyla uyumlu din dersi” olarak verilmeye başlanmıştır. Tüzel kişi statüsü elden eden Ahmediyye Cemaatiyle de 2014 yılında sözleşme imzalanmıştır.¹⁶⁶

Hessen

2009 yılının 18. yasama döneminin başında, Hessen eyalet parlamentosu İslam din dersine hazırlık için “yuvarlak masa” kurmaya karar vermiştir. Bilgilendirme ve Koordinasyon paneli çeşitli bakanlık temsilcilerinden, uzmanlardan (İslam Kültür ve Din Araştırmaları Enstitüsü’nden Prof. Ömer Özsoy ve Prof. Abdullah Takim Goethe Üniversitesi Frankfurt), İslami dinî topluluklardan Sünni, Şii, Alevi gruplar ve Ahmediyye Cemaati üyelerinden oluşmuştur.¹⁶⁷ Yuvarlak masanın çalışmalarına dayanarak, günümüzde okullarda İslam din dersinin düzenli bir ders olarak okutulmasına Hessen’de karar verildi.¹⁶⁸ İş birliği yapacak olan dinî cemaatler olarak DİTİB Hessen e.V. ve Ahmediyye Müslüman Cemaati tanınmıştır.¹⁶⁹ Müfredat ve öğretim materyalleri iki kuruluşla birlikte geliştirilmiştir.¹⁷⁰ 2013-2014 eğitim-öğretim yılında ilk defa Hessen eyaletinde 27 ilköğretim okulunda İslam din dersi verilmiştir.¹⁷¹ 2014-2015 eğitim-öğretim yılında ise okul sayısı 38’e yükselmiştir.¹⁷²

¹⁶⁵ Gritt Klinkhammer, “Religionswissenschaftliches Gutachten über die Eigenschaften der Dachverbände Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. (VIKZ), DİTİB Landesverband Hamburg e.V. und SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaft in Hamburg e.V. als Religionsgemeinschaften im Sinne der Betätigung in “umfassender Religionspflege” nach ihrem “geistigen Gehalt” und “äußeren Erscheinungsbild”, **Religionswissenschaftliches Gutachten**, Bremen, 20.04.2012.

Heinrich De Wall, “Rechtsgutachten über die Eigenschaften von DİTİB Landesverband Hamburg e.V., SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaft in Hamburg e.V. und Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. Köln als Religionsgemeinschaften und weitere Aspekte ihrer Eignung als Kooperationspartner der Freien und Hansestadt Hamburg in religionsrechtlichen Angelegenheiten”, **Rechtsgutachten**, Erlangen-Nürnberg, 9.03.2011.

¹⁶⁶ Fülling, s.99-102.

¹⁶⁷ Goethe-Universität Frankfurt am Main, “Runder Tisch für den Islamischen Religionsunterricht in Hessen”, 2019, http://www.uni-frankfurt.de/42914363/runder_tisch (23.07.2019).

¹⁶⁸ Hans-Christian Mick ve Jürgen Banzer, “Abschlussbericht der Enquetekommission Migration und Integration”, Wiesbaden: Hessischer Landtag, 2013, s.137.

¹⁶⁹ Ralf Euler, “Schritt in Richtung Islammkunde”, **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, 21.08.2009.

¹⁷⁰ Fülling, s.102-104.

¹⁷¹ Mick ve Banzer, s.137.

¹⁷² Alexander Lorz, “Islam-Unterricht in Hessen wird ausgeweitet”, **RP Online**, 06.09.2014.

Aşağı Saksonya

Aşağı Saksonya eyaletinde yaklaşık olarak 49.000 Müslüman öğrenci okula gitmektedir. 2013 yılında Aşağı Saksonya eyalet hükümeti, SCHURA Niedersachsen e.V.¹⁷³ ve DİTİB Landesverband Niedersachsen und Bremen e.V. ile sözleşme imzalamak üzere görüşmelerde bulunmuştur.¹⁷⁴ Anlaşma, Dinî toplulukların Aşağı Saksonya'daki Müslümanların yaşamlarının aktif bir bileşeni olarak resmen tanınmasını sağlamıştır. 1 Ağustos 2003'ten itibaren 29 ilköğretim okulunda İslam dini dersi verilmeye başlandı. 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Aşağı Saksonya eyaletinde İslam dini dersine de düzenli bir ders olarak müfredatlarda yer verildi.¹⁷⁵ Ayrıca, Aşağı Saksonya eyalet parlamentosu, Osnabrück Üniversitesi'nde Almanya'da çalışacak imamlar için bir eğitim programı oluşturulması üzerine görüşmelerde bulundu. Görüşmeleri yürütme görevini eyalet hükümeti üstlendi. Davet edilen dinî cemaatler ise SCHURA Niedersachsen, DİTİB e.V., Din Hizmetleri Ataşesi, VIKZ, Almanya Müslümanları Merkez Konseyi ve Islamische Gemeinde e.V.¹⁷⁶ Bu proje 2013 yılında sonlandırılmış ve İmam eğitimi Osnabrück Üniversitesi'ndeki İslam İlahiyat Enstitüsü'ne entegre edilmiştir.¹⁷⁷

Kuzey Ren-Vestfalya

Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti İslam dersini öncelikle 1999 yılında İslam bilgisi dersi olarak, sonrasında ise anadili destekleyen bir ders olarak (ağırlıklı olarak Türkçe dilinde) İslami cemaatlerin katılımı olmadan sunmuştur. Kuzey Ren-Vestfalya eyalet hükümeti Kasım 2011 yılında Müslümanlar ile iş birliğini güçlendirmek amacıyla "İslam Diyalog Forumu" tanıttı. Bu diyalog forumu, kendisini bir danışma organı olarak

¹⁷³ SCHURA Niedersachsen 20.04.2002 tarihinde kuruldu ve kendi verilerine göre 140 topluluğu temsil etmekte. Bu da yaklaşık olarak 200.000 müslümana tekabül etmektedir. Schura Niedersachsen, Landesverband der Muslime gegründet, <http://www.islam-niedersachsen.de/52/landesverband-der-muslimen-in-niedersachsen-gegrundet/> (23.07.2019).

¹⁷⁴ Fraktion Bündnis die Grünen, "Antwort auf die Große Anfrage: Muslimisches Leben in Niedersachsen", **Große Anfrage**, Hannover Niedersächsischer Landtag Drucksache 16/5434, 26.9.2012.

¹⁷⁵ Niedersächsisches Kultusministerium, "Ein Beitrag zu mehr Bildungsgerechtigkeit und Integration" – Kultusministerin Heiligenstadt besucht islamischen Religionsunterricht, **Ein Beitrag zu mehr Bildung**, Hannover, 16.12.2013.

¹⁷⁶ Niedersächsischer Landtag, "Antwort auf die Große Anfrage: Muslimisches Leben in Niedersachsen", **Große Anfrage**, Hannover Niedersächsischer Landtag Drucksache 16/5434, 2012. s.23.

¹⁷⁷ Fülling, s.104-107.

toplumda önemli konuları ele almayı hedeflemiştir. Katılım sağlayanlar arasında DİTİB, IRD, VIKZ, Almanya Müslümanları Merkez Konseyi ve AABF toplulukları yer almaktadır. Ayrıca, İslam din dersinin düzenli bir ders olarak okutulması, Müslümanların Kuzey Ren-Vestfalya'daki yasal ve yapısal entegrasyonunun artmasına katkıda bulundu. 1 Ağustos 2012 tarihinde yürürlüğe giren 22 Aralık 2011 tarihli Eğitim Yasasının uzatılmasına dayanmaktadır.¹⁷⁸ İslam din öğretmenlerinin eğitimi için Münster'deki Westfälische Wilhelms Üniversitesi'nde bir İslam İlahiyat Fakültesi (ZIT) kurulmuştur. 2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren ilköğretim okullarının yanı sıra ortaokul ve liselerde din eğitimi verilmeye başlanmıştır. Bu ders, 234 okulda yaklaşık 19.400 öğrenciye sunulmaktadır. Ders içeriklerinin dini öğretilerle uyumlu olup olmadığı ve İslam din dersi öğretmenlerinin dinî açıdan liyakatli olup olmadığı konusu dini cemaatlerden temsilcilerin bulunduğu bir heyet tarafından denetlenmektedir. Bakanlığın verdiği bilgiye göre yaklaşık 140 öğretmenin görev yaptığı tahmin edilmektedir.¹⁷⁹

Rheinland-Pfalz

Rheinland-Pfalz eyaletinde “İslam dini dersi” ilk kez 2003-2004 eğitim-öğretim yılında Ludwigshafen şehrinde bir ilkokulda pilot proje olarak test edilmiştir. Eğitim müfredatı, Kültür Bakanlığı tarafından Rheinland-Pfalz Müslüman dernek temsilcileriyle iş birliği içinde hazırlanmış; 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ise Mainz şehrinde bir ilköğretim okulunda daha uygulanmasına karar verilmiştir. Sadece bir yıl sonra, 2009-2010 eğitim-öğretim yılında yaklaşık 280 öğrenci iki ilköğretim okulunda bu derslere katılım sağlamıştır. Kültür Bakanlığı raporuna göre, şu anda Mainz, Worms, Alzey ve Ludwigshafen'deki dört ilköğretim okulunda “İslam din dersi” verilmektedir. 2012 yılında, eyalet hükümeti Müslümanlar ile bir diyalog platformu için çalışma başlattı. Bu çalışmada 22 dinî kuruluş temsilcileri bir araya gelmiştir.¹⁸⁰ Görüşmelerin merkezinde İslam dinî cemaatlerinin eşit hakları, İslam dini dersinin yaygınlaştırılması,

¹⁷⁸ Landesregierung von Nordrhein-Westfalen, Die Landesregierung von Nordrhein-Westfalen: **Gesetz zur Einführung von islamischem Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach**, Düsseldorf, 22.12.2011.

¹⁷⁹ Fülling, s.107-110.

¹⁸⁰ Ministerium für Familie, Frauen, Jugend, Integration und Verbraucherschutz Rheinland-Pfalz, “Runder Tisch Islam”, **Runder Tisch**, 27.03.2012.

İslam derneklerinin dinî topluluklar olarak tanınması ve İslamofobyaya ile mücadele yer almaktadır.¹⁸¹

Sachsen-Anhalt

Sachsen-Anhalt eyaletinde uzun yıllar boyunca herhangi bir İslam politikası uygulamaya konulmamıştır. İlk olarak Aralık 2015 yılında bir İslam Forumu başlatıldı.¹⁸² Forumun öncelikleri Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında toplantılar düzenlemek, önyargıları ve korkuları azaltmak, dinler arası diyalogu başlatmak, mültecilere manevi danışmanlık sağlamak, İslamofobiyi tartışmak ve İslam dini dersi konularının belirlenmesi yer almaktadır.¹⁸³ Sachsen-Anhalt eyaletinde yaklaşık 2.000 Müslüman öğrenci yaşamaktadır. Kamu okullarında din dersi eğitimi verilmesine yönelik sağ parti AfD karşı çıkmaktadır.¹⁸⁴

Schleswig-Holstein

Schleswig-Holstein eyaletinde okullarda din eğitimi konusunda eşitlik sağlanması açısından “İslam dini dersi” verilmeye başlanmıştır. Fakat ders içeriği yüzeysel ele alınmıştır. İslam ile ilgili bilgilere yer verilsede, örneğin namaz, oruç gibi konular derste işlenmemektedir.¹⁸⁵ 2007-2008 eğitim-öğretim yılında 8 ilköğretim okulunda dersler okutulmaya başlandı. Eğitim ve Kadın Bakanlığı, müfredatın içeriğini belirlemede çeşitli Dinî topluluklarla istişare edildiğini açıklamıştır.¹⁸⁶

Saarland

Saarland eyaletinde 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Saarbrücken ve Völklingen ilköğretim okullarında İslam dini dersi verilmeye başlanmıştır. Öğretmenlerin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından mesleki pedagojik bakımdan yeterli görülmeleri halinde ders vermelerine müsaade etmiştir. Bununla birlikte, öğretmenlerin

¹⁸¹ Fülling, s.111-112.

¹⁸² Kultusministerium des Landes Sachsen-Anhalt, **Bildungsbericht 2015** Pressemitteilung Nr.: 223/2015, 2015.

¹⁸³ Fülling, s.112-113.

¹⁸⁴ Anne-Marie Kriegel, “Debatte über Islam-Unterricht in Sachsen-Anhalt”, **MDR Aktuell**, 5 Nisan 2019.

¹⁸⁵ Schleswig-Holsteinischer Landtag, “Antwort der Landesregierung auf die große Anfrage der Fraktion der CDU – Religionsunterricht an den Schulen in Schleswig-Holstein”, **Antwort der Landesregierung**, Drucksache 16/1677, 07.11.2007, s.23-24.

¹⁸⁶ Fülling, s.113.

dinî yönden yeterlilikleri Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile iş birliği yapan İslami dernekler tarafından kontrol edilir.¹⁸⁷⁻¹⁸⁸

Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Thüringen

Şimdiye kadar bu dört eyalette eyalet hükümetleri tarafından herhangi bir islam politikası başlatılmamıştır. Aşırı Sağcıların yoğunlukta yaşadığı ve Müslümanların az sayıda yaşadığı bölgeler olması bunda etkilidir.

Bremer Klausel (Bremen Maddesi)

Weimar Anayasası'nın 7. maddesi 3. fıkrası'nda geçen din dersinin düzenli bir ders olarak verilmesini bu Berlin ve Bremen eyaletleri geçerli saymamaktadır. Ancak Anayasası, Federal Anayasa'dan önce yürürlükte olduğu için din dersleri Eyalet Anayasası'nın 141. maddesine (Bremer Klausel) göre düzenlenmektedir. Bu maddeye dayalı olarak din dersi verilmesi mümkün olmaktadır.

¹⁸⁷ Saarland Modellversuch "Islamischer Religionsunterricht im Saarland" startet zum kommenden Schuljahr, Pressemitteilung vom 21.07.2015, http://www.saarland.de/6767_130585.htm (20.07.2019).

¹⁸⁸ Fülling, s.114.

III. BÖLÜM: Almanya’da Yüksek Din Eğitimi ve İslam

Üçüncü ve son bölümde ise Almanya’da genel olarak Yüksek din eğitimi ve Yüksek İslam din eğitimi ele alınmıştır.

3.1 Almanya’da Yüksek Din Eğitimi

Üniversitelerin Orta Çağ’da ortaya çıkmasından bu yana teoloji klasik fakülteler arasında kendisine yer edinmiştir. Günümüzde de teoloji fakülteleri düzenli olarak Alman devlet üniversitelerinin bir parçası haline gelmiştir. Almanya’da Teoloji fakültelerinin statüsü dinî-ideolojik olmaları ve devletin tarafsız olması gerekliliği üzerinden hala tartışılmaya ve eleştirilmeye devam etmektedir. Mevcut anayasaya göre hukukçular devlete bağlı teoloji fakültelerinin tamamen kaldırılması gerektiği görüşündedirler.¹⁸⁹

Federal Anayasa kanunlarında din dersinden farklı olarak üniversitedeki teoloji fakülteleri için bir anayasa maddesinden bahsedilmemektedir. 1919 Weimar Anayasasında teoloji fakültelerinin varlığını -üniversitelerdeki teolojik fakülterde korunmaya devam etmiştir- açıkça garanti etse de bu hüküm bu konuda istisnai olarak Anayasa’nın 140. maddesinin içerisine alınmamıştır. Ayrıca, teoloji fakülteleri bazı açılardan daha sonra göreceğimiz gibi çeşitli anayasal ilkelerle çelişmektedir. Ancak, bu durum teoloji fakültelerinin kabul edilemezliğine yol açmamaktadır.¹⁹⁰ Tarihsel olarak Almanya hıristiyan teoloji fakülteleri 1945 yılına kadar Almanya genelinde var olmuştur. 1949 yılı Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle beraber Bavyera, Hessen, Kuzey Ren-Vestfalya ve Rheinland-Pfalz eyaletlerinde teoloji fakülteleri anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Alman toplumunun büyük bölümü tarafından bugün bile devlet üniversitesi teoloji fakülteleri önemli kabul edilir. Dolayısıyla teoloji fakültelerinin anayasal olarak kabul edilemezliği tezi bu nedenle kimseyi ikna etmemektedir. Ancak Anayasada teoloji fakültelerinin sayı ya da özelliklerine dair açık bir hüküm bulunmamaktadır. Eski Weimar Anayasası’nın 149. Maddesi 3. fıkrasında da garanti altına alınmamıştır. Anayasa’nın 4. maddesinin 1. ve 2. fıkraları yalnızca

¹⁸⁹ Gerhard Czermak, *Religions- und Weltanschauungsrecht*, 2. Basım, Berlin: Springer VS, 2018, s.211.

¹⁹⁰ Czermak, s.212.

özgürlüğü düzenlemektedir. Devlet teoloji fakülteleri kurulmasına açıkça işaret etmese de bu durum din özgürlüğüne herhangi bir hanel getirmez.¹⁹¹

Kiliseler ile yapılan konkordato anlaşmalarının anayasa ile uyumlu olması gerekliliğinden dolayı birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Eyaletlerin istemesi durumunda Reichskonkordat ve kilise anlaşmaları bağlayıcı bulunmadığı gerekçesiyle uygulamadan kaldırılabilir.¹⁹² Devlet ve kiliseler teoloji fakülteleri ile geleneksel bir ilişkiye sahiptir. Kiliselerin öğretim, araştırma ve eğitime karşı devlet tarafından müdahalede bulunulamaz. Din adamlarını eğitmek devletin görevi değildir ve Anayasa'daki eksiklikten dolayı teoloji fakültelerinin statüsü belirsizdir. Gerhard Czermak'a göre Anayasa'nın 7. maddesi 3. fıkrasına "din eğitiminin verilebilmesi için gerekli personellerin yetiştirilmesine imkân sunulmalıdır" vb. özel bir madde eklenmelidir. Almanya'da devlete bağlı teoloji fakültelerine bakacak olursak 2019 yılında Almanya'da öğretmen eğitimi için 34 Katolik teoloji enstitüsü, devlet üniversitelerinde 13 Katolik teoloji fakültesi, bir Katolik Üniversitesi (Eichstätt-Ingolstadt), üç diözesan teoloji fakültesi (Fulda, Paderborn, Trier) ve 5 dinî kolej bulunmaktadır. Ayrıca beş yüksek meslek okulu ve iki Katolik-Sanat okulu vardır. Bu okullara 2017-2018 eğitim-öğretim yılında 18.824 öğrenci kayıt olmuştur bunlardan 12.187'si kız öğrencisidir ve yaklaşık olarak 350 profesör eğitim vermektedir.¹⁹³ 13 katolik teoloji fakültesinin 6'sı Bavyera eyaletinde bulunmaktadır.¹⁹⁴

Protestan eğitim kurumlarına bakıldığında halen öğretmen eğitimi için 40 teoloji enstitüsü, 19 Protestan teoloji fakültesi ve dört bağımsız teoloji koleji (Bethel, Neuendettelsau, Oberursel, Wuppertal) bulunmaktadır. Okullarda yaklaşık 20.673 öğrenci ders almaktadır.¹⁹⁵ Üniversitelerde Protestan ve Katolik kiliselerine bağlı çok sayıda bölüm ve enstitü bulunmaktadır. 1997-1998 yıllarında teoloji fakültelerinde

¹⁹¹ Martin Heckel, **Die theologischen Fakultäten im weltlichen Verfassungsstaat**, Tübingen: J.C.B. MOHR, 1996, s.9.

¹⁹² Czermak, s.216-217.

¹⁹³ Katholische Kirche in Deutschland, Zahlen und Fakten 2018/19, https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/Zahlen%20und%20Fakten/Kirchliche%20Statistik/Allgemein_-_Zahlen_und_Fakten/AH306_DBK_ZuF_2018-19.pdf (13.08.2019), s.12.

¹⁹⁴ Czermak, s.213-218.

¹⁹⁵ Evangelische Kirche in Deutschland (EKD), Gezählt 2018 Zahlen und Fakten zum kirchlichen Leben, https://archiv.ekd.de/download/gezaehlt_zahlen_und_fakten_2018.pdf, (14.08.2019), s.20.

yaklaşık 1000 üniversite öğretim elemanı çalışmıştır.¹⁹⁶ Öte yandan devlet tarafından Heidelberg’de sübvansede edilen Yahudi Araştırmaları Koleji¹⁹⁷ ve 17 üniversitede Yahudi teoloji enstitüsü bulunmaktadır. Alman devleti Yahudi cemaatine yıllık 13 milyon avro maddi destekte bulunmaktadır.¹⁹⁸

Yüksek eğitim kurumlarındaki İslam çalışmalarına bakıldığında 2010 yılına kadar İslam araştırmaları veya oryantalist çalışmalar 11 Üniversitede bulunmaktadır. 2011 yılı itibari ile devlet üniversitelerine bağlı İslam İlahiyat fakülteleri açılmıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümünde İslam İlahiyat fakültelerine dair daha kapsamlı bilgilere yer verilecektir.

Almanya Yüksek Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

Alman Üniversitelerinde Hıristiyan teolojisinin kültürel ve bilimsel etkisi 20. yüzyıla kadar üniversitelerde yegâne teoloji ekolü olarak varlığını sürdürmüştür. Devlet-kilise yasasına göre Hıristiyan-teoloji fakültelerinin ve enstitülerinin ortaya çıkması diğer teoloji disiplinlerinin de önünü açmıştır. Bu minvalde, din bilimleri ve Yahudiliğin gelişimi, çoğu zaman Hıristiyan teolojisinin gölgesinde gerçekleşmiştir. 19. yüzyıldaki Alman Yahudileri kendilerine ait kolejin üniversiteye dönüştürülmesi girişiminde bulundularsa da bunda başarılı olamadılar. Daha sonra 19. yüzyılın ortasından beri, Berlin Yahudilik Okulu, Breslauer Yahudi Teoloji Semineri ve çeşitli Ortodoks Haham Seminerleri için kendi eğitim kurumlarını oluşturmuşlardır. Nasyonal Sosyalist diktatörlük dönemi sırasında tüm bu tesisler yıkılmıştır. Savaştan uzun bir süre sonra 1979 yılında Heidelberg’de Yahudi Fakültesi ve daha sonra 1999 yılında Potsdam’daki Abraham Geiger Koleji kurulmuştur.

¹⁹⁶ Carsten Frerk, **Finanzen und Vermögen der Kirchen in Deutschland**, 3. Basım, Alibri Verlag Gunnar Schedel, 2002, s.174.

¹⁹⁷ Zentralrat der Juden in Deutschland (ZJD) 19.07.1950 yılında Frankfurt am Main şehrinde kurulmuştur. ZJD bünyesinde 105 dernek ve yaklaşık 100.000 üye bulundurmaktadır. ZJD, Zentralrat Geschichte, <https://www.zentralratderjuden.de/der-zentralrat/geschichte/> (15.07.2019).

¹⁹⁸ Martina Blasberg-Kuhnke, Rauf Ceylan, Bülent Uçar, **Institut für Islamische Theologie Osnabrück (IIT) Entwicklung, Zwischenstand und Perspektiven**, Berlin: Peter Lang GmbH, 2019, s.23.

Almanya’da din bilimlerinin gelişmesi konusunda 1901 yılında teolog Adolf von Harnack’in¹⁹⁹ önerileri etkili olmuştur. O yıllara kadar hiç görülmemiş biçimde din bilimlerinde, teolojik ve filolojik şeklinde iki ayrı disiplin olarak incelenmesi yaklaşımını getirmiştir. Bugün de eğitime bu anlayışla devam edilmektedir. Din bilimlerinin büyük bir kısmı hala bir İlahiyat fakültesinin parçasıdır ve dolayısıyla Hristiyan kiliselerinin etkisine maruz kalmaktadır.

3.2. Almanya’da Yüksek İslam Dini Eğitimi

3.2.1. Almanya’da Oryantalizm Eğitimi

İslam medeniyeti ve kaynakları ile ilgili yapılan ilk araştırmalar genellikle “Arabistik²⁰⁰” olarak adlandırılmıştır. Müslümanların kaynaklarının Arapça olması ve oryantalist çalışmaların bu kaynakları tercümesi ile başlamış olmasından dolayı böyle adlandırılmıştır. Almanya’daki oryantalistik faaliyetler çok uzun bir geçmişe sahiptir. 1477 yılında Tübingen Eberhard Karls Üniversitesinin kurulmasından kısa bir süre sonra burada bir Şark Dilleri ve Kültürleri bölümü oluşturulmuştur. Ancak bu bölüm Hristiyan teolojisinin bir yan disiplinidir. Tübingen Üniversitesi Şark Enstitüsü’nün kurulması ile 1521 yılından itibaren bu üniversitede İbranice ve Arapça çalışmaları yapılmıştır.²⁰¹ Arabistik alanında en önemli eserlerden biri Alman müştüşrik Johan Fück (1894-1974) tarafından “Avrupada Arap Araştırmaları” (Die Arabische Studien in Europa) adlı çalışmadır. Rudi Paret’in (1901-1983) Alman üniversitelerinde Arap ve İslam araştırmalarını konu alan “Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten” (Alman Üniversitelerinde Arap ve İslam araştırmaları) adlı çalışması yine önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar sonraki dönem oryantalist araştırmalara yol gösterici olmuştur. Alman oryantalizminin gelişiminin temelinde Arap dili çalışmaları vardır. Batılı oryantalistler İslam araştırmalarının yapılabilmesi için çok iyi seviyede Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri öğrenmiş ve bu amaca yönelik

¹⁹⁹ Adolf Harnack 1875-1878 yıllarında Leipzig’de profesörlük yapmıştır. 1886-1888 yılları arasında Marburg da eğitim vermeye devam etmiştir. 1888 yılında Otto von Bismarck tarafından Berlin teoloji fakültesine atanması yapılmıştır. 1890 yılında Prusya akademisine dahil edilmiştir. 1903-1911 Liberal "Evanjelist Sosyal Kongre" Başkanlığını yürütmüştür. 1911 yılında kurulan Kaiser Wilhem Derneği’nin (bugün: Max Planck Society) kurucularındandır. 1914 yılında II. Wilhelm, şövalyelikte ilk ilahiyatçı olarak Harnack’i yükseltir ve ona asalet unvanını vermiştir.

²⁰⁰ Arabistik ile Arap Araştırmaları kastedilmektedir.

²⁰¹ Bülent Şenay, “Orta Doğu Araştırmaları ve Birinci Dünya Kongresi Almanya’da Oryantalist Çalışmalar”, **Marife Dergisi**, Sayı 3, 2002, s.248.

faaliyetlerde bulunmuşlardır. Heinrich Leberecht Fleischer 1845 yılında Alman Şark Araştırmaları Cemiyeti'ni (DMG) kurmuştur. Martin Hartmann oluşturduğu “İslam Araştırmaları Cemiyeti” ve çıkardığı “İslam Dünyası” adlı dergiyle Almanya’da oryantlizmin müstakil bir bilim dalı olmasına öncülük etmiştir.²⁰² Oryantalizmin ilk defa İngiltere ve Fransa tarafından başlatıldığı ifade edilir. Almanya ise bu ülkeleri takip etmiştir.²⁰³ Edward Said, Alman oryantlizminin gelişiminden bahseder ve George Eliot’in 1830 yılındaki bir çalışmasında, Alman bilim çalışmalarının Avrupa’da üstünlüğü ele geçirdiği iddiasını haklı bulmaktadır.²⁰⁴

Son olarak oryantlist olmasada 1960 yılından itibaren Almanya’da yaşamış olan ve İslami araştırmalar konusunda önemli çalışmalar ortaya koyan ilim adamı Fuat Sezgin’in çalışmaları oldukça önemli ve değinilmeye değerdir. Fuat Sezgin’in binlerce elyazması eserin elden geçirilmesi ve kaydedilmesiyle oluşturduğu iki ciltlik literatür çalışması bu alanda yapılmış benzersiz bir çalışma örneğidir.²⁰⁵

Görüldüğü gibi İslam hakkında Alman oryantlistler tarafından birçok konu yoğun olarak ele alınmıştır. Kur’an, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hayatı, Hadis, Fıkıh vb. birçok alanda hala faaliyetler devam etmektedir. Günümüzde de hala Alman üniversitelerinde Oryantalistik bölümlerde İslam ile ilgili çalışmalar yürütülmektedir. Oryantalistik faaliyetler Almanya’da hükümet ve başka kuruluşlarca da desteklenmektedir.

3.2.2. İslam Eğitiminde Yeni Bir Kurum: İlahiyat Fakülteleri

Almanya’da yakın zamana kadar İslami çalışmalardan bahsetmek mümkün olmamıştır. Alman Akademiyasında Müslümanların bilimsel bir İslami çalışma becerisine sahip olmadıklarına dair yaygın bir kanaat vardı.²⁰⁶ Osnabrück İslam İlahiyat Fakültesi merkezinin kurucusu Bülent Uçar, İslami çalışmaların önemine şu şekilde dikkat çekmiştir: “Üniversitelerde Hristiyan bir İlahiyat varsa, aynı zamanda bir İslam

²⁰² Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten*, Wiesbaden: F. Steiner, 1966, s.6-18.

²⁰³ Edward Said, *Oryantalizm*, Selahaddin Ayaz (çev.), İstanbul: Pınar yayınları, 1991, s.38.

²⁰⁴ Said, s.41.

²⁰⁵ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Leiden: E.J. Brill, 1967.

²⁰⁶ Wissenschaftsrat, “Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen”, Köln, 2010, s.12.

İlahiyatı da olmalıdır. Müslümanların Almanya’da kendilerini evlerinde daha fazla hissetmelerine yardımcı olacaktır. Katılım olmadan entegrasyon olmayacak ve entegrasyon olmadan da Almanya’da kimlik olmayacaktır”.²⁰⁷

İslam İlahiyat fakülteleri Almanya’daki Müslümanlar arasında da bu kurumlardan mezun olacak bireylerin, Alman devletinin kendilerine neye inanmaları gerektiği konusundaki yönlendirmelerine maruz kaldıkları yönünde endişeler mevcuttur. Özellikle son yıllarda sıkça dile getirilen “Avrupa İslamı”, “Alman İslamı” söylemleriyle Alman devletinin istediği doğrultuda üretilmiş sahih olmayan bir İslam yorumunun bu kurumlarda verileceğine yönelik endişeler mevcuttur.

Hem erkek hem de kadın yaklaşık olarak 1.800 öğrenci mevcut İslam İlahiyat fakültelerinin lisans ve yüksek lisans programlarına kayıtlıdır. Bunların çoğu Münster, Osnabrück ve Frankfurt üniversitelerinde eğitim görmektedir. Federal hükümet bir beş yıl daha fon sağlanması yönünde karar almıştır. Ayrıca Paderborn ve Freiburg üniversitelerinde İlahiyat eğitime başlanmıştır. 2019 yılından itibaren Berlin Humboldt Üniversitesinde de İslam İlahiyat fakültesi eğitime başlamıştır.²⁰⁸

Almanya’da Bilim Konseyi İslam İlahiyat merkezlerinin kurulması için Müslüman öğrencilerin, velilerin, dinî toplulukların vs. desteklerini de almak üzere ilk beş yıllık süre için Müslüman Danışma Kurulunun oluşturulması yönünde bir öneride bulunmuştur. Danışma Kurulunun Müslüman Koordinasyon Konseyi, Müslüman din eğitmenleri ve çeşitli Müslüman toplulukların temsilcilerinden oluşturulması yönünde karar verilmiştir.²⁰⁹ Federal Araştırma Bakanlığı tarafından, Bilim Konseyi tarafından alınan tavsiyelere dayanarak 2011 yılında Almanya’daki bazı bölgelerde İslam teolojisi merkez ve enstitülerinin kurulması için önemli mali destekler vermeye başlanmıştır. İslam İlahiyat merkezleri olarak Münster, Osnabrück, Tübingen, Frankfurt-Gießen ve Erlangen-Nürnberg bölgeleri seçilmiştir. Bu finansal destek araştırma profesörleri,

²⁰⁷ Arnfrid Schenk, “Islam Made in Germany”, Peter Antes ve Rauf Ceylan (Ed.), **Muslime in der Gesellschaft: Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen** içinde (161-169), Wiesbaden: Springer VS, 2017, s.164.

²⁰⁸ Claudia van Laak, “Umstrittenes Islam-Institut geht an den Start”, **Deutschlandfunk**, 9 Ekim 2019, https://www.deutschlandfunk.de/humboldt-universitaet-umstrittenes-islam-institut-geht-an.680.de.html?dram:article_id=460643.

²⁰⁹ Wissenschaftsrat, s.78.

bilimsel personel ve doktora sonrası araştırmacıları için sunulmuştur. Mercator Vakfı tarafından 15 doktora öğrencisine burs verilmiş; yine Mercator Vakfı tarafından Müslüman ilahiyatçıları eğitmek için maddi birçok destek verilmiştir.²¹⁰ Federal ve eyalet hükümetleri tarafından sağlanan finansman ile İşlam merkezleri oluşturulmuş olsa da yeni enstitülerin çeşitli zorlukları ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, genç araştırmacıları eğitmek için gerekli olan İşlam İlahiyat profesörlerinin işe alınmasıyla ilgili olmuştur. Zira Almanca konuşulan ülkelerde doktora yapan Müslüman ilahiyatçıların sayısı yok denecek kadar azdır. Benzer bir sorun din eğitimi için profesörlerin işe alınmasında da yaşanmıştır ve nitelikli dinî eğitimciler eğitim verememiştir. İlköğretim ve ortaöğretim okullarında İşlam dinî öğretimi için kurulan “Religionspädagogik (Din Eğitimi)” kürsüsünde içerik ve konsept açısından sıkıntılar yaşanmıştır. İşlam ilahiyatı kapsamında İşlam din eğitiminin akademik geleneği, din eğitiminde temel araştırmalar, bilimsel literatür vb. dersler -çalışma materyalleri eksik olmasına rağmen- 1990’lı yılların sonundan itibaren Aşağı Saksonya ve Kuzey Ren-Vestfalya eyaletlerinde okutulmaya başlanmıştır.

Geride bıraktığımız yıllarda Almanya’daki İşlam eğitim ortamı büyük oranda değişime uğramıştır. 1400 yıllık geçmişe sahip olan İşlam dini Almanya için genel itibariyle hala yenidir. Temel bir anlayış oluşması için, bu bölümde 2010 yılından itibaren Almanya’da İşlam ilahiyatı eğitiminin hızlı gelişiminden bahsedeceğiz. İşlam din dersi projesi veya Müslüman İlahiyatçıların akademik eğitimi projesi İşlam İlahiyatının geliştirilmesi için Bilim Konseyi’nin²¹¹ (Wissenschaftsrat) önerileriyle 2010 yılında büyük ivme kazanmıştır. Ocak 2010 yılında Bilim Konseyi’nin Alman üniversitelerinde İşlami çalışmalar için merkezler kurma önerisinin bir sonucu olarak kamuoyu tartışmaları olmuştur. Eski Federal Eğitim Bakanı Annette Schavan, projenin arkasındaki itici güç olmuş ve federal düzeyde pedagojik ve teolojik uzmanların yetiştirilmesi için kapsamlı bir fon sözü vermiştir. Bilim Konseyi’nin tavsiye ve önerileri hızla uygulanmaya başlanmış; farklı eyaletlerden birçok üniversite yarışa

²¹⁰ Ali Özgür Özdil, **Islamische Theologie und Religionspädagogik in Europa**, Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2011, s.177.

²¹¹ Bilim Konseyi (Wissenschaftsrat), Avrupa’nın en eski bilim politikası danışma organıdır ve 5 Eylül 1957’de Federal Almanya’da kurulmuştur. Bilim, araştırma ve yüksek öğrenimin içeriği ve yapısal gelişimi ile ilgili tüm konularda Almanya Federal Hükümet’ine ve federal eyaletlerine tavsiyelerde bulunur.

girmiştir. Bu bağlamda önceki yıllarda ön çalışma yapmış olan Osnabrück, Münster, Frankfurt am Main ve Erlangen-Nürnberg Üniversitelerinde İslam İlahiyat enstitülerinin kurulmasına karar verilmiştir. Bilim Konseyi'nin önerisi üzerine çalışmaya başlayan ve ön çalışma yapmayan tek kurum olan Tübingen Üniversitesi'ne de imkân sunulmuştur.

Bu enstitülerin kurulması yalnızca Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaya matuf çabalar değil belki bundan daha önemli şekilde devletin sorun olarak tanımladığı İslam ve Müslümanların Almanya'ya ve genel olarak Avrupa'ya arzu edildiği şekliyle uyumuna yönelik çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Nitekim Annette Schavan, İslam eğitim kurumlarını her açıdan bir dönüm noktası olarak görmektedir ve Tübingen İslam Enstitüsü'nün kurulmasını "entegrasyon için çok büyük bir adım" olarak nitelendirmiştir. Schavan, İslam dinini günümüze uyarlayabilecek bir teolojii umuyordu. Ayrıca Schavan "Biz Alman üniversitelerinde ilahiyatın sahip olduğu büyük deneyimimizle, İslam İlahiyatının gelişmesine katkıda bulunmak istiyoruz"²¹² diyerek İslam İlahiyatı alanındaki iddialı pozisyona işaret etmiştir.

2010 yılının Ocak ayında Bilim Konseyi, bazı devlet üniversitelerinde İslam teolojisi araştırma birimlerinin açılması ve araştırma görevlilerinin yetiştirilmesi için "devlet açısından güçlü İslam Araştırmaları birimlerinin" kurulmasını şiddetle tavsiye etmiştir.²¹³ Burada üç nokta vurgulanmıştır: 1. Müslümanlar, durumlarını ve mirasını Müslümanlar olarak yansıtmaya ve geliştirme hakkına sahiptir. 2. Mevcut kurumlar ve dersler İslami ilahiyatın alternatifi değildir. 3. İslam teolojisi Müslümanların hakkı olmasının yanı sıra diğer disiplinlerin ve Alman toplumunun da bir ihtiyacıdır.²¹⁴ Burada Alman üniversitelerinde İslam ilahiyat kurumlarının kurulmasına yönelik ilk adımların Bilim Konseyi'nin önerisinden çok daha öncesine gittiğine dikkat edilmelidir. İslam Teolojisi veya İslam Araştırmaları Merkezi'nin kurulduğu diğer tüm üniversiteler 2000'li yıllarda bu yönde bir çaba sarf etmeye başlamışlardır.²¹⁵ Yüksek öğretim politikasının girişimi ve Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın, ilgili federal eyaletlerin ve altı üniversitenin taahhüdü ve desteği sayesinde Almanya'da şu anda

²¹² **Zeit Online**. "Erstes Zentrum für Islamisches Theologie eingeweiht", 17.01.2012.

²¹³ Wissenschaftsrat, s.2-4.

²¹⁴ Wissenschaftsrat, s.4-5.

²¹⁵ Wolfram Weiße, **Theologie im Plural: Eine akademische Herausforderung**, Münster: Waxmann, 2009, s.43-45.

toplam beş İslam teolojisi merkezi bulunmaktadır.²¹⁶ Ancak bu zamana kadar İslam teolojisi ve İslami çalışmalar alanındaki dersler etrafında iki farklı ana amaç oluşmuştur: imam eğitimi ve teoloji çalışmaları. Bilim Konseyi'nin tavsiyesinin temas ettiği asıl nokta İslam teolojisinin Alman üniversite sistemine entegrasyonu konusudur. Bilim Konseyi'nin imamları eğitime önerisi bu alandaki büyük ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, imamların eğitimi üniversitenin bir görevi olamaz çünkü üniversiteler böyle bir donanıma sahip değildir ve imamlığa yönelik bazı temel yeterlilikler yalnızca üniversitelerde elde edilemez. Bu noktada en büyük Müslüman çatı kuruluş olarak Müslümanların Koordinasyon Kurulu önemli bir rol oynamaktadır. Kurumun birincil görevi bir imamın görevlerini tanımlamak ve imam eğitimi için belirli kriterler ortaya koymaktır. Bütün imamların aynı nitelikte eğitim alabilmeleri için mevcut organizasyonlar ortak kurumlar ve programlar geliştirmelidir. Elbette bu, üniversitelerle iş birliği yapılarak çözülebilir.²¹⁷

Almanya'da İslam, son on beş yılda çok değişken bir seyir izlemiştir. Bir taraftan İslam düşmanlığı diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da yükselmekte, diğer taraftan Müslümanların ve Müslüman toplulukların birlikte hareket etmeleri ve bütünleşmeleri artmaktadır. En büyük dönüm noktalarından biri şüphesiz İslam İlahiyat Enstitülerinin kurulmasıdır. Açılan bu kurumların bir takım imkân ve kısıtlarından bahsedilebilir: İlk olarak bu Müslüman anlayış ile "İslam" söylem alanında nesnel ifade ve temsil mümkün kılınmıştır. Şimdiye kadar sözde "İslam uzmanları" ve teolojik nitelikleri olmayan Müslüman dernek temsilcileri genellikle dinî sorular üzerinde yorum yapmışlardır. İkinci olarak bu bilimsel topluluk Almanya'da hala bir "emekçi dini" olarak algılanan İslam'ın "entelektüelleşmesini" teşvik etmektedir. Orta ve uzun vadede, bu entelektüel temsilin genel olarak İslam imajını da etkilemesi beklenmektedir. Üçüncüsü, yeni enstitüler Yahudi ve Hristiyan teoloji disiplinleriyle disiplinlerarası iş birliğine katkıda bulunabilir. Dördüncüsü, bu Müslüman-İlahiyat topluluğu, Müslüman azınlığa sahip tüm Batı toplumları için önemli katkılar

²¹⁶ Zentrum für Islamische Theologie (Münster, Osnabrück, Tübingen), Zentrum für Islamische Studien (Frankfurt/Gießen), Department für islamisch-religiöse Studien (Erlangen-Nürnberg)

²¹⁷ Ömer Özsoy, "Islamische Theologie als Wissenschaft", Mohammad Gharaibeh, Esnaf Begic, Hansjörg Schmid ve Christian Ströbele (Ed.), **Zwischen Glaube und Wissenschaft: Theologie in Christentum und Islam** içinde (56-67), Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015, s.56-58.

sağlayabilir. Çünkü şu anda Almanya, İslam İlahiyat merkezleri ile Batı toplumlarında öncü bir rol oynamaktadır. Son olarak orta ila uzun vadede bu teolojik bilim topluluğunun, İslam ülkelerinde bulunan İlahiyat fakülteleriyle yakın iş birliği içerisine girmesi beklenmektedir.²¹⁸ Diğer taraftan söz konusu İlahiyat Fakülteleri Almanya'nın İslam ve Müslümanlara yönelik kontrol arzusunun tezahürlerini yer yer barındırmaktadır. Avrupa'da ve beraberinde Almanya'da gün geçtikçe artan İslamofobi ve Müslüman karşıtlığı İslam'ı yeniden dizayn etme ve Müslümanları kontrol etme arzusunu inkâr edilemez şekilde açığa vurmaktadır. Ayrıca Avrupa genelinde ve Almanya'da Müslümanlara yönelik politikalar gün geçtikçe din özgürlüğünü engelleyici yasalara ve politikalara dönüşmektedir. Bu durumda 2000 sonrası süreçte Almanya'da açılan İlahiyat Fakültelerine yönelik endişeler artmaktadır. Bu kurumlar, Müslümanlar açısından İslam'ı dizayn etme çabası, Müslümanlar eliyle gerçekleştirilecek bir tür İslam'ı protestanlaştırma gayretinin araçları olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Euro-Islam/Avrupa İslamı çerçevesinde yapılan tartışmalar İslam'ın bir tür Hıristiyan reformuna benzer bir sürece itilmesi endişesini beraberinde getirmektedir. Bunu haklı çıkaracak şekilde Münster Üniversitesi'nin dekanı ve öğretim görevlisi olan Mouhanad Khorchide reformist görüşe sahip olan kişilerin başında gelmektedir ve üniversite kürsülerinde kendi ifadesi ile "Her Müslüman bir Luther olmalı" ilkesini okutmaktadır.²¹⁹

3.2.2.1. Avrupa İslam (Euro-Islam) Projesi Bağlamında İlahiyat Fakültelerinin Yeri

İslam'ın Batı coğrafyası ve kültürüyle karşılaşması sonucunda İslam'ın farklı bir kimlik edinmesi gerektiği iddiası dile getirilmiştir. "Avrupa İslam" fikrinin ortaya çıkmasında etkili olan bazı isimler, Bassam Tibi, Taha Abdurrahman, Muhammed Hashas, Tarık Oubrou gibi kişilerdir. Bassam Tibi, göçmen Müslümanların asimile olmaları yerine entegrizmi (bütünleşme) benimsemeleri gerektiğini önerir. Ona göre Müslümanlar, İslam dininin bazı emirlerini yerine getirmeyecek olurlarsa Avrupalılar da etnik kimliklerinden vazgeçeceklerdir. Tibi, Bunun sonucunda da demokrasinin ve

²¹⁸ Peter Antes, Rauf Ceylan, "Die Etablierung der Islamischen Theologie", Peter Antes ve Rauf Ceylan (Ed.), **Muslimen in der Gesellschaft: Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen** içinde (151-161), Wiesbaden: Springer VS, 2017, s.154-160.

²¹⁹ Mehmet Osman Gülyeşil, "Avrupa İslamı: Entegrasyondan din reformuna", **Anadolu Ajansı**, 27 Temmuz 2019.

insan haklarının vatani olan Avrupa’da, Müslümanların kendilerini ana vatanlarında hissedeceklerini iddia eder.²²⁰ Tibi, Avrupa İslamı’nın başlıca özellikleri arasında İslam’ın, modern, seküler, demokrasi çerçevesine oturan ve içinde laikliği, kültürel modernliği ve ehl-i kitaba hoşgörüyü besleyen bir din olacağını iddia etmektedir.²²¹ Tibi’nin görüşü akademik boyutla sınırlı kalmamıştır. Avrupalı siyasi liderler, Avrupa İslam anlayışına kendi ülkelerinde “Alman, Hollanda veya Fransız İslamı” kavramları ile destek vermektedir. Muhammed Hashas’a göre, Müslümanların Avrupa’ya uyumu “Avrupa-İslam’ı” projesi çerçevesinde benimsenen “dünya-toplum-birey” boyutlarındaki şu şartların yerine getirilmesiyle mümkün olacaktır:

1. Dünyayı kozmik refah için ilahi miras yoluyla insanileştirme,
2. Toplumsal varoluş için fıkıh yoluyla vahyi tarihselleştirme,
3. Bireysel varlık için etik özgürlüğün ilkesi aracılığıyla bireysel inancı rasyonelleştirme.

Böylece İslam’ın Avrupa’nın seküler ve liberal değerleriyle uzlaşabileceği iddia edilir.²²²

Bir başka Avrupa İslam’ı temsilcisi olan Faslı felsefeci Taha Abdurrahman insanlaşma-tarihselleşme-rasyonelleşme kavramlarını kullanarak Kur’an ve modernite bağlamında günümüz çağına uygun bir okuma ve analiz yapar.²²³

Avrupa İslamı kavramı, Üniversitelerin ders programlarına da girmiş ve bazı Üniversitelerde bilimsel linsans ya da lisansüstü eğitimde ele alınan konular arasında yer almaktadır. Yine çoğu Avrupa ülkesi cami imamlarını, din dersi öğretmenlerini artık kendisi yetiştirmeyi planlamıştır ve bu maksatla İlahiyat enstitüleri açılmaya başlanmıştır. İmamların ana vatanlarından kısa sürelerle ithalinden ziyade Avrupa’da yetiştirilmeleri, bir Avrupa İslamı’nın oluşturulmasında önemli bir adım olarak

²²⁰ Ahmet Dağ, “Melezleştirmenin Diğer Adı Euro-İslam”, *Umran*, Sayı 128, (Nisan 2005), s.58.

²²¹ Nezar Alsayyad ve Manuel Castells, *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s.58-59.

²²² Mohammed Hashas, *On the Idea of European Islam Voices of Perpetual Modernity*, Roma: LUISS University, 2013, s.45-46.

²²³ Hashas, s.5.

görülmektedir. Avrupa ülkeleri imam eğitimi sürecinin kontrolünü sağlamak için çeşitli kısıtlamalar getirmektedir.²²⁴ Almanya özeline gelecek olursak Tibi'nin görüşü şöyledir; Almanya'da yaşayan Müslümanların eğitimleri yetersizdir, kendi din ve kültürlerine dair temel anlayıştan yoksundurlar. Kültürünü ve dilini bilmeyen İmamların, Avrupa'lı gençlerin sorun ve kaygılarına dair en ufak bir fikri bulunmamaktadır. Tibi'nin görüşünü ise Türkiye'de Faruk Şen temsil etmektedir. Şen'e göre Avrupa'daki çoğulcu İslamı desteklemek, burada yaşayan Müslümanların yararınadır ve uyum sağlamalarına destek olacaktır. Avrupa İslamı Şen'e göre;

1. İslami yaşam tarzını, sanayi toplumunun normlarına uyarlama,
2. Yaşanılan ülkenin anayasasına sadık kalma,
3. Çoğulcu demokrasiyi benimseme,
4. Laikliği benimseme,
5. Şeriatı reddetme anlamlarına gelmektedir. Yine Şen'e göre Almanya'da yaşayan Türkler zaten bu ilkelerin taraftarıdır.²²⁵

Almanya'da, Avusturya'da olduğu gibi bir İslam yasası (Islamgesetz) tartışmaları sürmektedir. Bu yasa ile birlikte devlet tarafından camilerdeki vaazlarda neler söylendiğinin takibi ve vaazların kaydedilmesi gündeme gelmektedir. Ayrıca bu yasa İmamların Almanca testine tâbi tutulmasını zorunlu hale getirmektedir. Diğer taraftan, yurtdışından göreve getirilen İmamların önünün kesilmesi için Almanya'daki İslam İlahiyat fakülteleri Müslüman Alman İmamların yetiştirilmesi için açılmıştır.²²⁶ Alman İslam İlahiyat Fakülteleri mezunlarının İmam olarak camilerde görev alabilmelerinin önünde bir engel bulunmamaktadır.

²²⁴ Martin Bruinessen ve Stefano Allievi, **Avrupa'da Müslüman Öznenin Üretimi Fikirler, Bilinçler, Örnekler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.9.

²²⁵ T.C. Kırklareli Üniversitesi, "Avrupa İslamı" Kavramı ve Avrupa'da İslam Eğitiminin Değişen Yüzü", 7 Mart 2015, <http://ilahiyat.klu.edu.tr/Sayfalar/2554-avrupa-islami-kavrami-ve-avrupada-islam-egitiminin-degisen-yuzu-konulu-seminer-calismasi-gerceklestirilmistir.klu> (10.10.2019).

²²⁶ Gülyeşil, "Avrupa İslamı: Entegrasyondan Din Reformuna", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/avrupa-islami-entegrasyondan-din-reformuna/870650> (10.10.2019).

Tüm bu Avrupa-Alman İslamı tartışmaları açıklan teoloji fakülteleriyle yakından ilgilidir. Avrupa’da her geçen gün sayısı artan Müslümanların Avrupa’da kabul görmeleri, kendi kültür ve dini değerleriyle Avrupa’nın değerlerini uyumlu hale getirmelerine bağlanmıştır. Nitekim Pew araştırma merkezinin öngörülerine göre Avrupa’daki Müslüman nüfusu 15 milyonun üzerindedir. 2050 yılında ise Avrupa’da Müslüman nüfusun 75 milyon olacağı tahmin edilmektedir.²²⁷ Müslümanların Avrupa’nın en genç nüfusuna sahip oluşu ve doğum oranlarının yüksek oluşu yaşlı Avrupa’yı ciddi anlamda düşündürmektedir.

3.2.2.2. İmam, Müslüman Pedagog ve Araştırma Görevlilerinin Eğitimi

İmamların dinî ve sosyal rolü ve aynı zamanda yerel Müslümanların entegrasyon süreci ilk olarak Goethe Enstitüsü ve Konrad-Adenauer-Stiftung tarafından fark edilmiş ve uygun eğitim programları geliştirilmiştir. Bu çerçevede, Goethe Enstitüsü 2002 yılında yaklaşık 900 DİTİB cami derneğinde çalışan Diyanet imamlarına dilsel ve kültürel eğitim veren ilk kuruluş olmuştur. Eğitimde ağırlık verilen husus Türkiye’de birkaç hafta süren dil kurslarıyla Almanca dilinin temellerinin A2 düzeyinde öğretilmesi olmuştur. Ayrıca, 2009-2012 yılları arası Goethe-Enstitüsü, Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi ve Türk-İslam Birliği ile iş birliği içinde, Almanya’da görevli imamların eğitimi için ülke genelinde bir proje teklif etti.²²⁸ 2006 yılından beri Konrad Adenauer Vakfı, Diyanet ile iş birliği içerisinde bir haftalık yoğun kültür seminerleri sunmaktadır. Kültür seminerleri Almanya’da günlük yaşam için pratik bilgiler, dinler, politika, ekonomi, eğitim ve medya ile ilgili olmuştur.²²⁹

Bu kısa vadeli programlar, Almanya’daki İslam İlahiyat eğitimi için fırsat ortaya çıkmıştır. 2010 yılında Alman İslam Konferansı’nın verdiği öneri ile “Bilim Konseyi” tarafından federal ve eyalet hükümetlerinin merkezi danışma organı belirlendi. Almanya’daki her bir Müslüman grubun ihtiyaçlarına cevap verebilecek

²²⁷ PEW Research Center, “Europe’s Growing Muslim Population”, (29 Kasım 2017), <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (20.10.2019).

²²⁸ Goethe Institut, Imame für Integration, **Migration und Integration**, <https://www.goethe.de/lhr/prj/daz/uen/ima/ifi/deindex.htm> (15.08.2019).

²²⁹ Michael Borchard ve Rauf Ceylan, **Imame und Frauen in Moscheen im Intergrationsprozess: Gemeindepädagogische Perspektiven**, Göttingen: V&R Unipress, 2011, s.33.

yeterlilikte bilimsel uzmanlık ihtiyacının karşılanması için İslami araştırma merkezlerinin kurulması önerilmiştir.²³⁰

Din hem bireylerin yaşayan dünyaları için hem de -özellikle mevcut kamuoyu tartışmaları ile- “ortak katılımın referans noktası” olarak onaylanan toplumsal bir öneme sahiptir. Ayrıca, dinî toplulukların sosyal sorumlulukları olarak ahlak, sosyal yaşam ve adalet konuları vurgulanır. Bu nedenle, Federal Almanya içinde “din, dinî yönelimler ve dinî kurumlar” demokratik yaşam için önemlidir.²³¹ Bilim Konseyi, çeşitli eyaletlerdeki model din dersi uygulamalarını geçici olarak görmekle birlikte, akademik düzeyde imam ve din öğretmeni, İslam İlahiyat araştırmalarının ve genç bilim adamlarının eğitiminin eksikliğine dikkat çekmektedir.²³²

Bilim Konseyi 2010 yılında aşağıdaki tarihsel öneriye yer vermiştir:

“Bilim konseyi İslam din eğitiminin ihtiyacının geliştirilmesini gerekli görmekle birlikte, buna bir an önce Almanya’da İslam İlahiyat fakültelerinin kurulması eşlik etmelidir. Aynı zamanda, genç bilim adamlarının İslami din eğitimi ve İslami çalışmalar için İslam araştırma merkezinde eğitim vermeleri mümkün olacaktır. Akademik İslam çalışmaları sadece nitelikli bir din eğitiminin ön şartı olmakla kalmayıp, aynı zamanda Avrupa’nın bilim odaklı toplumlarında bilimsel olarak din eğitimi imkânı da sunmaktadır. Böylelikle bireyler akademik olarak dinlerin konularına ve bakış açılarına dair tartışmalar gerçekleştirebileceklerdir. Bu nedenlerden ötürü “Bilim Konseyi” Almanya’daki İslami çalışmaların gelişimini hızlı ve kararlı bir şekilde ilerletmeyi acil bir hedef olarak görmektedir. Orta vadede farklı profillerde İlahiyat yönelimli İslami çalışmalar için iki ila üç yer belirlenmelidir.”²³³

²³⁰ Rauf Ceylan, “Islamkonferenz”, Karl-Heinz Meier-Braun ve Reinhold Weber, **Deutschland Einwanderungsland: Begriffe – Fakten – Kontroversen** içinde (200-217), 3. Basım, Stuttgart: Kohlhammer, 2017, s.207.

²³¹ Wissenschaftsrat, s.9.

²³² Wissenschaftsrat, s.39.

²³³ Wissenschaftsrat, s.75.

3.2.2.3. Bilim Konseyi'nin Önerileri ile Müslüman Bir Bilim Topluluğunun Oluşumu (Scientific Community)

Almanya'da Müslümanların durumu, kamuoyunda sık sık tartışmalara yol açmıştır. Müslüman olmayan kesim tarafından getirilen eleştiriler çoğu zaman politik zeminde ve entegrasyon üzerinedir. Bu tartışmalarda Türkiye gibi ülkelerin imamlar üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmıştır. Devlet kurumları yakınlaşma yoluyla değişimi başlatmaya yönelmiş, DİTİB gibi derneklere ilgiyi yoğunlaştırmıştır.²³⁴ Öte yandan İmamların niteliği ve kalitesi Müslüman toplumlar için de önemli olmaya devam etmiştir. İnananlar imamların -özellikle genç Müslümanların- ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından şikâyet etmektedirler.²³⁵

Yukarıda belirttiğimiz üzere Bilim Konseyi'nin önerilerinin sonucu olarak Tübingen, Frankfurt, Münster, Osnabrück ve Erlangen/Nürnberg bölgelerinde İslami çalışmalar veya İslam İlahiyat enstitüleri veya merkezleri kuruldu. 2012-2013 eğitim-öğretim yılı döneminden itibaren, din öğretmenlerinin, imamların ve vaizlerin, Müslüman sosyal hizmet uzmanlarının ve genç akademisyenlerin İslam İlahiyatına dair eğitimi devam etmektedir. Ayrıca Bilim Konseyi bu amaçların İlahiyat danışma konseyleri içerisinde yer alacak olan Müslümanlar veya Müslüman topluluklarla birlikte yerine getirilmesini önermektedir. Bu nedenle, Bilim Konseyi'nin bu önerileri eğitim sistemine, gelecekteki bu alandaki istihdama, dinin politikalarına ve bilim topluluğuna dairdir. Çünkü genç araştırmacıların araştırma ve öğretim için teolojik yeterliliğe sahip olması gerekmektedir.²³⁶

Alman eğitim sistemi için bu, önümüzdeki birkaç yılda yaklaşık bir milyon Müslüman öğrenci için yüzlerce din öğretmenine ihtiyaç duyulacağı anlamına gelmektedir. Din Eğitimi öğrenciler, veliler, okul ve dinler arası diyalog için olumlu sonuçları beraberinde getirecektir. Böylece öğrenciler Almanca dilinde düzenli bir ders olarak din eğitimlerini alacaklar ve din eğitimi olmaması durumunda tercih edecekleri derslere mecbur kalmayacaklardır. Ayrıca Cami derneklerindeki imamların dışında,

²³⁴ Andreas Gorzewski, *Die Türkisch-Islamische Union im Wandel*, Wiesbaden: Springer VS, 2015, s.317.

²³⁵ Rauf Ceylan, *Prediger des Islam: Imame – Wer sie sind und was sie wirklich wollen*, Freiburg im Breisgau: Herder Verlag, 2010, s.45.

²³⁶ Wissenschaftsrat, s.79.

farklı din eğitimcileri ile öğrencilerin gelişimleri ve konulara farklı perspektiflerden bakmaları sağlanacaktır. Din öğretmenleri okul ve veliler arasında yaşanan farklı dine mensubiyet kaynaklı çatışmalarda arabulucu olarak hareket edebilirler. Okuldaki din öğretmenleri kültürlerarası iletişimi okulda başlatabilir. Böylelikle aile, toplum ve okulun çok daha yakın iş birliği içinde olmaları sağlanmış olur.²³⁷

Teologların eğitimlerini tamamlamalarıyla birlikte imam veya vaize olarak atanabilecekleri iş kolunda istihdam olanakları biraz sınırlıdır. Cami derneklerinin imamları ya DİTİB’de doğrudan Türk dinî makamları tarafından veya diğer topluluklarda üyelerin kendileri tarafından ödenmektedir. Ayrıca verilecek maaşlar da topluluğun büyüklüğüne ve finansal olanaklarına bağlıdır. DİTİB bünyesinde yaklaşık 900 cami faaliyet göstermektedir ve şu anda Türkiye’den 970 İmam görev yapmaktadır. Halihazırda DİTİB Avrupa’da hizmet verecek imamlarını Uluslararası İlahiyat programı ile Türkiye’deki İlahiyat Fakültelerinde yetiştirmektedir. Alman İslam Konferansı’nın Müslüman manevi danışmanlık hizmetleri konusundaki tanıtımı yeni bir kariyer fırsatı olarak ortaya çıkmıştır.²³⁸ Ancak Nisan 2016 yılında Almanya’daki imamlarla ilgili yeni bir tartışma daha ortaya çıkmış ve Yeşiller partisi politikacısı Cem Özdemir tarafından tetiklenmiştir. Özdemir, Welt am Sonntag ile yaptığı röportajda, DİTİB’i “Türk devletinin genişletilmiş kolu/uzantısı” olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerine çok sayıda siyasetçi daha önce yapılan benzeri çağrılarını hatırlatarak imamların Alman üniversitelerinde eğitilmesini dile getirmişlerdir. Bu tepkiler de İlahiyat fakültelerinin açılmasında etkili olmuştur.

Müslüman derneklerin, profesörlerin atanması ve müfredata katılımı bağlamında teolojik danışma konseylerine dahil edilmesi olumludur. Derneklerin bu katılımı, yalnızca dinî bir topluluk olarak tanınmasına yönelik ortak çözümler bulmak için devlet kurumlarının belediyelerle uzun süredir kanıtlanmış bir iş birliğinin sonucudur. Merkezlerde veya enstitülerdeki İlahiyat danışma konseyleri geçici yapılar

²³⁷ Rauf Ceylan, **Cultural Time Lag: Moscheekatechese und islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung**, Wiesbaden: Springer VS, 2014, s.441.

²³⁸ Rauf Ceylan ve Michael Kiefer, **Muslimische Wohlfahrtspflege in Deutschland: Eine historische und systematische Einführung**, Wiesbaden: Springer VS, 2016. s.84-86.

olmasına ve mevcut zorluklara rağmen Müslüman derneklerin yapısal entegrasyonunda önemli bir adım teşkil etmektedirler.²³⁹

2015 yılında tüm İslam İlahiyat enstitülerinin mensubu olduğu “Alman İslam İlahiyat Araştırmaları Derneği (DEGITS²⁴⁰)” kurulmuştur. Bu derneğin kurulmasındaki amaç ortak kararlarla toplumsal tartışmalara nesnel bir şekilde katkıda bulunmaktır. Dernek, Müslüman akademisyenleri bu alanda profesyonel olarak temsil eden ve her şeyden önce kendi tanımlarına göre “ortak bir sesle toplumsal rol model söylemine katkıda bulunma” başlıklı özel bir İslami çalışma kültürü oluşturmak ve geliştirmek istemektedir. Bir amiral gemisi projesi olarak üniversiteler Mercator Vakfı²⁴¹ ile birlikte Lisansüstü Koleji hayata geçirmişlerdir. Mercator Vakfı 2016 yılına kadar Kolej’e 3,6 milyon avro destek sağlamıştır. Amaçlarından biri Almanya’da İslam teolojisinde eğitim almış genç bilim insanlarının eksikliğini gidermektir. Üniversiteler arasında Erlangen-Nürnberg, Frankfurt, Osnabrück, Münster, Tübingen ve Paderborn Üniversiteleri yer almaktadır. Başlıca dersler arasında İslam hukuku, İslam felsefesi ve din eğitimi, Kur’an tefsiri, İslam tarihi yer almaktadır. 16 doktora pozisyonunun tamamı doldurulmuş ve ilk tez Şubat 2016 yılında Frankfurt Üniversitesi’nde tamamlanmıştır. Kolejin Müslümanların bilim alanında, okul ve toplumda yeterli temsiline katkıda bulunması hedeflenmiştir.²⁴² Ocak 2017 yılından itibaren Üniversitelere beş yıllık yeni destek paketi sunulmuştur.²⁴³

Bazı fakülteler müfredatlarında ağırlıklı olarak Kur’an tefsirine, bazıları İslam hukuku veya din eğitimine daha fazla önem vermektedir. Örneğin, Frankfurt-Giessen İslam Dini Eğitime odaklanıyorken; Osnabrück ise sosyal hizmetler noktasına odaklanmaktadır. Bütün merkezlerin ortak noktası, Kuran’ın tarihsel eleştirel bir okumasını mümkün kılmak ve Almanya’daki Müslümanlar için yaşamın gerçeklerine

²³⁹ Taner Yüksel, “Herausforderungen für die Etablierung Islamischer Theologie”, Walter Homolka, Hans-Gert Pöttering (Ed.), **Theologie(n) an der Universität** Akademische Herausforderungen im säkularen Umfeld, Berlin: De Gruyter, 2013, s.47.

²⁴⁰ Alman İslam İlahiyat Araştırmaları Derneği, <https://www.degits.de> (20.10.2019).

²⁴¹ 1990’lı yılların sonlarına doğru Karl Schmidt tarafından Duisburg şehrinde kurulmuştur. Yeni fikir üreten, topluma faydalı olacak proje üreten gençleri teşvik etmek üzere kurulmuştur. Stiftung Mercator, Selbstverständnis, <https://www.stiftung-mercator.de/de/stelbstverstaendnis/leitbild/> (15.08.2019).

²⁴² Deutsche Gesellschaft für Islamisch-Theologische Studien, Über Uns Fachprofil, <https://www.degits.de/profil> (13.08.2019).

²⁴³ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.38.

dair köprü oluşturma hedeflerinin bulunmasıdır. Öte yandan Frankfurt, Osnabrück ve Tübingen merkezlerinde İslami derneklerle iş birliği daha olumlu yürütülmektedir.

İslami Dernekler Almanya'daki Müslümanların sadece üçte birini temsil etseler de devletin bu derneklerle iş birliği kaçınılmazdır. Ayrıca üniversitelerde eğitim gören “imam” adaylarının ilerleyen yıllarda dini topluluklarda çalışacak olmaları büyük önem taşımaktadır.

3.2.2.4. İslam İlahiyat Fakültelerine Yönelik Eleştiriler

İslam İlahiyat Enstitüleri ortaya çıkar çıkmaz eleştiriler de beraberinde gelmiştir. Enstitülerde verilen eğitimin İslam'a ne derecede uygun olduğu, İslam teolojisinin gerçek bir bilim dalı olup olmadığı hususunda tartışmalar çıkmıştır. Bazılarına göre, İslam teolojisi tarihsel, sosyal ve coğrafi şartlara dayanan bir olgu olup kendisini yansıtmaya ve güncellemede yetersiz kalmaktadır.²⁴⁴ Diğer yandan açılan fakültelerde verilen İslam eğitiminin Alman devletinin korku ve yönlendirmelerinden ne derece masun olduğu, Alman İslamı argümanı ile olan bağlantısı ve sahipsiz din eğitiminin amaçlanıp amaçlanmadığı yönündeki Müslümanlar arasındaki endişeler İslam İlahiyat Fakültelerine yönelen önemli eleştirilerdir. Örneğin İslam Dini Eğitim Profesörü Mouhanad Khorchide, 2011'den beri Münster'deki İslam İlahiyat Merkezi'ne başkanlık etmektedir. İslami Dernek yetkilileri, 2013 yılının sonbaharında Khorchide'yi, “İslam Rahmettir” (Islam ist Barmherzigkeit) adlı “Kur'an'ı içeriden yenileme”yi amaçlayan kitabından ötürü İlahiyatçı akademisyen kimliğini sorgulamış; Khorchide, İslam dışına çıkmak ve dine uygun olmayan bir görüş ortaya atmakla suçlanmıştır. Ancak bugün hala Münster'deki İslam İlahiyat Merkez'inde göreve devam etmektedir.²⁴⁵

3.2.3. Almanya'da İslam İlahiyat Fakülteleri

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yurtiçi ve yurtdışından seçilen tanınmış İslam araştırmacıları ve Hıristiyan İlahiyatçılar bu beş İslam İlahiyat fakültesinin

244 Hans-Thomas Tillschneider, Fragwürdiges Plädoyer für eine infantile Theologie, **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, 07.06.2013.

245 DİTİB, DİTİB Haber ve Basın Açıklamaları, https://www.ditib.de/detail_pos2.php?id=4&lang=en (10.10.2019).

çalışmalarını incelemiştir. Profesörler, geçmiş yıllarda neler yapıldığını incelemiş ve gelecek yıllar için kendi konseptlerini sunmuşlardır.

Bakanlık tarafından bu İslam merkezlerinin kurulması kolay olmamıştır ve beraberinde birçok soru getirmiştir. Bilimsel kalifiye personel bu kadar kısa sürede nereden temin edilecektir? Profesörler sadece iyi İlahiyatçılar mıdır aynı zamanda Almanca dilinde ders verebilmekte midirler? Bu anlamda yeterince Almanca bilen İlahiyatçı yoktur. Bazı merkezlerde, geçici sözleşmeler ile yurtdışından profesörler davet edilmiştir. Tüm merkezlere tam anlamıyla uygun eğitmenler yerleştirilememiştir. Bu sorunun ilk araştırmacıların mezun olması ile birlikte birkaç yıl içerisinde ortadan kalkması beklenmektedir. Alman İslam Konferansı ile birlikte geçen onlarca yıl Almanya'nın İslam sorununu ve Müslümanların siyasi ve sosyal sorunlarını sonuç odaklı ve hedef kitleye özgü bir şekilde ele alamadığı açıkça ortaya koymuştur. İslam İlahiyat Fakültelerinin yasal ve kurumsal çerçevelerinin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmış olup devletin sorumluluğu altında “Sünni-İslam dini öğretisi”nin yanı sıra öğretmenler, imamlar ve manevi bakım personeli yetiştirme imkânı ortaya çıkmıştır.²⁴⁶

Aslında Federal Hükümet veya Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, beş üniversitede İslami teoloji için merkezlerin kurulmasını başlatmak ve onlara yeterli mali kaynakları sağlamak için hızlı bir çalışma başlatmıştır. Bilim Konseyi, her bir merkez için dört ila altı profesör atanmasını önermiş ve Kur'an tefsiri, Sistemik Teoloji, Tarihsel Teoloji, İslam Hukuku ve Hukuk Metodolojisi, Pratik Teoloji ve Din Eğitimi kürsülerinin oluşturulmasını tavsiye etmiştir.²⁴⁷ Enstitülerin oluşturulması sırasında Almanya'da devlet tarafından tanınan Sünni İslam dinî cemaati bulunmadığından, Bilim Konseyi, görevin, lisans programlarının geliştirilmesine ve başvuruların dinî bir perspektiften sunulan profesörlüklere uygunluğuna eşlik etmek maksatlı kurulacak danışma konseylerine verilmesini tavsiye etmiştir. Zaman içerisinde dört İslami teoloji merkezi Münster/Osnabrück, Tübingen, Frankfurt-Gießen ve Erlangen-Nürnberg üniversitelerinde ders vermeye başlamıştır. Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı

²⁴⁶ Ertuğrul Şahin, *Etablierung der islamischen Theologie an deutschen Universitäten: Herausforderungen – Erwartungen – Perspektiven*, **Zeitschriften für Islamische Studien**, Nisan 2011.

²⁴⁷ Wissenschaftsrat, s.84.

enstitüleri beş yıl boyunca 20 milyon avro ile desteklemiştir ve onları “modern bir entegrasyon politikasının parçası” olarak görmektedir.

3.2.3.1. Tübingen İslam Teoloji Merkezi

Teoloji Profili

İslam Teoloji Merkezi (Zentrum für Islamische Theologie) 2011-2012 güz döneminde eğitim vermeye başlamıştır. İlk öğretim programı lisans öğrencilerine yönelik “İslam Teolojisi” (Islamische Theologie)”, bunu takiben 2013-2014 güz döneminde ise “İslam Din Eğitimi” (Islamische Religionslehre)” başlamıştır. Yaklaşık olarak 220 öğrenci lisans ve lisansüstü programlarda eğitim görmektedir. ZITH’in kuruluşu, Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı’nın (BMBF) Almanya’daki İslam İlahiyat Fakültelerinin kurulmasına verdiği destekten kaynaklanmaktadır. Açılan diğer dört İlahiyat merkezi (Erlangen, Frankfurt, Münster ve Osnabrück) aralarında araştırma ve öğretimde iş birliğini beraberinde getirmiştir. Eğitim programlarının geliştirilmesi, DİTİB (Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği), IGBD (Almanya Boşnak İslam Topluluğu), VIKZ (İslami Kültür Merkezleri Birliği) ve iki bağımsız Müslüman uzmandan oluşan mezhebe dayalı bir danışma kurulu tarafından üstlenilmiştir. Danışma Kurulu, teolojik çalışmalar hakkında kararlar verir. ZITH İslam teolojisinin tüm klasik bilim çalışmalarında bulunmaktadır. Program, tarihsel araştırma (Filoloji, tarihsel antropoloji, hukuk ve dinler tarihi, tefsir), sistematik yaklaşımlar (sistematik kelam, din felsefesi, islam hukuku) ve pratik teoloji (Pedagojik eğitim, sosyal hizmetler ve manevi bakım) ile tamamlanmaktadır. Uluslararası öğrenci değişim programları öğrencileri İlahiyat Üniversiteleri bulunan Türkiye, Arabistan, Fransa, İtalya, Macaristan ve İngiltere’de ders alabilmektedir.²⁴⁸

İdari Kadro:

Yönetim Kurulu Başkanı apl. Prof. Dr. Erdal Toprakçıyan, Üyeler Prof. Dr. Lejla Demiri, Jun.-Prof. Dr. Fahimah Ulfat

²⁴⁸ ZITH, Profil, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/profil/> (14.08.2019).

Görevleri arasında Üniversite Rektörünün bilgisi dahilinde Merkezin yönetimi ve yürütülmesine dair düzenlemeler yapmak, Federal Hükümet ve eyalet ile iş birliği içerisinde olmak, Siviltoplum kuruluşlarıyla fikir alışverişinde bulunmak, İslam toplulukları ve derneklerle iletişimde kalmak, Personel bütçesi ve Proje planlaması yer almaktadır.²⁴⁹

Anabilim Dalları ve Başkanları:

Kelam Anabilim Dalı Başkanı: Prof. Dr. Lejla Demiri

Kur'an Bilimleri Başkanı: Prof. Dr. Omar Hamdan

İslam Pratik Teolojisi (Manevi Bakım): Prof. Dr. Abdelmalek Hibaoui

İslam Hukuku: Prof. Dr. Mouez Khalfaoui

İslam Tarihi ve Çağdaş Kültür Başkanı: apl. Prof. Dr. Erdal Toprakçıyan

İslam Din Pedagojisi: Jun.-Prof. Dr. Fahimah Ulfat

Hadis Bilimleri ve Siyer: Jun.-Prof. Dr. Ruggero Vimercati Sanseverino²⁵⁰

Danışma Kurulu:

2011 yılında Tübingen Üniversitesi, DİTİB, IGBD ve VIKZ İslam İlahiyat merkezi için danışma kurulunu oluşturmuştur. Kuruluşun kurulmasında Bilim Konseyi'nin tavsiyeleri etkin olmuştur. Yedi kişiden oluşan Danışma Kurulu üyelerinden beşi dernekler tarafından önerilmektedir. DİTİB'in üç, IGBD ve VIKZ derneklerinin birer temsilcisi bulunmaktadır. Ayrıca Rektör tarafından bağımsız iki Müslüman uzman önerilmektedir. Yardımcılar da yine aynı şekilde belirlenmektedir.

²⁴⁹ ZİTh, Struktur, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/struktur/> (14.08.2019).

²⁵⁰ ZİTh, Lehrstühle, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/lehrstuehle/> (13.08.2019).

Danışma Kurulu mezhep ile ilgili sorulara cevap verir ve bu bağlamda kiliselerin Hristiyan-teoloji fakültelerindeki işlevini uygular.²⁵¹

Akademik Kadro:

Araştırma görevlileri: Mahmoud Abushuair, Dr. Bilal Badat, Erkan Binici, Dr. Des. Patrick Brooks, Mohammad Edris, Abdelaali El Maghraoui, Serkan İnce, Kübra Kısa, Debora Müller, Hossam Ouf, Dr. Samer Rashwani, Dr. Jussra Schröer, Simone Trägner-Uygun, Selva Yıldırım, Ali Zaherinezhad, Mujadad Zaman, Dr. Gülfem Alıcı, Dr. Amina Nawaz, Dr. Katharina Völker.²⁵²

İslam İlahiyatı- Islamische Theologie (Lisans)

Disiplinler:

Kur'an, Kur'an okuması ve Kur'an Tefsiri, Hadis Bilimleri ve Siyer, İslam Akaidi ve sistematik kelimeler, İslam Hukuku, İslam Tarihi, Din Pedagojisi, Din Felsefesi, Tasavvuf, İslam Ahlak esasları, Dinlerarası çalışmalar, Arap Dili.²⁵³

İslam Din Dersi- Islamische Religionslehre (Lisans ve Lisansüstü)

Bilimsel bölümde aşağıdaki disiplinler incelenmektedir:

Kur'an, Kur'an okuması ve Kur'an Tefsiri, Hadis Bilimleri ve Siyer, İslam Akaidi ve sistematik kelimeler, İslam Hukuku, İslam Tarihi, Din Pedagojisi, Din Felsefesi, Tasavvuf, İslam Ahlak esasları, Dinlerarası çalışmalar, Arapça Dili

Avrupa bağlamında İslam teolojisi- Islamische Theologie im europäischen Kontext (Lisansüstü)

Yüksek Lisans programı öğrencilere Avrupa'daki Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ilahiyatçılar arasında da araştırılan tarihi ve güncel İslam teolojisi konuları

²⁵¹ ZITH, Beirut, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/beirat/> (13.08.2019).

²⁵² ZITH, Wissenschaftliches Personal, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/personen/wissenschaftliches-personal/> (13.08.2019).

²⁵³ ZITH, Islamische Theologie, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/studium/studiengaenge/islamische-theologie-bachelor/> (13.08.2019).

hakkında bilgiler sunmaktadır. Hristiyan ve Yahudi ilahiyatçıları ile dinlerarası diyalog imkânına erişilebilir.²⁵⁴

3.2.3.2. Münster İslam Teoloji Merkezi

Münster İslam Teoloji Merkezi (Zentrum für Islamische Theologie Münster) 2011-2012 güz döneminde ders vermeye başlamıştır.

İdari Kadro:

Prof. Dr. Mouhanad Khorchide (Başkan), Prof. Dr. Ahmad Milad Karimi (Başkan yardımcısı)

Anabilim Dalları ve Akademik Kadro:

Arapça: Amal Diab-Fischer, Ayşe Demir, Fatimah Fares, Yeliz Özbay, Nour Elsayed Ali, Sibel Geldi, Sarah Heritani, Shaquilie Yaseen Khoystatee, Tabea Kramer, Hamza Mlalih.

İslam Din Pedagojisi (Islamische Religionspädagogik): Prof. Dr. Mouhanad Khorchide, Darjusch Bartsch, Hamida Sarah Behr, Dr. Ahmet Kilic, Dipl.-Soz. Vignaraj Shanmugarajah, Gülsum Dal-Izgi, Selin Karaca, Entela Manaj, Sabrien Mari.

Kelam, Din Felsefesi ve Tasavvuf: Prof. Dr. Ahmad Milad Karimi, Daniel Roters, Dr. Raid Al-Daghistani, Asmaa El Maaroufi, Amina Saleh, Alexander Schmidt, Rougi Agne, Bilgehan Asena Ayvaz, Aise Birinci, Emre Ilgaz.

Kur'an ve Kur'an Tefsiri: Dr. Dina El Omari, Dirk Hartwig, Kamil Öktem, Catharina Rachik, Nabila Chababi, Recep Aktas, Botaina Azouaghe, Annabel Gering.

Hadis, Siyer ve İslam Tarihi: Sarah Heritani

²⁵⁴ ZITH, Islamische Theologie im europaischen Kontext, <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/studium/studiengaenge/islamische-theologie-im-europaischen-kontext/> (13.08.2019).

İslam Hukuku ve Metodolojisi (Islamische Normenlehre ve Metodolojisi): Prof. Dr. iur. Cefli Ademi, Halil İbrahim Alegöz, Merijam Brinissi, Felix Marten, Soumaya Saidi, Sarah Tabti.

Araştırma grupları:

Kuran Araştırma grubu: Prof. Dr. Mouhanada Khorchide (Sorumlu), Dr. Dina El Omari (Ansprechpartnerin), Dr. Stephan Kokew, Dr. Yassine Yahyaoui, Ali Hamdan, Dirk Hartwig, Kamil Öktem, Catharina Rachik, Botaina Azouaghe, Cemile Duymaz, Emre Ilgaz, Ebru Yiğit.

Muhammed İkbâl Araştırma Merkezi (Forschungsstelle): Prof. Dr. Ahmad Milad Karimi, Daniel Roter, Rougi Agne.

Online-Söylemler, İslam ve Anlatılar Araştırma Merkezi: Prof. Dr. Mouhanad Khorchide, Marcel Klapp, Sindyan Qasem, Magda Al Sibai, Ikram Affani.

Okutman ve öğretim üyeleri: Prof. Dr. Ursula Boos-Nünning, Dr. Mahmoud Rambod, Ahmed Sami, Dr. Ahmet Ünalın, Ali Zaherinezhad, Dr. Maysoun Zein Al Din.²⁵⁵

Lisans ve Lisansüstü Programları: İslam Teolojisi (Islamische Theologie), müfredat ağırlıklı olarak aşağıdaki klasik teoloji disiplinleri üzerinedir:

Kur'an Bilimleri, Kur'an Tefsiri, Hadis bilimleri, Siyer, Sistemik Kelam, İslam Hukuku, Din Felsefesi, İslam Ahlak esasları ve Tasavvuf.

Yukarıdaki yer alan derslere ilave aşağıdaki dersler de tercihen sunulmuştur:

İslam Tarihi ve Medeniyeti, Avrupa Felsefe ve Tarihi, Diğer Teolojiler, Ampirik İslam Çalışmaları, Karşılaştırmalı İslam Teolojisi.

²⁵⁵ Zentrum für Islamische Theologie Münster, Personen, <https://www.uni-muenster.de/ZIT/Personen/index.html> (13.08.2019).

Münster ayrıca öğrencilere ileri derslerle disiplinlerarası araştırmalara erişme fırsatı sunuyor: Din Pedagojisi, İslam Bilimine Giriş, Avrupa Kültürel Tarihi ve Politik Eğitimi, Din sosyolojisi ve Din Psikolojisi.²⁵⁶

Mezun olanların istihdam edilebileceği alanlar: Araştırma ve öğretim, Cami dernekleri, Manevi Bakım, dernek faaliyetleri, entegrasyon ve göç çalışmaları,

İslam Din Dersi Öğretimi (Islamische Religionslehre) Lehramtsstudium:

Münster İslam Teoloji Merkezi 2012-2013 güz dönemi itibariyle başlayan İslam din dersi öğretmenlik bölümü ile tüm devlet okullarında (Anaokulu, ortaöğretim, lise, meslek liseleri) İslam din dersi verebilir.

Müfredat:

Arapça, Kuran ve Hadis Bilimleri, Kuran ve Hadis tefsiri, İslam Hukuku, Islamische Glaubenspraxis (İslamın Şartları), Din Pedagojisi, İslam Terminolojisi, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi.²⁵⁷

3.2.3.3. Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü

Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü 30 Ekim 2012 yılında eğitime açılmıştır. Aynı zamanda Almanya'nın en büyük İslam İlahiyat Fakültesi konumundadır ve bünyesinde 7 Profesör ve 40'in üzerinde araştırma görevlisi barındırmaktadır. Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü şu anda yaklaşık olarak 392 öğrenci kayıtlı bulunmaktadır.²⁵⁸ 2002 yılında Osnabrück Üniversitesi ve Aşağı Saksonya eyaletindeki Müslüman derneklerle beraber İslam Din Dersi öğretmenleri yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakülte, 2007-2008 güz döneminde Din Pedagojisi bölümü ile genişletilmiştir ve 2010 yılı itibariyle imam ve manevi bakım için öğrenci yetiştirilmeye başlanmıştır. 2012-2013 güz dönemi itibariyle da öğretmenlik bölümü açılmıştır. Yurtdışından Mısır, Türkiye ve Bosna'dan birçok İlahiyat fakülteleriyle iş birliği

²⁵⁶ Zentrum für Islamische Theologie Münster, Islamische Theologie, https://www.uni-muenster.de/ZIT/Studium/studium_islamische_theologie_ba.html (13.08.2019).

²⁵⁷ Zentrum für Islamische Theologie Münster, Islamische Religionslehre, https://www.uni-muenster.de/ZIT/Studium/studium_islamische_religionslehre.html (02.08.2019).

²⁵⁸ IIT, Studierendenstatistiken, <https://www.uni-osnabrueck.de/universitaet/zahldatenfakten/studierendenstatistiken/> (02.08.2019).

içerisindedir. Mercator vakfı, Konrad-Adenauer Vakfı ve DİTİB birçok araştırma görevlisinin eğitimlerine maddi anlamda destek vermektedir.²⁵⁹

Teoloji Profili

Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü mezhebe bağlı bir yol izlemekle beraber İslam inancı, İslamın şartları ve İslam düşüncesiyle bilimsel-sistematiik kaynaklarını incelemektedir. Bu temel kaynaklardan hareketle İslam-teoloji düşünce geleneği öğretimi dinamik düşünce süreçlerinin başlangıç noktası olarak görülmesine hizmet etmelidir.²⁶⁰

Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü çalışma ilkesi “Geleneklerde yenilikçilik” (Innovation in Tradition) prensibini esas almıştır. Burada kasıt geleneğe bağlı kalarak tartışma ve bilimsel söylemlerin gelişmesi ve birincil kaynaklardan hareketle tarihi ve kültürel bağlamlar dikkate alınmasıdır.²⁶¹

Organizasyon Şeması

Osnabrück Üniversitesinde 2004 yılı itibariyle Müslüman derneklerle birlikte ilk defa Müslüman öğrencilere devlet okullarında Almanca dilinde ders anlatabilmelerine yönelik öğretmen yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu uygulama Üniversite bünyesinde faaliyet gösterecek olan İslam Din Pedagojisinin de temellerini oluşturmuş ve Fakülte 2007-2008 eğitim-öğretim yılında açılmıştır.²⁶² 2012 yılında İslam İlahiyat Enstitüsünün nihai kuruluşundan önce ilk defa 2004 yılında öğretmenler eğitime başlanmış olup, 2007 yılında Din Pedagojisi bölümü geliştirilmiş ve 2008 yılında Kültürlerarası İslam Araştırma Merkezi (Zentrum für Interkulturelle Islamstudien) hayata geçirilmiştir. Teolojik içerik ve Profesör atamasında Anayasa'nın 7. maddesi 3. fıkrası gereğince danışma kurulunda karar verilir. Dinî sorular için ve Profesör ataması

²⁵⁹ IIT, Kooperation, <https://www.irp.uni-osnabrueck.de/institut/kooperationen.html> (02.08.2019).

²⁶⁰ IIT, Über Uns, https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/institut/ueber_uns.html (02.08.2019).

²⁶¹ IIT, Theologisches Profil, https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/institut/theologisches_profil.html (02.08.2019).

²⁶² Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.1.

için danışma kurulunda üçer DİTİB Niedersachsen ve Schura Niedersachsen temsilcisi ve ayrıca Osnabrück Üniveritesinden üç temsilci bulunmaktadır.²⁶³

Kültürlerarası İslam Araştırma Merkezi, Osnabrück Üniversitesi'ndeki bilim dalları İslam Teolojisi, İslam Dini Din Pedagojisi, Protestan ve Katolik Teoloji, Kültürlerarası Eğitim Pedagojisi, Kültürel-tarihsel Erken Dönem Modern Araştırmaları ve Göç Araştırmaları alanlarında iş birliği yaptığından dolayı İslam Din dersini anaokullarında verebilme hakkına sahip olmuştur. İslam İlahiyat Fakültesinin kurulmasıyla birlikte Kültürlerarası İslam Araştırma Merkezi faaliyetleri geliştirilerek devam etmektedir.²⁶⁴

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Yasemin Karakaşoğlu, Prof. Dr. Mathias Rohe, Frau Heidemarie Ballasch ve Herr Christof Schiene.

Teolojik Danışma Kurulu

DİTİB Niedersachsen ve Schura Niedersachsen.²⁶⁵

İslami din eğitiminin uygulanmasına ve İslami İlahiyat Enstitülerinin kurulmasına katkıda bulunan danışma konseylerindedir. Din eğitimcileri ve teologlardan oluşturulan kuruldur. Bu kurulun görevi farklı okul seviyelerine göre İslam din dersi için temel müfredatı hazırlama ve sağlıklı işlemlerini denetlemektir. Danışma Kurulu aynı zamanda velilerin İslam din dersi hakkında bilgilendirmeleri için de muhatap konumundadır. Danışma kurulu son yıllarda bu görevlerde kendisine verilen tüm görevleri yerine getirmiştir.²⁶⁶

²⁶³ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.14-15.

²⁶⁴ IIT, Organisationsstruktur, <https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/institut/organisationsstruktur.html> (02.08.2019).

²⁶⁵ IIT, Beiräte, <https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/institut/organisationsstruktur/beiraete.html> (02.08.2019).

²⁶⁶ Antes ve Ceylan, *Muslimen in Deutschland*, s.368.

İş birliğinde Bulunduğu Kuruluşlar:

Ülke çapında DİTİB ve Schura İslam derneklerinin yanı sıra Konrad-Adenauer Vakfı, Zentrum für Islamische Theologie Tübingen, Hamburg Üniversitesi, Hristiyan Yüksek Okulu Wuppertal/Berthel ve Abraham Geiger Koleji (Yahudi koleji) vs. ile iş birliği içerisinde. Yurtdışında iş birliği yaptığı üniversiteleri zikredek olursak: Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinden Marmara Üni. İlahiyat Fak., İstanbul Üni. İlahiyat Fak., Uludağ Üni. İlahiyat Fak., 29 Mayıs Üni. İlahiyat Fak., Ankara Üni. İlahiyat Fak.; Avusturya'dan Viyana Üni. Din Pedagojisi ve Viyana Hristiyan Pedagoji Yüksek Okulu; Bosna'dan İslamskih Nauka ve İslamski Pedagoski Fakültesi; Mısır'dan El-Ezher Üniversitesi; Filistin'den Al-Quds ve Malezyadan Malezya Islamic University.²⁶⁷

Akademik Kadro:

Profesörler: Prof. Dr. Bülent Uçar, Prof. Dr. Rauf Ceylan, Prof. Dr. Merdan Güneş, Prof. Dr. Habib El Mallouki.

Post-Docs:

Dr. Hakkı Arslan, Dr. Jörg Ballnus, Dr. Jens Bakker, Dr. Esnaf Begic, Samy Charchira, Dr. Silvia Horsch-Al Saad, Dr. Michael Kiefer.

Araştırma Görevlileri:

Jasser Abou Archid, Bacem Dziri, Yılmaz Gümüş, Dr. Diaa Eldin Hassanein, Murat Karacan, Dr. Kathrin Klausning, Hüseyin Uçan, Dorothee Fenner, Kathrin Wagner, İrem Kurt, Deniz Greschner, Sören Sponick, Araththy Logeswaren, Adam Shehata, Mohammed Mansour.²⁶⁸

Misafir Profesörler: Prof. Dr. Jusuf Salih ve Prof. Dr. Ingrid Mattson²⁶⁹

²⁶⁷ IIT, Kooperation, <https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/institut/kooperationen.html> (02.08.2019).

²⁶⁸ IIT, Übersicht, https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/personal/uebersicht.html?no_cache=1 (02.08.2019).

²⁶⁹ IIT, Gastprofessuren, <https://www.irp-cms.uni-osnabrueck.de/personal/gastprofessuren.html> (02.08.2019).

Lisans ve Lisansüstü Programları:

İslam İlahiyatı (Islamische Theologie) lisans programı beş aşamadan oluşmaktadır;

1. Giriş modülü: İslam İlahiyat çalışmalarına giriş, Usulud-din, tefsir, Hadis, Fıkıh ve Fıkıh usulü, İslam tarihi
2. İleri Düzey modül: Sistemik Kelam, İslam Felsefe Tarihi, Kur'an Tefsiri, Hadis, İslam Hukuku, İslam Tarihi, İslam Kültürü ve Uygarlığı
3. Dil: Arapça
4. Ek modül: Din bilimleri, Din Sosyolojisi, Din Pedagojisi, Toplum Pedagojisi, Kültürlerarası çalışmalar, Siyaset ve Toplum
5. Seçmeli Dersler: İslam Teolojisinin Temel konuları, Toplum ve Din Pedagojisi, Akaid, Tefsir, Hadis, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Din ve Toplum Eğitimi.

Gelişimi ve Perspektifi

Yukarıda Almanya'da bulunan İslam İlahiyat Fakültelerinden üç tanesine yer verdik. Bu bölüm başlığı altında ise Osnabrück İslam İlahiyat Fakültesini daha kapsamlı bir şekilde inceleyeceğiz.

Osnabrück Üniversitesinde araştırmaların odak noktası aşağıdaki gibidir;

Araştırma konuları sadece toplumdaki problem ve tartışmalardan hareketle belirlenmese de dinî topluluklar için önem arzeden konular, üniversite araştırmalarının dışında bırakılamaz. İslam İlahiyatı bulunan Üniversiteler toplumun ve dinî toplulukların ihtiyaçlarını ve taleplerini göz ardı edemez. Medya ve toplumun tüm dikkatleri İslam İlahiyat Fakültelerinin üzerinde bulunmakta ve siyasi olarak da birçok tartışma çıkmaktadır. Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü teorik ve pratik konuların yanı sıra tarihsel ve çağdaş konuları da incelemektedir. İslâm İlahiyat Enstitüsü'nün

araştırma konuları, çalışanların kişisel ilgi alanlarına ve doktora adaylarına göre çeşitlendirilmektedir.²⁷⁰

İslam İlahiyat Fakültelerinin kuruluşu Hristiyan ve Müslümanların fikir alışverişinde bulunabilmeleri için büyük bir fırsat doğurmuştur.²⁷¹ 2016 yılında Osnabrück Üniversitesi'nde Protestan, Katolik ve İslam İlahiyat fakülteleri lisansüstü eğitimde “Hristiyanlık ve İslam’da Heterojenlik yönetimi” alanında iş birliği yapmaya karar vermiştir.²⁷² Almanya’daki İslam İlahiyat Fakültelerinin ortak görüşü “içsel heterojenlik algısının aynı zamanda toplumdaki farklı dinlerin görünür varlığına yapıcı bir yaklaşıma katkıda bulunduğunu varsayıyor” şeklindedir.²⁷³

Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü ile Aşağı Saksonya cami dernekleri arasındaki iş birliğinin bir ürünü olarak İmam ve Manevi Bakım personellerine yönelik İmam eğitimi programı (Imamweiterbildung) programı oluşturulmuştur. Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü 2010 yılından bu yana İmam eğitimi programı vermeye devam etmekte ve 2015 yılından beri İslam Eserleri Müzesi’nde (Berlin Bergama/Pergamon Müzesi) İmam eğitimi programı bağlamında birbirleriyle iş birliği içerisinde. Bu iş birliği kültürlerarası eğitim konusunu İmam Eğitim müfredatına entegre etmeyi mümkün kılmıştır. Araştırma organizasyonu (Forschungsorganisation) hakkında aşağıda daha detaylı bilgiler verilecek olup son on yılda toplumsal konular hakkında Dünya’nın farklı ülkelerinden gelen 900’ün üzerinde akademisyen tarafından İslam İlahiyat Fakültesinde seminerler ve dersler verilmiştir.

İslam İlahiyat Fakültesinde 2008-2018 yılları arasında gerçekleşen bazı faaliyetler:

Ders Halkaları:

- İnanç ve akıl – Allah’ın varlığı (2018)

²⁷⁰ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.181-182.

²⁷¹ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.191.

²⁷² Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.192.

²⁷³ Alıntı Martina Blasberg-Kuhnke, Margit Eckholt, Lahbib El Mallouki, Gregor Etzelmüller, Merdan Güneş, Martin Jung, Martin Kellner, Andreas Kubik-Boltres, Georg Steins ve Bülent Uçar tarafından birlikte yazdıkları yayınlanmamış metinden alınmıştır.

- İslam ve cinsiyet tartışması teolojik, sosyal, tarihi ve pratik yönleri (2014-15)
- Sosyal medyada Müslümanlar (2014)
- Alman İslam korkusu (2014)
- İslam Bankacılığı (2013)
- Modern toplumda İslam Ahlakı (2012)
- 50 yıllık Müslüman işçi göçü – İslam Almanya'nın bir parçası mı? (2011)

Konferanslar:

- Almanya'da Zekât -yaklaşımlar, fikirler ve bakış açıları- (2015)
- Almanya ve Avrupa'daki Müslüman Karşıtı Irkçılık ve İslamofobi (2016)
- Şia (2014)
- İslam Ticaret Hukuku: Zorluklar ve Çözümler (2014)
- Siyasi Selefizm (2013)
- Almanya'da Selefizm. Varoluşu, radikalleşme ve önleme (2013)

Atölyeler:

- Okul Öncesi Eğitimde İslam Din Pedagojisi (2015)
- Hat Sanatı, İsmail Uluocak'ın Özel Atölyesi (2013)

Panel:

- Kadınlar ve Cami (2015)
- İslam, Ekonomi ve Toplum (2014)
- ABD ve Almanya'da Din (2011)
- Din ve Şiddet (2010)
- Din ve Entegrasyon (2010)

Yaz Okulu:

- Oxford, Cambridge, Birmingham, London: "Religious education in Islam and Christianity" (2017)

- Türkiye (İstanbul): “Arabisch als Schlüsselqualifikation für die islamische Theologie” (2016)
- Türkiye (İstanbul/Bursa): “Tasavvuf ve İmam Rabbani” (2014)
- Sarajevo (Bosna): “Hukuk, din ve azınlık” (2013)²⁷⁴

Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü’nün Araştırma Görevlileri Üzerindeki Rolü

İslam İlahiyat fakültelerinin kuruluşu yoğun bir gelişim evresinin ardından konsolidasyon aşamasındadır. Üniversite, 2010 yılında Bilim Konseyi’nin önerileri üzerine araştırma görevlilerinin gelişimiyle birlikte gelecekte bilimsel bir topluluk (scientific community) oluşturmayı hedeflemiştir.²⁷⁵

Bilim Konseyi’nin hedeflerinden çıkarılabileceği üzere İslam İlahiyatçıları fakültelerde dinî topluluklar, eğitim sistemi, sosyal pedagojik çalışma alanları ve üniversiteler için eğitilmelidir. İlk olarak Din Dersi öğretmenlerinin eğitimi için 2007 yılından beri Osnabrück Üniversitesi’nde “İslam Din Pedagojisi (Islamische Religionspädagogik)” lisans programı ve akabinde İslam Pedagojisi bilim dalı Bülent Uçar başkanlığında kurulmuştur. İslam İlahiyat Fakültesinin güz 2012-2013 yılında kurulmasıyla birlikte tüm okul türlerine öğretmen yetiştiren Lisans ve Yüksek Lisans programları uygulanmaya başlanmıştır. İkinci hedef ise derneklere yönelik imamların eğitimi olmuştur.²⁷⁶ 2010-2011 güz döneminden bu yana, aşağıdaki içerikleri bulduran eğitim programı sunulmaktadır:

“İmam eğitimi Almanya’daki tarihsel, politik, sosyal, yasal ve kültürel çerçeve koşullarını vermektedir. Diğer taraftan Alman “toplum kabulü” bağlamında din pedagojisi, dinî çalışmalar, kültürel çalışmalar ve sosyal beceriler güçlendirilmektedir. “Almanya’da günlük yaşam”, “toplum pedagojisi”, “din, hukuk ve devlet” alanlarındaki üç temel modüle ilaveten, katılımcılara seçmeli alan olarak pedagojik ve coğrafi

²⁷⁴ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.208-215.

²⁷⁵ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.217.

²⁷⁶ Bülent Uçar, *Imamausbildung in Deutschland: Islamische Theologie im europäischen Kontext*, Osnabrück: V&R unipress, 2010.

uzmanlık sunulmaktadır.”²⁷⁷ Bu teklif öncelikle topluluklarda yıllardır çalışmış olan imamlara ve İslam İlahiyatı Fakültelerinde bu kariyer seçeneği ile okuyan öğrencilere yöneliktir. Ancak burada İmamların finansmanının kim tarafından karşılanacağı belirsizdir. Almanya’da yaşayan Müslümanların entegrasyonu için üniversitelerde sunulan imam eğitimi son derecede önemlidir. İmam eğitimi için aşağıdaki konulara öncelik verilmiştir:

- Kur’an’ın doğuşu ve tefsiri
- Hadis Bilimleri: Hadislerin Doğuşu ve Tefsiri
- İslam Hukuku ve Metodu
- Kelam Bilimi
- İslam Felsefesi: Din Felsefesi, Ahlak ve Tasavvuf
- İslam Tarihi
- İslam Din Pedagojisi ve Terminolojisi

Bu eğitim programı genellikle 3 yıl sürmektedir ve eğitim alanlar tezlerini temel alanlardan birinde yazmaktadır. 2017-2018 eğitim öğretim güz dönemi başlamadan önce Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü 2010-2018 yılları arasına dair değerlendirmede bulunmuştur. Çeşitli cami topluluklarından ve İslami derneklerden birçok katılımcı son dokuz yılda meslek içi ileri eğitim kursuna katılmıştır. İmam eğitimi programı için Osnabrück İslam İlahiyat Enstitüsü, belediyeler ve dernekler iş birliğinde bulunmuştur. Farklı dinî topluluklardan gelen İmam, din eğitimi personeli ve cami topluluklarında, iki gün boyunca ayda bir kez ve iki yarıyıl boyunca blok şeklinde Osnabrück’te kursa katılım sağlamıştır. Katılım sağlayan eyaletler ise Aşağı Saksonya, Kuzey Ren-Vestfalya, Hessen, Hamburg ve Bremen olmuştur.²⁷⁸ Sonuç olarak, BMBF, Mercator Vakfı ve Konrad-Adenauer-Stiftung daha fazla nitelik ve öğretim deneyimi için fon sağlamaktadır.²⁷⁹

²⁷⁷ Islamische Theologie Osnabrück, Imamweiterbildung, https://www.islamische-theologie.uni-osnabrueck.de/studium/imamweiterbildung.html?no_cache=1 (09.08.2019).

²⁷⁸ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.105-106.

²⁷⁹ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.222-225.

Dinî topluluklar, seküler devletin dinî cemaatlerin iç işlerine müdahalesinden ve inançlarının çarpıtılmasından korkmaktadır. Karşıt görüşte olanlar ise radikalleşmekten ve diğler devletlerin dinî cemaatlerin üzerindeki etkisinden korkmaktadırlar.²⁸⁰

Enstitünün dinî topluluklara sunmuş olduğu modüller:

- Toplum pedagojisinde gençlik çalışmaları (Cami dernekleri)
- Gençlik çalışlarında uygulama becerileri
- Almanya'nın tarihi, sosyal yapısı ve siyasi sistemi
- Gençlik çalışlarında toplumsal ve dinî çoğulculuk
- İslam'da çoğulculuk ve mezhepçilik
- Dinlerin barış potansiyeli ve gençlik çalışlarında dinî aşırılığın önlenmesi²⁸¹

İmam Eğitimi Programı kapsamında İslam Eserleri Müzesi ile olan iş birliğinde odak nokta sanat eserleri ile yapılan eğitim çalışmalarıdır. Cami topluluklarında kültürel eğitim için yenilikçi ve ücretsiz eğitim materyalleri geliştirilmekte, diğler yandan müze pedagoğları katılımcılara kültürel eğitim ve gençlik çalışlarının tasarlanması ve uygulanması noktasında teknikleri öğretmektedir. Elde edilen öğretim materyalleri ile gerek cami derneklerinde verilecek eğitim için gerek camilere gelen ziyaretçilere de geniş ve kapsamlı anlatım imkânı sunulacaktır. Öğretim materyallerinde sadece sanat tarihi ve toplumsal içerik yer almaktadır.²⁸² İmam Eğitimi programı başlangıcından bu yana başarılı bir şekilde ve yoğun talep ile devam etmektedir.²⁸³

2011 yılları itibariyle açılan İslam İlahiyat Fakültelerine beş yeni merkez (Freiburg, Karlsruhe, Ludwigsburg, Paderborn ve Weingarten ve Hamburg Üniversitesileri) katılmıştır. 2019-2020 güz döneminden itibaren Berlin Humboldt Üniversitesinde İslam teolojisi, öğretmen eğitimi ve yüksek lisans programı "İslam ve

²⁸⁰ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.106.

²⁸¹ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.108.

²⁸² Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.111-113.

²⁸³ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.114.

Toplum” alanları için bir çalışma programı oluşturulmuştur. BMBF’ye göre ülke genelinde 2015-2016 güz döneminde İslam İlahiyatı alanında yaklaşık 1.800 öğrenci kayıt yaptırırken, 2016-2017 güz döneminde bu rakam 2000 öğrenci civarındadır.²⁸⁴

Osnabrück Enstitüsü cami derneklerindeki İmam ve manevi bakım personeli için her yıl çeşitli iş birliği ortaklarıyla birlikte “cami topluluklarında gençlik çalışması ve aşırılığı önleme” gibi uygulamalarla ilgili konularda meslek içi geliştirme eğitimi hazırlamaktadır. Erlangen-Nürnberg İslam Dini Araştırmalar Bölümü’nde İslam ve medya ilişkisini konu alan “Medya – Etik – Din” Yüksek Lisans programı bulunmaktadır. Tübingen İslâm İlahiyat Fakültesi çalışma için sunduğu “Avrupa Bağlamında İslam İlahiyatı” Yüksek Lisansı da konuya derinlikli bir bakış imkânı sunmaktadır. İslami konular, yalnızca İslami-teolojik bakış açılarından değil, aynı zamanda Hristiyan ve Yahudi-akademik bakış açılarından da serbestçe incelenir. Enstitüler mesleki alanda geniş çalışma imkânı sunmaktadır: Araştırma ve öğretim, okul ve topluluk eğitimi, Manevi bakım, dernek faaliyetleri, entegrasyon ve göç çalışmaları, çocuk ve gençlik çalışmalarının yanı sıra yetişkin eğitimi, kültürel yönetim, medya ve gazetecilik, çeşitli danışma faaliyetleri tercih edilebilecek alanların başında gelmektedir.²⁸⁵

Hristiyan teolog mezunlar vaiz olarak görev yapmak için seminerlerde eğitilirken, Yahudi teolog mezunlar haham olarak görev yapmak için uzmanlık eğitimi almaktadır. Bülent Uçar, İslam İlahiyatçıları için karşılaştırılabilir programların bulunmadığını belirtmektedir. Müslüman derneklerin akademileri olmasına rağmen bunların genellikle diğer üniversiteler ve kolejler ile bağlantısı olmadığını ifade etmektedir. İmamın görevleri arasında günlük ibadetler, manevi bakım, aşırılığın önlenmesi mücadelesi, diyalog, sosyal çalışmalar ve entegrasyon çalışmaları, aile meselelerinde arabuluculuk ve danışmanlık, okullarda din eğitimi gibi konular yer almaktadır.²⁸⁶ Eğitim merkezlerinin eksikliğinden bağımsız olarak Frankfurt Goethe enstitüsü profesörü Harry Harun Behr, öğrencilerinin daha sonra camilerde imam olarak

²⁸⁴ Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF), Islamische Theologie, <https://www.bmbf.de/de/islamische-theologie-367.html> (10.08.2019).

²⁸⁵ Kuhnke, Ceylan ve Uçar, *Institut für Islamische Theologie Osnabrück*, s.232-233.

²⁸⁶ Michael Kiefer, “Islamische Studien an deutschen Universitäten – Zielsetzungen, offene Fragen und Perspektiven”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Vol. 13-14, 2011, s.35-40.

çalışmak istemeyeceklerini ifade etmiştir. “Türkiyedeki gibi bir imam eğitimi arayanlar bizde yanlış yerdeler” diyerek bu yönde imam eğitimi almak isteyenlerin Osnabrück Üniversitesinde okuyabileceklerine dair görüş belirtmiştir. Behr, Frankfurt İlahiyat Fakültesi’nden mezun olanların “İmamlıktan daha yüksek vasıflara sahip” olduklarını iddia etmektedir.²⁸⁷

Mezun Öğrencilerin İstihdam Alanları

İslam dini öğretiminde öğretmen eksikliğinden yukarıda bahsetmiştik. Cami topluluklarında İmam ve manevi bakım personeli ihtiyaçları İslam İlahiyat Fakültelerinden mezun olanlar ile karşılanabilecektir. Frankfurt İlahiyat direktörü Bekim Agai fakültelerden mezun olan öğrencilerin işgücü piyasasına başarılı bir biçimde girişini engelleyen faktörler bulunduğundan bahsetmektedir. Öncelikle okuyan öğrencilerin çoğunluğunu kız öğrencilerin oluşturduğunu belirterek, büyük kısmının İslami kıyafet kurallarına uyması (kastedilen başörtüsü) ve mezun olduktan sonra da böyle devam etmek istemeleri dolayısıyla devlete bağlı kamu okulları ve kamu hizmetlerinde çeşitli meslek dallarında istihdamlarına izin verilmemektedir.²⁸⁸ Bir diğer engel ise İslam dinî çalışmaları için mezunların niteliği olan İcazet konusudur. Her ne kadar yeterliliği değerlendirmek için geliştirilmiş kurallar bulunsa da dinî toplulukların danışma konseyleri bu konuda güvenilir bulunmamaktadır.²⁸⁹

²⁸⁷ Marcel Leubecher, “Islam-Studiengang startet fast ohne Stunden”, *Welt*, 15.10.2012.

²⁸⁸ Bekim Agai, Mahmoud Bassiouni, Ayşe Başol, Jamel Ben Abdeljelil, Mark Chalil Bodenstein, Naime Çakır, Serdar Güneş, Armina Omerika, Fateme Rahmati, Ömer Özsoy, Ertugrul Şahin, Udo Simon. “Statt eines Vorworts: Islamische Theologie in Deutschland: Herausforderungen im Spannungsfeld divergierender Erwartungen.”. Ömer Özsoy, Mojtabeh Shabestari, Michael Mumisa (Ed). **Frankfurter Zeitschrift für islamisch-theologische Studien. Kontexte, Methoden, Inhalte** içinde (7-28), Berlin: Hubert, 2014, s26.

²⁸⁹ Michael Kiefer, “Islamische Theologie, islamischer Religionsunterricht: Kritische Anmerkungen zur Funktion und Praxis der neu gegründeten Beiräte”, Klaus Spenlen (Ed.), **Gehört der Islam zu Deutschland? Fakten und Analysen zu einem Meinungsstreit** içinde (213-227), Düsseldorf: University press dup, 2013, s.225.

IV. SONUÇ

Din; dine aidiyet, dine bağıllık olguları zaman zaman kısmen değer kaybetse de toplumda asla tamamen yok olmayan olgulardır ve yerlerini her daim muhafaza edebilmişlerdir. Bu nedenle 20. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli sebeplerle Almanya'ya göç eden Müslüman Türkler de bağlı oldukları İslam dininin gereklerini hayatlarında devam ettirebilmek ve Müslüman kimliklerini kaybetmemek için dinlerine sıkı sıkıya tutunmuşlardır. Bu gerilime bağlı olarak, Batılı seküler bir devlet yapılanmasının odağında dahi -tezimizde de ele aldığımız- din eğitimi, imamların eğitimi ve İslam İlahiyat Fakülteleri gibi sonuçlar doğuran yapısal düzenleme gereklilikleri ortaya çıkabilmiştir.

Almanya'da doğup büyüyen ve halen orada yaşamını sürdüren Müslümanlar üzerinde yapılan bu çalışma İslam dini eğitiminin ve İslam İlahiyat Fakültelerinin varlık şartları ve statülerine odaklanmakla beraber bu yapıların önemine de vurgu yapmaktadır. Araştırmamızın konusu “din-devlet ilişkileri bağlamında Almanya İslam İlahiyat Fakülteleri” olup temel problematiği ise din devlet ilişkileri çerçevesinde Almanya'daki ilahiyat fakültelerin durumu ve bu fakültelerde verilen eğitimin Müslümanların yaşamlarına yönelik çeşitli boyutlarının açığa çıkarılmasıdır.

Araştırmamızın sonucunda Alman devletinin seküler bir yapıda olmasına rağmen benzer pek çok ülkeye nispetle din olgusuna ve dinî gruplara ılımlı bir yaklaşıma sahip olduğu; din-devlet ilişkilerinde uyumlu bir model ortaya koyduğu kanaatine ulaşılmıştır. Bu minvalde Alman devleti tüzel kişilik olarak tanıdığı dinî grupları desteklemekte ve vergiden pay sahibi yapmaktadır. Ancak Almanya'daki Müslümanlar için tüzel kişilik bir sorun olmaya devam etmektedir. İslam dininin Almanya'da Hristiyanlık'tan sonra gelen ikinci din olduğu gerçeği ortada olmasına rağmen Müslüman kitle devlet tarafından yasal olarak tüzel kişi statüsü elde etme konusunda sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca Avrupa'da yükselen aşırı sağ ideolojik tutumlar ve İslam karşıtlığından Almanya da etkilenmekte; Alman toplumunun gündemi Müslümanların entegrasyonu, İslam-şiddet, İmamlar meselesi, İslam-kadın tartışmalarıyla meşgul edilmektedir. Bu durum İslam'ın dizaynı,

Müslümanların Avrupa değerleriyle uzlaştırılması gibi çağrışımlara sahip olan *Avrupa İslamı* tartışmalarını da beraberinde getirmektedir.

Alman Anayasası'nda dinî azınlıklar için belirlenmiş bir statü bulunmamaktadır. İslâmî dernekler açısından din özgürlüğü ile ilgili hükümlerin eksiksiz bir şekilde uygulanabilmesi için İslâmî cemaatlerin kamu tüzelkişiliği statüsünü elde etmeleri gerekmektedir. Ne var ki Alman devletinin Aleviler ve Ahmediye Cemaati dışındaki Müslüman derneklere kamu tüzelkişiliği statüsünü vermemekte ısrarcı davranmasından dolayı Müslüman cemaatler bu problemi aşamamaktadır. Bu problem çözüldüğü takdirde Almanya'da yaşayan Müslümanlar din eğitimi ve daha birçok farklı alanda din özgürlüğü alanındaki bütün haklardan geniş bir şekilde istifade edebilecektir.

Müslümanlar ilk göç ettikleri tarihten bu yana dinî ve kültürel alanda birçok problem ile karşılaşmışlardır. Kültürel açıdan gayrimüslim bir ülkede yaşamak başlı başına bir sorunken buna bir de din özgürlüğüne dair sorunların eklenmesi problemi iyice derinleştirmiştir. İlk nesillerin dinlerini kaybetmemek adına bir araya toplanıp dinî kuruluşlar oluşturmaya çalışmalarına karşın üçüncü ve dördüncü nesilden sonra ortaya çıkan kimlik problemi farklı dinî problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu sorunlarla yüzleşen ve nesiller boyu bunu bir tecrübe aktarımına dönüştüren Müslüman toplum artık daha bilinçli bir hale gelmiş ve bu bilinçlenmeden ötürü farklı beklentiler ortaya çıkmış ve belli çabalar da ortaya konmuştur.

İşte bu tartışmalar arasında kurulan İslam İlahiyat Fakülteleri Almanya'nın yeni İslam uzmanlarını, din öğretmenlerini ve imamları yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Zira Müslümanlar artık camilerdeki eğitimi yetersiz görmektedir. Dil, medya, politika gibi faktörler bu eksikliği ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Almanca üzerinden İslam terminolojisine vakıf olan bireyler önemli bir ihtiyaç olarak belirmiş, bu anlamda yetişmiş insan gücü ihtiyacı gittikçe artmaya başlamıştır. 2010-2011'den itibaren açılan İslam İlahiyat Fakülteleri tüm tartışmalarla birlikte bu ihtiyacı karşılamayı hedeflemektedir. İlahiyat Fakülteleri bu bağlamda oldukça stratejik bir yerde durmaktadır. Bu kurumlar sayesinde yetişen din adamları ve eğitimcileri ile sosyal hayatta asimilasyon ve entegrasyon problemi arasında kalan Müslümanlara daha kolay ulaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca yetişen Müslüman akademisyenler sayesinde, devlet

ile Müslümanların statü meselesini müzakere edebilme fırsatı ve çözüm sağlama imkânı mümkün hale gelebilir. Buna ilaveten bu fakülteler, bölgesel ya da yerel sorunlar için çözümler sunabilmek adına çeşitli aktörleri bir araya getirme fonksiyonu icra edebilirler. Günümüzde gittikçe yaygın hale gelen seminer, sempozyum, tartışma forumlarında İslam İlahiyat ve din eğitimi ile ilgili gelişmeleri ve problemlerini rahatlıkla ele alıp tartışabilirler.

Almanya’da Yüksek Din Eğitimi yukarıda bahsettiğimiz İslam İlahiyat Fakültelerinde Almanca dilinde verilmektedir. Almanya’da Bilim Konseyi bu fakültelerin açılmasını şiddetle tavsiye etmiştir. Bu konseyde üç nokta vurgulanmıştır: 1. Müslümanlar, durumlarını ve mirasını Müslümanlar olarak yansıtmaya ve geliştirme hakkına sahiptir. 2. Mevcut kurumlar ve dersler İslâmî ilahiyatın alternatifi değildir. 3. İslam teolojisi Müslümanların hakkı olmasının yanı sıra diğer disiplinlerin ve Alman toplumunun da bir ihtiyacıdır. Ancak, İlahiyat Fakültelerinin Müslüman topluluk için önemli olması kadar bu Fakülteleri yöneten kadroların ve eğitim personelinin Müslümanlar nazarında güvenilir olması da bir o kadar önemlidir. Oysa Münster İslam Teoloji Merkezinin dekanı olan ve profesör olarak ders veren Mouhanad Khorchide hakkında Alman DİTİB Gazetesi bir bildiri yayınlamış, bildirinin sonunda ise şu sonuç ortaya çıkmıştır: “DİTİB tarafından Prof. Dr. Mouhanad Khorchide’in İslam İlahiyat Merkezi’ndeki konumunun desteklenmesi mümkün değildir. DİTİB, ilgili kurum ve makamlarca, yukarıda zikredilen hassasiyetler göz önünde bulundurularak gerekli işlemlerin yapılmasını beklemektedir.” Binaenaleyh Khorchide’nin gerek kitabında gerekse daha sonra yaptığı açıklamalarında Allah’a iman konusunun İslamiyet’te en önemli husus olduğu konusu hala tam olarak net değildir. Bu tartışmalar Almanya’da kurulma aşamasında olan İslam İlahiyat Merkezlerine karşı Müslüman toplumunun güvenini sarsmıştır.

Bu bildiri bizlere Alman devleti tarafından açılan İslam İlahiyat Fakültelerinin kuruluş amacını sorgulatmaktadır ve Avrupa/Alman İslam’ı söylemlerini de akla getirmektedir. Nitekim *Avrupa İslamı*’nın başlıca özellikleri arasında İslam’ın, modern, seküler, demokrasi çerçevesine oturacak ve içinde laikliği, kültürel modernliği ve Ehl-i kitaba hoşgörüyü besleyen bir din olması yer almaktadır. Bu kavrama Üniversitelerin

ders programlarında yer verilmiş ve bazı Üniversitelerde bilimsel lisans ya da lisansüstü eğitimde ele alınan konular arasında yer almaktadır.

Hülasa, 2010 yılı itibariyle açılmaya başlanan İslam İlahiyat Fakülteleri bugün Almanya'da yaşayan Müslüman toplumunun ihtiyaçlarını karşılama noktasında tartışmalı olmakla birlikte önemli bir konuma gelmiştir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi gerek okullardaki din eğitimi açısından gerekse Almanca bilen, konuşan ve toplumun problemlerini anlayabilen imamlar yetiştirme bakımından bu eğitim kurumlarının geleceği Almanya'da İslam'ın ve Müslüman toplumunun gelişim ve yönelimini de belirleyeceğe benzemektedir.

Son olarak, birkaç konuda araştırma teklifi sunmak istiyoruz.

Tezimizin bir yüksek lisans tezi olmasından dolayı bazı konular sınırlı tutulmuştur. Din-devlet ilişkileri bağlamında Almanya'daki İslam İlahiyat Fakülteleri konusu üzerine yapılacak çalışmalarda bu tezde dışarıda tutulan Tübingen ve Münster İslam İlahiyat Fakülteleri de detaylı bir biçimde incelenebilir. Öte yandan yine konu edilen Fakültelerin öğretim üyeleri ve öğrencileri ile de görüşmeler, mülakatlar yapılması düşünülebilir. Çalışma daha da geniş tutulup farklı Avrupa ülkelerindeki İslam İlahiyat Fakülteleri ile de benzerlik/farklılık çalışmaları ele alınabilir. En önemlisi, bu Fakültelerin, Türkiye ile kültürel ve akademik kanallardan yeni ve güçlü bağların kurulup geliştirilmesi açısından önemli bir köprü işlevi görebileceği hususu akılda tutulmalıdır. Ayrıca İslam'ın hem modern dünyadaki hem de nispeten yabancı bir coğrafyadaki varlığının imkân, sınırlılık ve zorluklarının anlaşılması açısından da bu Fakültelerin merkeze yerleştirildiği çalışmalar oldukça önemli sosyo-kültürel ve pedagojik verilere ulaşmamıza imkân sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdel, Annett ve Rahman ve Kathrin Klausning. “Über die Notwendigkeit einer muslimischen Akademi”, Peter Antes ve Rauf Ceyalan (Ed.), **Muslimen in Deutschland** içinde (350-370), Wiesbaden: Springer VS, 2017, ss.360-365.
- Adıgüzel, Yusuf. “Almanya’daki Devlet Okullarında İslam Din Dersi Sorunu ve Çözüm Arayışları”. Akademik İncelemeler Dergisi. Cilt.5, Sayı.2, (2010), ss.60-62.
- Agai, Bekim. Mahmoud Bassiouni, Ayşe Başol, Jamel Ben Abdeljelil, Mark Chalil Bodenstern, Naime Çakır, Serdar Güneş, Armina Omerika, Fateme Rahmati, Ömer Özsoy, Ertugrul Şahin, Udo Simon. “Statt eines Vorworts: Islamische Theologie in Deutschland: Herausforderungen im Spannungsfeld divergierender Erwartungen.”. Ömer Özsoy, Mojtahed Shabestari, Michael Mumisa (Ed). **Frankfurter Zeitschrift für islamisch-theologische Studien. Kontexte, Methoden, Inhalte** içinde. Berlin: Hubert, 2014, ss.5-29.
- AJM. Was ist “Ahmediyyat”? Einführung. <https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung/> (20.05.2019).
- Al Nur Moschee e.V. http://www.alnur.de/?page_id=130 (16.07.2019).
- Albayrak, Hafize Şule. “Batı Ülkelerinde Din-Devlet İlişkilerindeki Alternatif Modeller ve Türkiye Örneği”. **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt-Sayı.48, Haziran 2015, s.192.
- Albayrak, Hafize Şule. **ABD’DE din-devlet ilişkileri**. 1.Basım, İstanbul: İz Yayıncılık, 2018, ss.85-110.
- Alsayyad Nezar ve Manuel Castells. **Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam**, İstanbul: Everest Yayınları, 2004, s.58-59.
- Altınay, Ramazan. “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”. Dini Araştırmalar. Cilt 7, Sayı 19, (2004), ss.343-344.
- Anschütz, Gerhard. **Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919**. Art. 137, 14.Vol, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Berlin, 1933.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. **Almanya’da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Bayat, Masoumeh. **Die politische und mediale Repräsentation in Deutschland lebender Muslime – Eine Studie am Beispiel der Deutschen Islam Konferenz**. Wiesbaden: Springer VS, 2016.

- Blasberg-Kuhnke, Martina, Rauf Ceylan, Bülent Uçar. **Institut für Islamische Theologie Osnabrück (IIT)** Entwicklung, Zwischenstand und Perspektiven. Berlin: Peter Lang GmbH, 2019.
- Borchard, Michael ve Rauf Ceylan. **Imame und Frauen in Moscheen im Intergrationsprozess:** Gemeindepädagogische Perspektiven. Göttingen: V&R Unipress, 2011.
- Böllhoff, Cornelius. **Die Partnerschaft zwischen Staat und Religionsgemeinschaften im Religionsunterricht.** Halle-Wittenberg: Martin-Luther Universität, 2008.
- Bruinessen Martin ve Stefano Allievi. **Avrupa'da Müslüman Öznenin Üretimi Fikirler, Bilinçler, Örnekler.** İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF). Islamische Theologie. <https://www.bmbf.de/de/islamische-theologie-367.html> (10.08.2019).
- Bundestag. Die rechtlichen Rahmenbedingungen des Verhältnisses von Staat und Religionsgemeinschaften in Deutschland. 2008. <https://www.bundestag.de/resource/blob/413656/3ed472e170410b94b29a833ec90b7f31/wd-10-074-08-pdf-data.pdf> (20.05.2019).
- Bundesverfassungsgericht. Zum Beschluss des Zweiten Senats vom 30. Juni 2015. 2015. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2015/06/rs20150630_2bvr128211.html (20.05.2019).
- Ceylan, Rauf ve Michael Kiefer. **Muslimische Wohlfahrtspflege in Deutschland:** Eine historische und systematische Einführung. Wiesbaden: Springer VS, 2016.
- Ceylan, Rauf. "Islamkonferenz", Karl-Heinz Meier-Braun ve Reinhold Weber, **Deutschland Einwanderungsland:** Begriffe – Fakten – Kontroversen içinde. Stuttgart: Kohlhammer, 2017. ss.200-217.
- Ceylan, Rauf. **Cultural Time Lag:** Moscheekatechese und islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung. Wiesbaden: Springer VS, 2014.
- Ceylan, Rauf. **Islamische Religionspädagogik in Moscheen und Schulen:** Ein sozialwissenschaftlicher Vergleich der Ausgangslage, Lehre und Ziele unter besonderer Berücksichtigung der Auswirkungen auf den Integrationsprozess der muslimischen Kinder und Jugendlichen in Deutschland. 2. Basım. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008.
- Ceylan, Rauf. **Prediger des Islam:** Imame – Wer sie sind und was sie wirklich wollen. Freiburg im Breisgau: Herder Verlag, 2010.

- Christian Mick, Hans ve Jürgen Banzer. **Abschlussbericht der Enquetekommission Migration und Integration**. Wiesbaden: Hessischer Landtag, 2013.
- Conseil Constitutionnel, Texte Intégral de la Constitution du 4 Octobre 1958 en vigueur, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur> (20.10.2019).
- Czermak, Gerhard. **Religions- und Weltanschauungsrecht**. 2. Basım. Berlin: Springer VS, 2018.
- Dağ, Ahmet. “Melezleştirmenin Diğer Adı Euro-İslam”, **Umran**, Sayı 128, (Nisan 2005).
- Daşcinscaia, Olga. “Anayasaya “Ülkenin resmi dini, Hristiyan” ibaresi”. **Sat7Türkhaber**, (24 Şubat 2017). <https://haber.sat7turk.com/anayasaya-ulkenin-resmi-dini-hristiyan-ibaresi/> (20.10.2019).
- De Wall, Heinrich. “Mitwirkung von Muslimen in den Ländern: Religionsverfassungsrecht und muslimische Ansprechpartner”, **Islamischer Religionsunterricht in Deutschland Perspektiven und Herausforderungen**, Nürnberg: Deutsche Islam Konferenz, 2011, ss. 90-101.
- De Wall, Heinrich. “Rechtsgutachten über die Eigenschaften von DİTİB Landesverband Hamburg e.V., SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaft in Hamburg e.V. und Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. Köln als Religionsgemeinschaften und weitere Aspekte ihrer Eignung als Kooperationspartner der Freien und Hansestadt Hamburg in religionsrechtlichen Angelegenheiten”, Rechtsgutachten, Erlangen-Nürnberg, 2011.
- Deutsche Gesellschaft für İslamisch Theologische Studien. <https://www.degits.de> (08.08.2019).
- Deutsche Islam Konferenz. Die Verbände in der DIK. 2018. http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/07_DIK_2014-2017/03%20Verbaende/dik2014teilnehmer-node.html (20.05.2019).
- Deutsche Islam Konferenz. Geschichte der Muslime in Deutschland. 2008. <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/Magazin/Lebenswelten/GeschichteIslam/geschichteislam-node.html> (20.05.2019).
- Deutsche Islam Konferenz. Seelsorge in öffentlichen Einrichtungen als Thema der Deutschen Islam Konferenz. 2017. http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20170314-1a-3-abschlussdokument-seelsorge.pdf?__blob=publicationFile (20.05.2019).

- Deutsche Islam Konferenz. Vierte Plenarsitzung der DIK in 2009. 2009. http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/ViertesPlenum/viertes-plenum-node.html (20.05.2019).
- Deutsche Islam Konferenz. Von einer Initiative zu einem gemeinsamen Weg. 2010. http://www.deutsche-islam-konferenz.de/DIK/DE/DIK/01_UeberDieDIK/09_DIK_2006-2009/Rueckschau/rueckschau-node.html (20.05.2019).
- Deutsche Islam Konferenz. Wohlfahrtspflege als Thema der Deutschen Islam Konferenz. 2015. <http://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DIK/DE/Downloads/LenkungsausschussPlenum/20151110-la-ergebnisse-dik.html?nn=3334656> (20.05.2019).
- DİTİB. DİTİB 2017: Klare Vision für Deutschland. 2017. www.ditib.de/detail1.php?id=562&lang=de (20.05.2019).
- Dietrich, Myrian. **Islamischer Religionsunterricht Rechtliche Perspektiven.** Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2006.
- Doğan, Recai. **Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli,** Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.48, Sayı.2, 2008.
- Eberhard Karls Universität Tübingen. Zentrum für Islamische Theologie. <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/profil/> (08.08.2019).
- Engin, Havva. “Die Institutionalisierung des Islams an staatlichen und nichtstaatlichen Bildungseinrichtungen”, Mathias Rohe, Havva Engin, Mouhanad Khorchide, Ömer Özsöy, Hansjörg Schmid (Ed.), **Handbuch Christentum und Islam in Deutschland** içinde (729-761), Freiburg im Breisgau: Verlag Herder GmbH, 2014, s.729-730.
- Euler, Ralf. “Schritt in Richtung Islamkunde”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, (21.08.2009).
- Evangelische Kirche in Deutschland. Gezaehlt 2018, Zahlen und Fakten zum kirchlichen Leben. https://archiv.ekd.de/download/gezaehlt_zahlen_und_fakten_2018.pdf (04.08.2019).
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası. 2015. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf> (20.05.2019).
- Ferrari, Silvio, **İslam ve Din-Devlet İlişkilerinde Batı Avrupa Modeli.** Mehmet Salih Kumaş (çev.). Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004.

- Fowid. Religionszugehörigkeiten in Deutschland 2017, 2018, <https://fowid.de/meldung/religionszugehoerigkeiten-deutschland-2017> (20.05.2019).
- Fraktion Bündnis die Grünen. “Antwort auf die Große Anfrage: Muslimisches Leben in Niedersachsen”. Große Anfrage. Hannover Niedersächsischer Landtag Drucksache, 2012.
- Franke, Patrick. Über die zukünftige Verortung des Islams an den deutschen Universitäten, Ein islamwissenschaftliches Positionspapier zu den Empfehlungen des Wissenschaftsrates, Haziran 2010.
- Franz-Josef Lersch-Mense: Schreiben Islamische Verbände, 25.08.2016. https://mbei.nrw/sites/default/files/asset/document/mbem_25.08.2016_schreiben_islamische_verbaende.pdf (20.07.2019).
- Frerk, Carsten. **Finanzen und Vermögen der Kirchen in Deutschland**. 3. Basim. Alibri Verlag Gunnar Schedel, 2002.
- Fülling, Hanna. **Religion und Integration in der deutschen Islampolitik: Entwicklungen, Analysen, Ausblicke**. Wiesbaden: Springer VS, 2019.
- Gartner, Barbara. Die rechtlichen Rahmenbedingungen des Verhältnisses von Staat und Religionsgemeinschaften in Deutschland “**Der Religionsneutrale Staat**”, Frankfurt a.M, 2006, s.102.
- Gerlach, Ulrich Zawatka. “Senat will Institut für Islamische Theologie in Berlin”. Der Tagesspiegel. 12.03.2015.
- Goethe Institut, Imame für Integration, Migration und Integration, <https://www.goethe.de/lhr/prj/daz/uen/ima/ifi/deindex.htm> (15.08.2019).
- Goethe Universität Frankfurt am Main. “Runder Tisch” für einen Islamischen Religionsunterricht in Hessen. http://www.uni-frankfurt.de/42914363/runder_tisch (04.08.2019).
- Gorzewski, Andreas. **Die Türkisch-Islamische Union im Wandel**. Wiesbaden: Springer VS, 2015.
- Heckel, Martin. **Die theologischen Fakultäten im weltlichen Verfassungsstaat**. Tübingen: J.C.B. MOHR, 1996.
- Herrlitz, Hans-Georg, Wulf Hopf, Hartmut Titze ve Ernst Cloer. **Deutsche Schulgeschichte von 1800 bis zur Gegenwart**. 4. Basim. München: Juventa Verlag, 2005.
- Holzke, Frank. “Die Neutralität des Staates in Fragen der Religion und Weltanschauung”. **Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht**. 2002. s.908.

- HU Berlin: Beirat des Instituts für Islamische Theologie startet mit drei Verbänden, Berlin, 2018. https://www.hu-berlin.de/de/pr/nachrichten/mai-2017/nr_180508_01 (20.05.2019).
- IGMG. Selbstdarstellung. <https://www.igmg.org/selbstdarstellung/> (20.05.2019).
- IGMG. Selbstdarstellung. <https://www.igmg.org/selbstdarstellung/2/> (20.05.2019).
- IIT. Kooperation. <https://www.irp.uni-osnabrueck.de/institut/kooperationen.html> (02.08.2019).
- IIT. Studierendenstatistiken. <https://www.uni-osnabrueck.de/universitaet/zahlendatenfakten/studierendenstatistiken/> (02.08.2019).
- IIT. Studierendenstatistiken. <https://www.uni-osnabrueck.de/universitaet/zahlendatenfakten/studierendenstatistiken/> (02.08.2019).
- Isensee, Josef ve Kirchhof, Paul. **Handbuch des Staatsrechts**, 3. Basım, Heidelberg: C.F. Müller, 2003, §138.
- Islamische Föderation in Berlin. <http://www.if-berlin.de/ueber-die-ifb.html> (04.08.2019).
- Islamische Gemeinschaft der Schiitischen Gemeinden Deutschlands. Visionen und Ziele. <http://www.igs-deutschland.org/die-igs/visionen-und-ziele> (04.08.2019).
- Islamische Grundeschule Berlin. <http://www.islamische-grundschule.de/profil.html> (04.08.2019).
- Islamische Organisation in Deutschland. Organisationsstruktur, Vernetzungen und Position zur Stellung der Frau sowie zur Religionsfreiheit. 2015. <https://www.bundestag.de/resource/blob/405162/80a4e1e0a231dc5555afba8f0cab9b90/wd-1-004-15-pdf-data.pdf> (20.05.2019).
- Islamische Religionsgemeinschaft Erlangen e.V. <http://www.ir-erlangen.de/index.php/über-uns> (20.07.2019).
- Islamische Theologie Osnabrück. Imamweiterbildung. https://www.islamische-theologie.uni-osnabrueck.de/studium/imamweiterbildung.html?no_cache=1 (09.08.2019).
- Islamische Theologie Osnabrück. Kooperation. <https://www.irp.uni-osnabrueck.de/institut/kooperationen.html> (08.08.2019).
- Janke, Katrin. **Institutionalisierter Islam an staatlichen Hochschulen**. Frankfurt: Peter Lang, 2005.

- Katolische Kirche in Deutschland. Zahlen und Fakten 2018/19. https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/Zahlen%20und%20Fakten/Kirchliche%20Statistik/Allgemein_-_Zahlen_und_Fakten/AH306_DBK_ZuF_2018-19.pdf (08.08.2019).
- Kiefer, Michael. “Der lange Weg zum islamischen Religionsunterricht – Zum Stand der Realisierungsbemühungen”, Marianne Krüger-Portratz ve Werner Schiffauer (Ed), **Migrationsreport 2010: Fakten – Analysen – Perspektiven** içinde (140-153). Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011, s.142.
- Kiefer, Michael. “Islamische Studien an deutschen Universitäten – Zielsetzungen, offene Fragen und Perspektiven”. **Aus Politik und Zeitgeschichte**. Vol.13-14, 2011, ss.35-40.
- Kiefer, Michael. “Islamische Theologie, islamischer Religionsunterricht: Kritische Anmerkungen zur Funktion und Praxis der neu gegründeten Beiräte”, Klaus Spenlen (Ed.), **Gehört der Islam zu Deutschland? Fakten und Analysen zu einem Meinungsstreit** içinde (213-227). Düsseldorf: University press dup, 2013.
- Toepfer, Stefan. “Ich weiß nicht, wie man Mohammed beleidigen kann”, **Frankfurter Allgemeine**. 28 Ocak 2015, s.1-2.
- Klinkhammer, Gritt. “Religionswissenschaftliches Gutachten über die Eigenschaften der Dachverbände Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. (VIKZ), DİTİB Landesverband Hamburg e.V. und SCHURA – Rat der Islamischen Gemeinschaft in Hamburg e.V. als Religionsgemeinschaften im Sinne der Betätigung in “umfassender Religionspflege” nach ihrem “geistigen Gehalt” und “äußeren Erscheinungsbild”, Religionswissenschaftliches Gutachten, Bremen, 2012.
- Kloepfer, Michael. “Der Islam als Verfassungsfrage”. **Die Öffentliche Verwaltung**. 2006, s.48.
- Kracht, Klaus Grosse. “Religionsgeschichte”, Docupedia-Zeitgeschichte. 2018, http://docupedia.de/zg/Grosse_Kracht_religionsgeschichte_v1_de_2018?oldid=129447 (20.05.2019).
- Kronhagel, Kristian Klaus. **Religionsunterricht und Reformpädagogik**. Münster: Waxmann Verlag, 2004.
- Kultusministerium des Landes Sachsen-Anhalt. Bildungsbericht 2015 Pressemitteilung, 2015.
- Landesregierung von Nordrhein-Westfalen. **Die Landesregierung von Nordrhein-Westfalen: Gesetz zur Einführung von islamischem Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach**. Düsseldorf, 22 Aralık 2011.

- Leubecher, Marcel. "Islam-Studiengang startet fast ohne Stunden", Welt. 15 Ekim 2012. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article109843267/Islam-Studiengang-startet-fast-ohne-Studenten.html> (10.08.2019).
- Lorz, Alexander. "Islam-Unterricht in Hessen wird ausgeweitet", RP Online, (06.09.2014).
- LVIKZ – BW. <http://www.lvikz-bw.de/?q=node/1> (04.08.2019).
- Mesner, Francis. "Fransa", Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Devlet İlişkileri** içinde (139-167), Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2016, s.140.
- Mete, Ali. "Muslime als Bürger auf Bewährung", Islamiq. 2016, <http://www.islamiq.de/2016/10/02/muslime-als-buerger-auf-bewaehrung/> (20.05.2019).
- Ministerium für Arbeit, Integration und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. **Dialogforen der Landesregierung mit dem organisierten Islam**, Düsseldorf, 13 Nisan 2015.
- Ministerium für Familie, Frauen, Jugend, Integration und Verbraucherschutz Rheinland-Pfalz. "Runder Tisch Islam." Runder Tisch, 2012.
- Monika Maier-Albang und Jan Bielicki. Ein Tarnverein für modernen Islamismus. 17 Mayıs 2010. Süddeutsche Zeitung. <https://www.sueddeutsche.de/muenchen/freimann-ein-tarnverein-fuer-modernen-islamismus-1.858651> (08.08.2019).
- Muslims in Europe, **Open Society Institute**. Macaristan: Open Society Foundations, 2010.
- Müller, Friedrich ve Bodo Pieroth. **Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach**. Berlin: Duncker & Humblot GmbH, 1974.
- Niedersächsischer Landtag. "Antwort auf die Große Anfrage: Muslimisches Leben in Niedersachsen". Große Anfrage. Hannover Niedersächsischer Landtag Drucksache 16/5434, 2012.
- Niedersächsisches Kultusministerium. "Ein Beitrag zu mehr Bildungsgerechtigkeit und Integration" – Kultusministerin Heiligenstadt besucht islamischen Religionsunterricht. Ein Beitrag zu mehr Bildung. Hannover, 2013.
- Ortner, Helmut. **Religion und Staat: Säkularität und religiöse Neutralität**, Wien: Verlag Österreich, 2000.
- Özdil, Ali Özgür. **Islamische Theologie und Religionspädagogik in Europa**. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2011.

- Özsoy, Ömer “Islamische Theologie als Wissenschaft”, Mohammad Gharaibeh, Esnaf Begic, Hansjörg Schmid ve Christian Ströbele (Ed.), **Zwischen Glaube und Wissenschaft: Theologie in Christentum und Islam** içinde. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015, ss.56-67.
- Paret, Rudi. **Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten**. Wiesbaden: F. Steiner, 1966, s.6-18.
- Perşembe, Erkan. “Almanya’da Türklere Ait Dini Kuruluşlar”. **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Dergisi**. Sayı 8, 1996, s.165.
- Petersen, Jens. **Kirchensteuer kompakt**. Wiesbaden: Springer Gabler, 2017.
- PEW Research Center, “Europe’s Growing Muslim Population”, (29 Kasım 2017), <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (20.10.2019).
- Pfaff, Ulrich. **Islamische Unterweisung an Schulen in Nordrhein-Westfalen**. Berlin, 1999.
- Pickel, Gert. **Religionssoziologie: eine Einführung in zentrale Themenbereich**. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011.
- Poscher, Ralf. **Totalität/Homogenität/Zentralität/Konsistenz**. Zum verfassungsrechtlichen Begriff der Religionsgemeinschaft Der Staat 39. Berlin: Duncker & Humblot GmbH, 2000.
- Robbers, Gerhard. “Almanya”, Ali Köse ve Talip Küçükcan (Ed.). **Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkileri** içinde. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2016, ss.59-91.
- Rohe, Mathias. **Der Islam in Deutschland – Eine Bestandsaufnahme**. München: C.H. Beck, 2016.
- Röther, Christian. “Zahl der Muslime in Deutschland”, **Deutschlandfunk**, 26 Ocak 2018.
- Saarland Modellversuch “Islamischer Religionsunterricht im Saarland” startet zum kommenden Schuljahr, Pressemitteilung vom 21.07.2015, http://www.saarland.de/6767_130585.htm (20.07.2019).
- Said, Edward. **Oryantalizm**. Selahaddin Ayaz (çev.), İstanbul: Pinar Yayınları, 1991, s.38.
- Schenk, Arnfrid. “Islam Made in Germany”, Peter Antes ve Rauf Ceylan (Ed.), **Muslime in der Gesellschaft: Historische Bestandsaufnahme, aktuelle Entwicklungen und zukünftige Forschungsfragen** içinde. Wiesbaden: Springer VS, 2017, ss.161-169.

- Schiffauer, Werner. **Fremde in der Stadt: Zehn Essays über Kultur und Differenz**, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997.
- Schleswig-Holsteinischer Landtag, “Antwort der Landesregierung auf die große Anfrage der Fraktion der CDU – Religionsunterricht an den Schulen in Schleswig-Holstein”, Antwort der Landesregierung, Drucksache 16/1677, 07.11.2007, ss.23-24.
- Schlott, Rene. “Halbmondlager: Die erste deutsche Moschee in Wünsdorf”, Spiegel Online. 2015, <https://www.spiegel.de/einestages/halbmondlager-die-erste-deutsche-moschee-in-wuensdorf-a-1043358.html> (20.05.2019).
- Schmoeckel, Reinhard. **Der Religionsunterricht: die rechtliche Regelung nach Grundgesetz und Landesgesetzgebung Schule und Staat und Gesellschaft**. Berlin/Neuwied: Luchterhand Verlag, 1964.
- Schura Niedersachsen. Landesverband der Muslime in Niedersachsen e.V. <http://www.islam-niedersachsen.de/52/landesverband-der-muslime-in-niedersachsen-gegrundet/> (04.08.2019).
- Sezgin, Fuat. **Geschichte des Arabischen Schrifttums**. Leiden: E.J. Brill, 1967.
- Spriewald, Simone. **Rechtsfragen im Zusammenhang mit der Einführung von islamischem Religionsunterricht als ordentliches Lehrfach an deutschen Schulen**. 1. Basım. Berlin: Tenea Verlag, 2003.
- Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München. Selbstverständnis. <https://www.isb.bayern.de/ueber-das-isb/unser-selbstversaendnis/> (08.08.2019).
- Stiftung Mercator. Selbstverständnis. Unser Leitbild. <https://www.stiftung-mercator.de/de/stelbstverstaendnis/leitbild/> (08.08.2019).
- Şenay, Bülent. “Orta Doğu Araştırmaları ve Birinci Dünya Kongresi Almanya’da Oryantalist Çalışmalar”, **Marife Dergisi**, Sayı 3, 2002, s.248.
- Taflioğlu, Serkan. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı “Velayet-i Fakih””. **Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt. 68, No. 3, 2013, s.103.
- Trost, Gabriele ve Linde, Malte. “Geschichte der Gastarbeiter”, Planet wissen, 2016, https://www.planet-wissen.de/geschichte/deutsche_geschichte/geschichte_der_gastarbeiter/index.html (20.05.2019).
- Uçar, Bülent. **Imamausbildung in Deutschland: Islamische Theologie im europäischen Kontext**. Osnabrück: V&R unipress, 2010.

- VIKZ. Grundsätze und Prinzipien. <http://vikz.de/index.php/grundsaeetze.html> (20.05.2019).
- VIKZ. Organisation. <http://www.vikz.de/index.php/ueber-uns.html> (20.05.2019).
- VIKZ. Tätigkeitsbereiche. <http://www.vikz.de/index.php/taetigkeitsbereiche.html> (20.05.2019).
- Von Campenhausen, Axel. **Erziehungsauftrag und staatliche Schulträgerschaft: Die rechtliche Verantwortung für die Schule.** Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.
- Waldhoff, Christian. **Neue Religionskonflikte und staatliche Neutralität.** München: C.H. Beck Verlag, 2010.
- Weiß, Wolfram. **Theologie im Plural: Eine akademische Herausforderung.** Münster: Waxmann, 2009.
- Winter, Jörg. **Staatskirchenrecht der Bundesrepublik Deutschland: Eine Einführung mit kirchenrechtlichen Exkursen.** 2. Basim. München: Hermann Luchterhand Verlag, 2008.
- Wissenschaftsrat, **“Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen”**, Köln, 2010.
- Yüksel, Taner. “Herausforderungen für die Etablierung Islamischer Theologie”, Walter Homolka, Hans-Gert Pöttering (Ed.), **Theologie(n) an der Universität Akademische Herausforderungen im säkularen Umfeld** içinde. Berlin: De Gruyter, 2013, s.47.
- Zeit Online. “Erstes Zentrum für Islamisches Theologie eingeweiht”, 17.01.2012.
- Zentralrat der Juden. Geschichte. Von Komitees in Besatzungszonen zum Zentralen Dachverband. <https://www.zentralratderjuden.de/der-zentralrat/geschichte/> (08.08.2019).
- Zentrum für Islamische Theologie Münster. <https://www.uni-muenster.de/ZIT/> (02.08.2019).
- Zentrum für Islamische Theologie Tübingen. <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/zentrum-fuer-islamische-theologie/zentrum/> (13.08.2019).
- ZMD. Selbstdarstellung. <http://zentralrat.de/2594> (20.05.2019).